İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Türkiye'de Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojileri

Doktora Tezi

Elif Ceyhan

Kasım 2025

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Türkiye'de Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojileri

Doktora Tezi

Elif Ceyhan

Danışman

Prof. Dr. Lütfi Sunar

Kasım 2025

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Elif Ceyhan tarafından hazırlanan "Türkiye'de Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojileri" başlıklı bu Doktora Tezi, Sosyoloji Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ **İMZA**

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Lütfi Sunar
İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Sosyoloji Bölümü

Üyeler:

Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın
İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Sosyoloji Bölümü

Prof. Dr. Hüseyin Kaya
İstanbul Medeniyet Üniversitesi / İktisat Bölümü

Prof. Dr. Yunus Kaya
İstanbul Üniversitesi / Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Prof. Dr. Alim Arlı
Marmara Üniversitesi / Ortadoğu Sosyolojisi Ve Antropolojisi Anabilim Dalı

Tez Savunma Tarihi: 28/ Kasım / 2025

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin APA yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun metin içi kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Lütfi Sunar

Etik İlkelere Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Elif Ceyhan

ÖZET

Türkiye'de Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojileri

Ceyhan, Elif

Doktora Tezi, Sosyoloji Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Lütfi Sunar

Kasım 2025

Hanehalkı, toplumu temsil kabiliyeti dolayısıyla toplumsal araştırmalarda önemli bir analiz nesnesi olarak ön plana çıkmış ve ekseriyetle aile kavramı yerine kullanılmıştır. Ne var ki topladığı araştırma ilgisine rağmen hanehalkları, Türkiye'de daima demografik birimler olarak takdir edilmiştir. Öyle ki Türkiye'de "hanehalkı yapısı" hanehalklarının demografik özellikleri doğrultusunda gruplanmasını ifade eden demografik semantik yükü ağır bir mefhumdur. Oysa hanehalklarına salt demografik lensler ardından bir bakış, hanehalkları arasındaki sosyoekonomik farklılıkları ihmal etme riski taşımaktadır. Bu minvalde okumakta olduğunuz tez Türkiye'de Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojileri (TÜSEHAT) modelinin tespit edilmesini amaçlamaktadır. Bu doğrultuda TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Mikro Veri Seti kullanılarak hanehalkları sosyoekonomik özelliklerine göre gruplanmıştır. Araştırma sürecinde kullanılan esas analiz model tabanlı bir kümeleme analizi olan Teigen olmuş; Teigen ile keşfedilen kümeler ise betimsel değerler, korelasyon katsayıları ve multinomial lojistik regresyon analizi çıktıları vasıtasıyla irdelenmiştir. Bulgular, Türkiye'de mesleki eksende şekillenmiş yedi sosyoekonomik hanehalkı grubu olduğunu ortaya koymuştur. Gruplar sosyoekonomik konumları itibariyle büyük ölçüde hiyerarşik bir yapıya işaret etmişse de ilgili hiyerarşi görece alt düzey sosyoekonomik hanehalkı grupları için daha keyfi bir örüntü arz etmiştir. Türkiye'nin en güvencesiz kesimini daha önce işgücü piyasasında bulunmamış olan ve eşlerinin veya ebeveynlerinin vefatıyla sosyoekonomik konum kaybı yaşamış olan kadın bireylerin oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu tez, Türkiye'de sosyoekonomik farklılıklara dair çeşitlilik arz eden ampirik malzemeler sunarken somut metodolojik katkılar da ortaya koymuştur: Teigen fonskiyonunun uygulanması, Türkiye'de sosyoekonomik gruplara istatistiksel anlamda daha az varsayımla yaklaşmayı sağlayarak metodolojik bir yeniliğe hizmet etmiştir. Teorik anlamda ise "hanehalkı yapısı" mefhumu, kritik demografik nüanslardan fedakârlık edilmeden sosyoekonomik anlamda genişletilerek mevcut literatüre zenginleştirilmiş bir bakış sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: hanehalkı yapısı, sosyal sınıf şeması, toplumsal tabakalaşma, eşitsizlik ölçümü, teigen

ABSTRACT

Socioeconomic Household Typologies in Türkiye

Ceyhan, Elif

Ph. D. Thesis, Department of Sociology

Supervisor: Prof. Dr. Lütfi Sunar

November 2025

The household has stood as a crucial unit of analysis in social research due to its ability to represent society, and has often been used in place of the unit of family. Households have attracted considerable attention in scientific papers and have always been regarded as demographic units in Türkiye. Indeed, the term "household structure" has a heavy demographic semantical load since it reflects grouping households with demographic features. However, a perspective on households through pure demographic lenses risks neglecting socioeconomic differences among them. Therefore, in this thesis, we aimed to reveal Socioeconomic Household Typologies in Türkiye. Accordingly, we grouped Turkish households employing the TurkStat Income and Living Condition Survey Micro Dataset. The primary analysis of the research was teigen, which is a model-based clustering algorithm. The clusters discovered by teigen were examined via descriptive statistics, correlation coefficients, and multinomial logistic regression outputs. Findings demonstrated seven socioeconomic household clusters that indicate occupational groups. Although the groups largely illustrated a hierarchical structure regarding their socioeconomic positions, the hierarchy exhibited a more arbitrary pattern for relatively lower socioeconomic household groups. Additionally, the most vulnerable segment of Türkiye was found to be women who had not previously been in the labor market and who had experienced a loss of socioeconomic position due to the death of their spouse or parent. This thesis has presented a diverse range of empirical materials on socioeconomic disparities in Türkiye, while also making concrete methodological contributions: The Teigen function served as a methodological innovation by enabling a statistically less assumption-based approach to socioeconomic groups in Türkiye. In terms of theoretical contribution, it offers an enriched view of the existing literature by expanding the notion of "household structure" in socioeconomic terms without sacrificing critical demographic nuances.

Keywords: household structure, social class schema, social stratification, class measurement, teigen

ÖNSÖZ

İçinde bulunduğumuz çağda sosyal sınıfların tespit edilmesi geçen yüzyılda olduğundan daha kritik bir bilimsel çabaya işaret etmektedir. Zira sınıfların öldüğüne yönelik sessiz kabul, konuyu sahte bilim düzeyine indirgeme riski taşırken toplumsal eşitsizliklerin, dikkat çekmeden gündelik hayatımızı şekillendirdiği ve toplumsal yapıya sirayet ettiği bilinmektedir. Bu araştırmada sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerini tespit ederek toplumsal sınıfların bilimsel gerçekliğine mütevazı bir katkı sunuyoruz.

Gündelik pratiklerle olan teması bir yana, sosyoekonomik eşitsizlikler gündelik hayatın içinden toplumsal yapı ve değişime dair çıkarımlar gerçekleştirmenin etkili bir yolu olmuştur. Alanın, toplumsal yapının belirli açılardan bütüncül bir resmini sağlaması, etken bir sosyal bilim anlayışının ve dolayısıyla kalıcı sosyal politikaların da önünü açmaktadır. Bu çalışmada hanehalkı tipolojilerini tümevarımsal bir yaklaşımla deşifre ederek Türkiye'nin sınıf yapısını veri temelli olarak keşfetme imkânı bulduk. Alana sunduğumuz metodolojik ve teorik katkıların yanı sıra Türkiye'de sosyokonomik yapıya dair etkili politika inşasına temel oluşturabilecek ampirik malzeme sağladık.

Bu tez uzun ve meşakkatli bir araştırma sürecinin nihai sonucudur. Neyse ki süreç içerisinde bana ilham veren, beni cesaretlendiren ve destekleyen pek çok kişi ve kurumun desteğine mazhar oldum. Her birine özel teşekkür borçluyum.

Öncelikle danışman hocam Prof. Dr. Lütfi Sunar'a içtenlikle teşekkür ederim. O olmasaydı bu tez olmazdı. Daima çözüm odaklı ve motive edici davranışlarıyla öğrencilerini yüreklendirmesi bir yana, Türkiye'de eşitsizliğin bağlamsal özelliklerine dair sahip olduğu derin kavrayışla araştırma sürecime en anlamlı katkıları sundu. Bu tezi, Türkiye'de sosyoekonomik eşitsizliğin yapı ve tezahürleri hakkında uzman olan bir danışmanla yazmak benim için büyük bir şanstı. Zira bana bu tez konusunu önerdiği gün, konunun gerektirdiği özen ve meşakkat doğrultusunda derin bir kaygı hissetmiş olsam da danışmanımın uzmanlığı beni cesaretlendirmeye yetmişti.

Bu tezin yazılmasına vesile olan bir diğer unsur, tezin YÖK 100/2000 bursu kapsamında desteklenmesiydi. Bu vesile ile YÖK'e sağladığı burstan dolayı teşekkürü borç bilirim.

Çalışmalarımı detaylıca okuyan ve kritik geri bildirimler veren Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın ve Prof. Dr. Hüseyin Kaya'ya teşekkürlerimi sunarım. Onlar olmasaydı araştırma sürecimi şekillendiren verimli tez izleme toplantıları gerçekleşmezdi.

Araştırma sürecimin bir yılını TÜBİTAK 2214-A araştırma bursu ile Stirling Üniversitesi'nde ziyaretçi araştırmacı olarak gerçekleştirdim. Bu süreci finansal olarak desteklemiş olan TÜBİTAK'a teşekkür ederim. Bu imkân vasıtasıyla farklı bir araştırma kültürünü tanıma ve bu kültür içerisinde çok yönlü akademik çıktılar elde etme fırsatı yakaladım. Dahası Stirling Üniversitesi'ndeki ev sahibi danışmanım Prof. Dr. Paul Lambert vesilesi ile süreç içerisinde sosyal istatistiğe dair anlayışım da genişledi ve derinleşti. Kendisine bu süreçteki etkin rolü için teşekkür ederim.

Benim kendime inancımı yitirdiğim noktalarda bana inanmaya devam eden sevgili arkadaşlarıma müteşekkirim. Arş. Gör. Büşranur Bekman Erkan, gerek akademik deneyimleri gerekse duygusal donanımı ışığında zorlu süreçlerimde kendi ihtiyaçlarını geride bırakmak pahasına bana daima rehberlik etti. Kübra Neslihan Yanık ve Hüseyin Algül tez sürecimin her aşamasına bıkmadan sundukları destekleyici tanıklıklarıyla süreci her seferinde daha gerçek, daha renkli ve daha yönetilebilir kıldı. Arkadaşlarım, gaybın hareketli zeminindeki sabit noktalarımdı.

Son olarak sevgili annem Aysel Ceyhan ve babam Mehmet Ceyhan'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Eğitimin itibar görmediği bir çevreye rağmen kendimi gerçekleştirme taleplerimi destekleyerek arkamda durdurlar. İçinde bulunduğumuz toplumsal çevrenin yaygın normları bir yana, ben bir yana idim. Şimdi olduğum kişiyi onlara borçluyum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **iv**

ABSTRACT ..... **v**

ÖNSÖZ ..... **vi**

İÇİNDEKİLER ..... **viii**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xii**

ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **xiii**

TABLOLAR LİSTESİ ..... **xv**

1. GİRİŞ **1**

1.1. Mesele ve Bağlam 2

1.2. Literatürde Sosyoekonomik Hanehalkı Grupları 4

1.3. Teorik ve Yöntemsel Bağlam 7

1.4. Bölümlere Genel Bakış 8

2. SOSYOEKONOMİK TASNİFLER VE HANEHALKI ODAKLI BAKIŞ AÇILARI **11**

2.1. Sosyoloji Literatüründe Sosyoekonomik Tasnifler 11

2.1.1. Yaygın Sosyoekonomik Şemalar 11

2.1.2. Türkiye'de Sosyoekonomik Tasnifler 28

2.1.3. Sosyoekonomik Tasniflerde Birey ve Toplum 34

2.2. Sosyoloji Literatüründe Hanehalkları: Tarihsel Sosyoloji ve Dünya Ekonomisi 35

2. 3. Hanehalkı Ekonomi Teorilerinde Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojileri 37

2.3.1. "Üniter Modeller"in Eleştirisi 39

2.3.1. Kolektif Modeller 40

2.4. Literatürde Hanehalkı Tipolojileri 41

2.5. Türkiye'de Hane Tiplerine Yönelik Çalışmalar 45

2.6. Sosyoekonomik Sınıf Tasniflerinin ve Hanehalkı Çalışmalarının Kesişiminde Bir Tipoloji Çalışmasının Gerekliliği 51

3. METODOLOJİ..... 53

3.1. Araştırma Tasarımı ve Veri Seti 53

3.1.1. Sorular ve Strateji 53

3.1.2. Veri Kaynağı: Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 55

3.1.3. Kavramlar, Operasyonel Kullanımları ve Veri Yönetimi 56

3.2. Uygulanan Metodlar 61

3.2.1. Teigen Analizi..... 62

3.2.2. Varsayım Testleri 66

3.2.3. Sonuçların Değerlendirilmesinde Kullanılan Analiz, Parametre ve Görselleştirmeler..... 69

4. BULGULAR 71

4.1. Türkiye'de Sosyoekonomik Hanehalkı Grupları 71

4.1.1. Türkiye'de Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Genel Yapısı 71

4.1.2. Hanehalkı Gruplarının Sosyoekonomik Konumları..... 78

4.1.3. Hanehalkı Gruplarının Demografik Konumları 89

4.2. Türkiye'de Hanehalkı Gruplarının Değişimi..... 93

4.2.1. Hanehalkı Gruplarının Genel Yapısındaki Değişim 93

4.2.2. Hanehalkı Gruplarının Sosyoekonomik Yapısındaki Değişim ve Süreklilik.... 100

4.2.3. Hanehalkı Gruplarının Demografik Yapısındaki Değişim ve Süreklilik..... 108

4.3. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Ortodoks Marksist Şemalarla Kısmi Anlamda Nicel Bir Diyaloğu 114

5. TÜRKİYE'DE SOSYOEKONOMİK HANEHALKI TİPOLOJİLERİ (TÜSEHAT) MODELİ 120

5.1. Türkiye'de Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojilerinin (TÜSEHAT) Genel Görünümü 120

5.2. Profesyonel Haneleri: Yöneticiler ve Profesyoneller 127

5.3. Teknik Faaliyet Haneleri: Teknisyenler, Teknikerler ve Yardımcı Profesyoneller 130

5.4. Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri: Büro Çalışanları, Servis Personelleri ve Makine Operatörleri 131

5.5. Zanaatkâr Haneleri: Sanatkârlar ve İlgili İşlerde Çalışanlar 134

5.6. Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri: Nitelik Gerektirmeyen Meslekler 136

5.7. Faal Güvencesizler: Nitelikli tarım, Ormancılık ve Su Ürünleri Çalışanları 139

5.8. Faal Olmayan Güvencesizler: Emek Piyasasında Bulunmamış Haneler 142

5.9. TÜSEHAT'ın Genel Görünümünün Zaman İçerisindeki Değişimi 144

6. SONUÇ 148

6.1. Demografik Kalıpların Ötesinde: Türkiye İçin Bir Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojisi İnşası 148

6.2. Sosyoekonomik Tipoloji İnşasında Veri-Merkezli ve Tümevarımsal Bir Yaklaşım 149

6.3. TÜSEHAT Modelinin Genel Yapısı 151

6.4. Model Yapıları ve Özellikleri 153

6.5. Sosyoekonomik Hane Tiplerinde Süreklilik ve Değişim 158

6.6. Sosyoekonomik Grupların Sentezi 159

6.7. Önem ve Katkılar 161

6.7.1. Metodolojik Katkılar 161

6.7.2. Ampirik Katkı 165

6.7.3. Teorik Katkı 167

6.8. Sınırlılıklar 173

6.9. Öneriler 174

EK TABLOLAR **178**

KAYNAKÇA **181**

KISALTMALAR LİSTESİ

BIC: Bayesyen Bilgi Kriteri *(Bayesian Information Criterion)*

ECM: Beklenti-Koşullu Maksimizasyon *(Expectation Conditional Maximization)*

GSYİH: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla

GYKA: Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması

ICL: Entegre Edilmiş Tamamlanmış Olabilirlik Kriteri *(Integrated Completed Likelihood)*

ISCO: Uluslararası Standart Meslek Sınıflandırması *(International Standard Classification of Occupations)*

OECD: Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü *(Organisation for Economic Co-Operationand Development)*

SES: Sosyoekonomik Statü

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

TÜSEHAT: Türkiye Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojileri

TÜSES: Türkiye Sosyoekonomik Statü Endeksi

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Mahalanobis Mesafesine Göre Tespit Edilen Uç Değerlerin Farklı Açılardaki Temsilleri 68
Şekil 2. Hane Meslek ve Hane Eğitim Değişkenlerine Göre Belirsizlik Grafiği 73
Şekil 3. Hane Meslek, Hane Eğitim ve Eşdeğer Hanehalkı Geliri Değişkenlerine Göre Belirsizlik Grafiği 74
Şekil 4. Kümelerin Hane Mesleki İtibar Puanı, Hane Eğitim Puanı ve Eşdeğer Hanehalkı Gelirlerine Göre Dağılımı 75
Şekil 5. Sosyoekonomik Hanehalkı Kümelerinin Genişlikleri (2020) 77
Şekil 6. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Hane Meslek, Hane Eğitim ve Eşdeğer Hanehalkı Gelirlerlerine (Log) Göre Ortalama Z Puanları (2020) 78
Şekil 7. Hanehalkı Gruplarına Göre Hane Eğitim Puanı (Bağımsız Değişken) ve Eşdeğer Hanehalkı Geliri (Bağımlı Değişken) Arasındaki İlişkinin Yönü (2020) 82
Şekil 8. Hanehalkı Gruplarına Göre Hane Eğitim Puanı (Bağımlı Değişken) ve Eşdeğer Hanehalkı Geliri (Bağımsız Değişken) Arasındaki İlişkinin Yönü (2020) 83
Şekil 9. Sosyoekonomik Hanehalkı Grup Reislerinin Yaş Dağılımları (2020) 92
Şekil 10. Sosyoekonomik Hanehalkı Kümelerinin Hanehalkı Büyüklüğü Dağılımları (2020) 92
Şekil 11. Sosyoekonomik Hanehalkı Kümelerinin Genişlik Yüzdeleri (2013-2023) 94
Şekil 12. Sosyoekonomik Hanehalkı Kümelerinin Eğitim Z-Skoru Ortalamaları (2013-2023) 96
Şekil 13. Sosyoekonomik Hanehalkı Kümelerinin Gelir (log) Z-Skoru Ortalamaları (2013-2023) 97
Şekil 14. Hanehalkı Gruplarına Göre Hane Eğitim Puanı ve Eşdeğer Hanehalkı Geliri Arasındaki Pearson Korelasyonu (*r*) Sonuçlarının Trend Grafiği (2013-2023) 98
Şekil 15. Faaliyet Gelirlerinin Toplam Gelirler İçerisindeki Oranı (2013-2023) 102
Şekil 16. Faaliyet Gelirlerinin Toplam Gelir İçerisindeki Oranının Bir Önceki Yıla Göre Değişimi (2014-2023) 103
Şekil 17. Transfer Gelirlerinin Toplam Gelirler İçerisindeki Oranı (2013-2023) 104
Şekil 18. Transfer Gelirlerin Toplam Gelir İçerisindeki Oranının Bir Önceki Yıla Göre Değişiminin Stabilitesi 105
Şekil 19. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının İşteki Süreklilik Oranları (2013-2023) 106

Şekil 20. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının İşteki Kayıtlılık Oranları (2013-2023) 107
Şekil 21. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Hanehalkı Büyüklüklerinin Dağılımları (2013-2023) 109
Şekil 22. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Hanehalkı Reislerinin Yaş Dağılımları (2013-2023) 111
Şekil 23. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Kadın Hanehalkı Reisi Oranlarının Yıllara Göre Temsili 113
Şekil 24. Multinomial Lojistik Regresyon Sonuçlarının Görselleştirilmesi 118
Şekil 25.Multinomial Lojistik Regresyon Sonuçlarının Görselleştirilmesi (Panel Grafik) 179

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Wright'ın Sınıf Şeması 14
Tablo 2. EGP Sınıf Şeması 19
Tablo 3. Yirmi Birinci Yüzyılın Sınıf Haritası 24
Tablo 4. Boratav'ın Kentsel Sınıf Şeması 30
Tablo 5. Bahçe ve Meslektaşlarının Sınıf Şeması 32
Tablo 6. Meslek Gruplarının (ISCO-08) Ortalama Mesleki İtibar Skorları (2020) 58
Tablo 7. Mezun Olunan Okula Göre Atanan Eğitim Puanları 60
Tablo 8. Kovaryans Yapısı ve Serbestlik Derecesi Kısıtlamalarına Göre Örnek Teigen Modelleri 66
Tablo 9. Ana Değişkenler Arasındaki Pearson ve Spearman Korelasyon Katsayıları 69
Tablo 10. Farklı Başlatma Şekillerine ve Başlatma Sayılarına Göre Optimal BIC ve ICL Değerleri Bağlamında Seçilen Optimal Küme Modelleri ve Sayıları 71
Tablo 11. Teigen Analizi Sonucu Elde Edilen Kümelerin Etiketleri ve Küme Bileşenleri 72
Tablo 12. Belirsizlik Değerlerinin Kümelere Göre Betimsel Değerleri 74
Tablo 13. Meslek Gruplarına Göre Kümelerin Çapraz Frekans Tablosu 76
Tablo 14. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Hane Meslek, Hane Eğitim ve Eşdeğer Hanehalkı Gelirlerlerine (Log) Göre Ortalama Z Puanları 79
Tablo 15. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Hane Meslek, Hane Eğitim ve Eşdeğer Hanehalkı Gelirlerleri (Log) Bakımından Ortalama Z Puanlarına Göre Kademeleri (2020) 80
Tablo 16. Hanehalkı Gruplarına Göre Hane Eğitim Puanı ve Eşdeğer Hanehalkı Geliri Arasındaki Pearson Korelasyonu Sonuçları (2020) 81
Tablo 17. Hanehalkı Gruplarının Detaylı Gelir Paketleri (2020) 85
Tablo 18. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Mesleki Güvence Göstergeleri (2020) 87
Tablo 19. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Genişliği ve Hanehalkı Reislerinin Demografik Özellikleri (2020) 90
Tablo 20. Sosyoekonomik Hanehalkı Kümelerinin Genişlik Yüzdeleri (2013-2023) 94
Tablo 21. Sosyoekonomik Hanehalkı Kümelerinin Eğitim Z-Skoru Ortalamaları (2013-2023) 95
Tablo 22. Sosyoekonomik Hanehalkı Kümelerinin Gelir (log) Z-Skoru Ortalamaları (2013-2023) 96

Tablo 23. Hanehalkı Gruplarına Göre Hane Eğitim Puanı ve Eşdeğer Hanehalkı Geliri Arasındaki Pearson Korelasyonu (*r*) Sonuçları (2013-2023) 98
Tablo 24. Hanehalkı Gruplarının Gelir Paketleri (2013-2023) 100
Tablo 25. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının İşteki Süreklilik Oranları (2013-2023) 106
Tablo 26. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının İşteki Kayıtlılık Oranları (2013-2023) 107
Tablo 27. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Demografik Profillerinin Yıllara Göre Temsili (2013-2023) 111
Tablo 28. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarına Göre İşteki Durum (2020) 115
Tablo 29. Multinomial Lojistik Regresyon Sonuçları (2020) 116
Tablo 30. Multinomial Lojistik Regresyon Doğru Yerleştirme Oranları 119
Tablo 31. Savage'ın Sınıf Şemasında Aşırı Temsil Edilen Meslekler 123
Tablo 32. Profesyonel Hanelerinin Genel Profili (2023) 127
Tablo 33. Savage'ın Sınıf Şemasında Küme Genişlikleri, Ortalama Yaş ve Kadın Oranı Temsilleri 128
Tablo 34. Teknik Faaliyet Hanelerinin Genel Profili (2023) 130
Tablo 35. Nitelikli Rutin Faaliyet Hanelerinin Genel Profili (2023) 132
Tablo 36. Zanaatkâr Hanelerinin Genel Profili (2023) 134
Tablo 37. Vasıfsız Rutin Faaliyet Hanelerinin Genel Profili (2023) 137
Tablo 38. Faal Güvencesiz Hanelerinin Genel Profili (2023) 139
Tablo 39. Faal Olmayan Güvencesizlerin Genel Profili (2023) 142
Tablo 40. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Meslek, Eğitim ve Gelir Puanı (z) Ortalamalarına Göre Sıraları (2013-2023) 144
Tablo 41. Sosyoekonomik Profilleri ve Prototipleri Ekseninde Türkiye'de Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojileri Modeli 152
Tablo 42. VIF Değerleri 178
Tablo 43. Regresyon Katsayıları (Odds Oranlarına Dönüştürülmemiş) 178
Tablo 44. Grupların Doğru Tahmin Edilme Oranlarını ve Farklı Gruplar İçerisinde Tahmin Edilme Oranlarını Doğruluk Matrisi *(Accuracy Matrix)* 180

1. GİRİŞ

Bu tez, Türkiye'de hanehalkılarının sosyoekonomik özelliklerine göre hangi grupları oluşturduğu ve bu grupların birbirlerine göre nasıl farklılaştığı meselesini ele almaktadır. İlgili meselenin incelenmesi, Türkiye'de hanehalklarının yaygın bir biçimde demografik birimler olarak kabul edilmesi dolayısıyla önem arz etmektedir. Zira hanehalkı biriminin yalnızca demografik yönden tanınması, sadece hanehalkı araştırmalarının sosyoekonomik bir bakışla zenginleştirilmesinin değil hanehalkları arasındaki sınıfsal farklılıkların deşifre edilmesinin de önüne geçmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, hanehalklarını, mevcut literatürü genişletecek şekilde, sosyoekonomik bir birim olarak değerlendirmesi bakımından önem arz etmektedir.

İlgili meselenin ele alınmasına, Mike Savage'ın (2000) sosyoekonomik şemalara neo-Bourdieucu olarak adlandırılabilecek olan teorik yaklaşımı rehberlik etmiştir. Bu seçimin iki temel sebebi vardır. Savage'ın yaklaşımı yaygın sınıf şemalarının aksine tümevarımsal bir akıl yürütme tekniği ile süreklilik içerisindedir. Dolayısıyla şemalar, baştan teorik olarak kurulmak yerine verinin yapısından türetilir. Bu tez kapsamında bu durum, elde edilecek sosyoekonomik tasnifin Türkiye'nin özgün toplumsal yapısını gözetecek bir şekilde kurulmasına imkân tanır. İkincisi ise Savage'ın yaklaşımının (2000) sosyoekonomik farklılaşmalar sistemini, farklı sosyoekonomik özelliklerin bir kombinasyonu olarak değerlendirmesidir. Bu çok boyutlu yaklaşım, sosyal farklılaşmaların bir birleşik skor halinde ifade edilmesinden farklıdır. Bu özelliği itibariyle ilgili yaklaşım sayesinde, tezin veri analizi sürecinde ortaya çıkması kaçınılmaz olan bilgi kaybı miktarında azalma gerçekleşir.

Meselenin incelenmesinde, Türkiye'deki sosyoekonomik farklılaşmalar sistemini, alana dair daha çok değişken barındırması bakımından görece detaylı bir şekilde incelemeye olanak tanıyan TÜİK'in Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Mikro Veri Seti (TÜİK 2023) kullanılmıştır. Teorik çerçevenin rehberlik ettiği şekilde hanehalklarının sosyoekonomik ayrımlarını çok boyutlu ve tümevarımsal bir şekilde incelemek adına ise model tabanlı bir bir kümeleme analizi olan Teigen kullanılarak Türkiye'de birbirini dışlayan sosyoekonomik hanehalkı kümeleri elde edilmiştir. Ardından elde edilen kümelerin genel yapısı ve özellikleri ile kümeler arasındaki sosyoekonomik hiyerarşiye

odaklanılarak Türkiye'de hanehalkı gruplarının sosyoekonomik farklılaşmalarının on bir yıl içerisinde değişim ve süreklilik gösterdiği alanlar üzerinde durulmuştur.

1.1. Mesele ve Bağlam

Hanehalkı, sosyoloji, demografi ve ekonomi gibi alanlarda oldukça kritik bir analiz birimidir. Nitekim hanehalkları kendi iç mekanizmaları olan, temsil gücü yüksek birimledir. Literatürdeki konumları itibariyle hanehalkları, sosyalizasyon süreçlerinin gerçekleştiği bir alan ve ekonomik bir karar alma birimi oldukları kadar mikro ve makro yapılar arasında da bir çeşit "köprü" olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla ilgili birim, toplumsal yapıyı anlamaya hizmet etme potansiyeli açısından bir analiz nesnesi olarak oldukça işlevseldir.

Hanehalkı yapısı ifadesi, literatürde sıklıkla "aile yapısı" yerine kullanılmıştır (Delican, 1998, s. 7). Ancak hanehalkı tabiri daha kapsayıcı bir şekilde kan veya akrabalık bağı gözetilmeksizin bir arada yaşayan bireylere işaret etmektedir. Yine de Türkiye'de hanehalklarının %78'ini tek veya çift çekirdekli ailelerin oluşturduğu düşünüldüğünde (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2022) hanehalkının neden sıklıkla "aile" kavramı yerine kullanıldığını anlamak daha mümkün hale gelir. Bununla birlikte iki kavram da ortak sosyalizasyon süreçlerine tabii olmaları bakımından etkili temsil birimlerine işaret ederler.

Temsil güçleri dolayısıyla toplumsal yapı çözümlemelerinde etkili bir analiz birimi olarak hanehalklarının kullanımı, Türkiye'de toplumsal yapının demografik çözümlemeleriyle ön plana çıkar. Zira Türkiye'de hanehalkları daha ziyade demografik birimlerdir ve hanehalkı yapıları daima demografik faktör veya faktörler ekseninde gruplandırılmış kompozisyonlara işaret etmektedir. Bunun en büyük örneği Serim Timur'un 1972 yılında yayınlamış olduğu "Türkiye'de Aile Yapısı" adlı kitabının "aile yapısı" kavramına olan yaklaşımıdır. Bu kitapta aile yapısı, zamanın koşulları gereği, temelde çekirdek aile ve geniş aile kategorizasyonları üzerine kuruludur. Ancak hanehalkı birimine demografik vurgu, Timur'un oluşturduğu kategorizasyonun takip edilmesiyle günümüzde de sürmektedir.

Hanehalkı yapısının demografik içerimlerini yadsımamakla birlikte, hanehalkı gruplarına salt demografik yaklaşım bazı teorik kısıtları da beraberinde getirmektedir. Elbette ilgili

birimlerin demografik özellikler doğrultusunda gruplandırılması onların sosyoekonomik bakımdan da çalışılmasına engel değildir. Ancak hanehalkı yapılarının sosyoekonomik özelliklerinin demografik bir mercek ardından okunması, sosyoekonomik faktörlere değişmezlik niteliğini atama tehlikesini beraberinde getirmektedir. Sözgelimi hanedeki bireylerin sosyoekonomik dezavantajlı durumuna; bireylerin geniş bir ailede yaşıyor olmasından, kadın hanehalkı reisi bulunduruyor olmalarından veya hanehalkı reisinin yaşlı olması gibi çoğunlukla kısa vadede değiştirilemez nitelikler ardından baktığımızda sosyoekonomik yapının da değiştirilemeyeceği mesajını alırız. Oysa sosyoekonomik nitelikler demografik niteliklerin bir çıktısı olmak zorunda değildir.

Bu özellikler dikkate alındığında, toplumsal yapıya dair daha zengin bir anlayış geliştirebilmek adına "hanehalkı yapısı"na sosyoekonomik bir bakış sağlamak elzemdir. Bu da birbirini dışlayan sosyoekonomik hanehalkı gruplarının keşfiyle mümkündür. Nitekim hanehalklarını demografik özelliklerinden ziyade sosyoekonomik özelliklerine göre gruplayan bir bakış, toplumsal yapıya demografik değil, sosyoekonomik kategoriler ardından bakmanın yolunu açar. Böylece hanehalkları bağlamında sosyoekonomik farklılaşmaların demografik baskın bir bakış açısı ile gölgelenmediği bir yaklaşım sağlanır. Dolayısıyla hanehalklarının sosyoekonomik özellikleri doğrultusunda gruplanması, alana alternatif bir perspektif kazandırır. Elde edilen grupların farklı araştırmalarda kategorik bir değişken olarak kullanılması ise ilgili perspektifi pekiştirecek metodolojik bir kaldıraç işlevi görebilir.

Bahsi geçen alternatif bakış açısının ve metodolojik desteğin sağlanmasında bu tezin temel amacı olan Türkiye'de Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojileri (TÜSEHAT) modelinin keşfedilmesi önemli bir rol oynar. Zira bu vesile ile hanehalkları sosyoekonomik bir birim olarak ifade edilir ve çıktı olarak sosyoekonomik hanehalkı gruplarının kategorik bir değişken şeklinde ifade edilebilecek bir şeması elde edilir. Dolayısıyla bu tez, hanehalkı gruplarına salt demografik bir bakışın ötesine geçmekle kalmaz, Türkiye'nin çağdaş sosyal sınıf kategorilerini keşfederek hanehalkı incelemelerine sosyoekonomik perspektifin de dâhil edilmesi bakımından daha nüanslı toplumsal yapı incelemelerinin gerçekleştirilmesinin de önünü açar. Dahası bu yaklaşım, sosyal inşa süreçlerine içkin olan sınıfsal kategorilere dayanmasına bağlı olarak, toplumsal sorunların değişmezliği algısını zayıflatır. Böylece kısa vadeli çözümlerden ziyade sosyal inşa süreçlerinin göz önünde bulundurulacağı uzun vadeli çözümlerin üretilmesine zemin hazırlar.

Bu bağlamda okumakta olduğunuz tezde Türkiye'nin sosyoekonomik yapı kategorilerini üretmek amacıyla "Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojileri nasıl bir yapı arz etmektedir?" sorusunu inceliyor olacağız. Bu soruyu ele almak üzere 3 farklı alt soruyu takip edeceğiz:

1. Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı grupları nelerdir?
2. Sosyoekonomik hanehalkı gruplarının demografik ve sosyoekonomik özellikleri kapsamında Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojileri nelerdir?
3. Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı grupları nasıl değişmiştir?

1.2. Literatürde Sosyoekonomik Hanehalkı Grupları

Sosyoekonomik hanehalkı tipolojileri araştırmacıların gündemini daima meşgul etmiş bir konudur. Ancak hanehalklarının doğrudan sosyoekonomik birimler olarak tanınarak sosyoekonomik faktörlerce gruplandırılması daha ziyade ekonomi disiplini kapsamında gerçekleştirilmiştir. Özellikle Yeni Ev Ekonomisi Kuramı *(New Household Economic Theory)* hanehalklarını yalnızca tüketici değil aynı zamanda üretici ve dolayısıyla sosyoekonomik anlamda aktif birimler olarak tanımıştır (Becker, 1965). Buna bağlı olarak Yeni Ev Ekonomisi Kuramı, sosyoekonomik hanehalkı gruplarının keşfedilmesini amaç edinen pek çok araştırmanın teorik arka planını oluşturmuştur. Ancak bu araştırmaların temel amacı grupların toplumsal farklılıklarını dikkate alan bir toplumsal yapı tasviri geliştirmek değildir. Buna paralel olarak veri operasyonelleştirme süreçleri de hanelerin kendilerini ekonomik sistemde yeniden üretebilme mekanizmaları üzerine odaklanmaktadır.

İngilizce konuşulan ülkelerde sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerinin bir teorik çerçeveye dayanılarak inşa edildiği durumlarda yeni ev ekonomisini temel aldıkları gözlemlenmektedir. Ancak tipolojilerin, hanelerin kredi taleplerini tespit etmek (Chen ve Dunn, 1996), iklim değişikliğinden etkilenme düzeylerine göre temsil edici bir resmini ortaya koymak (Pratt vd., 2018), tarımsal mekanizasyon taleplerini öngörmek (Takeshima vd., 2013) gibi örnekleri arttırılabilecek olan pratik amaçlara yönelik olarak teorik çerçeve vurgusunda bulunmadan geliştirildiği durumlar da mevcuttur. Bu çalışmaların temel amacının hedef kitlelerini tanımak olduğu söylenebilir.

Hanehalklarının İngilizce sosyoloji literatüründe de sosyoekonomik birimler olarak tanındığı bir alan mevcuttur. Tarihsel sosyoloji alanında gerçekleştirilen çalışmalara göre hanehalkları sosyoekonomik anlamda toplumsal değişimlere verdikleri cevaplar kapsamında aktif birimlerdir (Wallerstein & Smith, 1992). Hanehalkı yapıları bu cevapları sahip oldukları gelir ve insan kaynağınca gerçekleştirebilmektedir. Buna göre hanelerin gelir paketleri ne kadar çeşitliyse ve hanehalkı büyüklüğü ne derece yüksekse hanehalkları kapitalist dönüşümlere de o derece etkili cevaplar verebilir. Ancak tarihsel sosyoloji tüm hanehalklarını, kapitalist sisteme emek üretimi gerçekleştiriyor olmaları bakımından tek bir sınıfa indirger (Wallerstein & Smith, 1992). Bu çerçevede tarihsel sosyoloji alanındaki çalışmalar, hanehalklarını aktif sosyoekonomik birimler olarak tanıyor olmalarına rağmen sosyoekonomik farklılaşmaları merkeze almak yerine ilgili farklılaşmalar bakımından görece indirgemeci bir noktada durmaktadır. Dolayısıyla bu alanda yapılan çalışmalar, temel varsayımları gereği sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerini tespit etmekten ziyade hanehalkı yapılarının gelir ve demografik komposizyonları bakımından ülkeler arası karşılaştırılmalarına odaklanır (Wallerstein & Smith, 1992).

Elbette, İngilizce sosyoloji literatüründe açık bir şekilde toplumsal farklılaşmaları merkeze alarak daha geniş bir toplumsal resim üretmeyi amaç edinmiş olan çalışmalar mevcut ve hatta yaygındır. Bu bağlamda araştırma birimlerinin sosyoekonomik gruplara ayrılması sosyal eşitsizlik çalışmaları kapsamındaki sosyal sınıf şemaları bağlamında gerçekleştirilmiştir. Ancak ilgili çalışmalar kapsamında gruplanan birimler hanehalklarından ziyade bireylerdir. Son yıllarda sosyal sınıf şemalarının hanehalkları bağlamında çalışılmasına yönelik öneriler gerçekleştirilmişse de (Lambert, 2024) İngilizce konuşulan ülkelerde sosyal sınıfların haneler üzerinden gruplandırılması ihmal edilen bir alan olmaya devam etmiştir.

Meselenin Türkiye'deki resmi ise oldukça farklıdır. Türkiye'de hanehalkları 1960'lardan itibaren kentleşme sürecini anlamaya hizmet edecek şekilde, ilgili süreç içerisinde ortaya çıkan tampon hanehalkı yapılarının tespiti üzerine yoğunlaşmıştır (Yasa, 1966; Kongar, 1968; Kongar, 1972). 1972'de Timur'un toplumsal değişim sürecindeki yaygın hanehalkı yapılarını demografik gruplar (geniş aile ve çekirdek aile gibi) üzerinden tanıması ise hanehalklarının demografik birimler olarak benimsenmesini beraberinde getirmiştir. Kentleşmenin hanehalkı yapıları üzerinden anlaşılmasını temsil eden trend 2000'li yıllarla birlikte sona ermişse de Timur'un eserinin yarattığı tesir 2000'lerden sonra dahi devam

etmiş ve hanehalk yapıları, sosyoekonomik çalışmalarda dahi demografik birimler olarak kabul edilmiştir (Eryiğit & Kayıkçı, 2008; Koç vd., 2015).

Türkiye'de üretilen sosyal sınıf şemalarında ise (Boratav, 2004 [1995]; Bahçe vd., 2011; Bahçe vd., 2017), İngilizce konuşulan ülkelerde görüldüğünün aksine, analiz birimini daima hanehalkları oluşturmuştur. Ancak bugün Türkçe literatürde "hanehalkı yapısı" hala yoğun demografik çağrışımlara sahiptir. Bu durumun, ilgili araştırmaların seyrekliğinden ve tespit edilen şemaların farklı yazarlarca da kullanım alanı teşkil etmemiş olmasından kaynaklanıyor olması kuvvetle muhtemeldir.

Türkiye'deki sosyal sınıf şemalarının İngilizce literatürdeki sınıf şemalarından bir diğer farkı ise ilgili şemaların, yine muhtemelen seyrekliğine bağlı olarak benzer yaklaşımlarla geliştirilmiş olmalarıdır. Literatürdeki her iki şema da tümdengelimsel bir akıl yürütüme ile ve Marksist bir yaklaşımla kurgulanmıştır. Ancak Türkiye'de kapsamlı ve zengin bir sosyal sınıf teorisi geleneğinin mevcut olmaması, sosyal sınıf kategorilerinin tümdengelimsel bir şekilde kurulmasını riskli hale getirmektedir. Zira alandaki teoriler Batılı toplumların tarihsel süreçlerinden ve ampirik çıktılarından yola çıkılarak geliştirilmiştir. Buna bağlı olarak ilgili yaklaşım, Türkiye'nin kendi toplumsal dinamiklerinin ihmal edilmesini beraberinde getirme riski taşımaktadır. Sosyal sınıf şemalarının inşasında Marksist yaklaşım ise sınıfların çok boyutlu sosyoekonomik etkenlerce ele alınmasının önüne geçerek onu üretim araçlarının sahipliğine indirgeme riski taşımaktadır. Hâlbuki Türkiye'nin sosyoekonomik hanehalkı gruplarını verinin yapısı üzerinden tespit ederek Türkiye'nin bağlamsal özelliklerini korumak ve klasik Marksist yaklaşımın ötesine geçerek toplumsal yapının daha detaylı bir resmini ortaya koymak mümkündür.

Bu çerçevede Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerinin daha önce bütünlüklü bir şekilde ele alındığı söylenemez. Buna bağlı olarak bu tezin konusu; sosyoekonomik tasnif amacına işaret etmesi doğrultusunda sosyal tabakalaşma, hanehalkı vurgusuna sahip olması dolayısıyla ise hanehalkı yapısı literatürünün kesişiminde yer almaktadır. Diğer taraftan, Türkiye'de hanehalklarını sosyoekonomik bir birim olarak konumlandırması ve Türkiye'nin detaylı sosyal sınıf kategorilerini üretmesi bakımından okumakta olduğunuz tez, literatüre anlamlı bir katkı sunmaktadır.

1.3. Teorik ve Yöntemsel Bağlam

Araştırma sorusunun ele alınmasında takip edilen kuramsal yaklaşım, araştırma dizaynını besler ve nicel araştırmalarda veri operasyonelleştirme süreçlerinin temelini oluşturur. Bu minvalde okumakta olduğunuz araştırmada takip edilen kavramsal harita ve yöntem, araştırmanın temel sorusuyla tutarlı olacak şekilde belirlenmiştir. Kapsamlı bir şekilde gerçekleştirdiğimiz taramada (Bölüm 2) Türkiye'de birbirini dışlayan sosyoekonomik hanehalkı gruplarının detaylı bir tespiti için en uygun teorik çerçevenin Savage'ın revize etmiş olduğu (2000) neo-Bourdieu'cü olarak adlandırabileceğimiz yaklaşım olduğuna karar verilmiştir. Zira Savage ve meslektaşları (2013, 2015), sosyal sınıfları tümevarımsal olarak kurmakta ve dolayısıyla tespit ettiği sınıfları ilgili toplumun mevcut verisinden yola çıkarak elde etmektedir. Buna bağlı olarak Savage ve meslektaşlarının yaklaşımı (2013, 2015), Türkiye'nin özgün sınıfsal yapısını veri temelli olarak tespit edebileceğimiz metodolojik bir zemin hazırlamaktadır. Dahası bu yaklaşım, diğer yaklaşımların desteklediğinin aksine sosyoekonomik uzayın yalnızca tek bir boyutuna odaklanmanın ötesine geçmekte ve dolayısıyla daha detaylı bir sosyoekonomik yapı tasvirinin de önünü açmaktadır.

Sosyal sınıf yapılarına tümevarımsal bir akıl yürütmeyle ulaşmanın bizim için önemi, Türkiye'nin bizzat kendi toplumsal dinamiklerinden kaynaklanan sınıf haritasını elde etme amacımızdan kaynaklanmaktadır. Zira Türkiye'de sosyal sınıf mefhumunun gerek teorik gerekse ampirik incelemeleri oldukça nadirdir (Sunar, 2018). Böyle bir zeminde, farklı toplumların ampirik ve tarihsel bağlamlarınca zenginleştirilmiş teorik çerçevelerinin tümdengelimsel bir şekilde Türkiye bağlamına uyarlanması, elde edilecek sınıf şemalarının özgüllüğü bakımından risklidir. Ancak tümevarımsal bir yordam benimsemek, ilgili teorik çerçeveden bir zihin haritası olarak faydalanmanın yolunu açarken toplumsal özgüllüğü optimal düzeyde muhafaza etmeye imkân sağlar.

Seçilen teorik çerçevenin sunduğu çok boyutlu yaklaşım ise elde edilecek olan sosyoekonomik sınıflandırmanın daha az varsayıma dayanan detaylı bir çerçeve sunabilmesi için gereklidir. Zira sosyoekonomik uzayın tek bir boyutuna odaklandığımızda analizden dışladığımız sosyoekonomik boyutların sınıf yapılarını şekillendirmede etkili olmadığını doğrudan varsaymış oluruz. Oysa bir yol haritası olarak benimsediğimiz söz konusu teorik yaklaşıma göre; sosyal sınıflar sosyal, kültürel ve ekonomik sermaye olmak

üzere çok boyutlu olarak ele alınmaktadır. Dahası tümevarımsal yaklaşımın keşifsel yapısı ile tutarlı bir analiz türü benimsediğimizde hangi sosyoekonomik boyutun sosyal sınıflar üzerinde daha ayırıcı olduğunu dahi görebiliriz.

Kümeleme algoritmaları, veri yapısını açığa çıkarmayı odağa alan keşifsel türde analizlerdir (Johnson & Wichern, 2014). Söz konusu algoritmalar, farklı sosyoekonomik alanları bir özet istatistik olarak değil, farklı boyutlar olarak analize dâhil edebilmeleri bakımından sosyal sınıflara dair daha az varsayım güderek daha az bilgi kaybı sağlarlar. Bu şekilde hangi sosyoekonomik boyutun veri yapısı üzerinde daha baskın olduğunu anlamaya da imkân tanırlar. Bu minvalde model tabanlı bir kümeleme analizi olan Teigen'i yürüterek Türkiye'de birbirini dışlamakta olan sosyoekonomik yapıları sosyal sınıf şemaları üzerindeki varsayım yükünü azaltarak keşfettik.

Analizimizi gerçekleştirirken muadillerine nazaran sosyoekonomik değişkenlere dair daha detaylı bilgiler sunan Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (TÜİK, 2023) kullanılmıştır. Fakat veri yapısının Türkiye'de hanehalkı yapılarını ifade eder şekilde açığa çıkarılabilmesi adına girdilerin, uygun veri yönetimi teknikleriyle Türkiye'nin bağlamsal özelliklerini kaybetmeyecek şekilde hanehalkı seviyesine çekilmesi gerekmiştir. Bu noktada Sunar'ın Türkiye'nin toplumsal yapısını göz önünde bulundurarak temellendirdiği (2016) veri yönetimi teknikleri kullanılmış ve verideki sosyoekonomik özellikler anlamlı bir şekilde hanehalkı düzeyine çekilmiştir.

Teorik çerçeve, analiz türü ve uygun veri yönetimi tekniklerinin araştırma sorusuna paralel olarak belirlenmesinin ardından Teigen analizinin (Andrews vd., 2018) uygunluğu bakımından Mahalanobis mesafesi ile çok değişkenli aykırı değer analizi gerçekleştirilmiş ve kümeleme değişkenlerinin birbirini yüksek düzeyde açıklamadığından emin olmak adına korelasyon testleri uygulanmıştır. Teigen'in yürütülmesinin ve kümelerin tespit edilmesinin ardından kümelerin geçerliği ve güvenirliği entropi değerlerinin ve küme istikrarının incelenmesi ile gerçekleştirilmiştir. Son olarak elde edilen sosyoekonomik hanehalkı gruplarının farklı sosyoekonomik ve demografik değişkenlere göre nasıl bir yapılanma arz ettiği üzerine çalışılmıştır.

1.4. Bölümlere Genel Bakış

Bu araştırma altı bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde okuyucuyu sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerinin detaylı bir anlatısına hazırlamak adına, hanehalkı yapısı

kavramının demografik çağrışımlarının getirdiği soyut riski açımlayarak problemi sosyoekonomik bir bağlama oturttuk ve bu bağlamın tez boyunca nasıl bir izlekle inceleneceğini açıkladık.

Kavramsal çerçeve ve literatür taraması bölümü sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerinin literatürde konumlandığı temel eksenleri tespit etmeye hizmet etti. Söz konusu süreçte konunun özgünlüğüne bağlı olarak literatürdeki farklı çalışma odaklarının hanehalkı birimine ve sosyoekonomik tasniflere bakışı sentezlendi. Sosyoekonomik tasniflerin oluşturulduğu temel alan olarak tabakalaşma araştırmalarındaki sosyal sınıf şemaları ve hanehalkı yapısı araştırmalarının yoğunlaştığı Türkiye'de aile monografilerine yoğunlaşıldığı kadar tarihsel sosyoloji ekolünün ve hanehalkı ekonomi teorilerinin konuya yaklaşımları da değerlendirildi. Bu safhada araştırmanın oturduğu en temel eksenler olan sosyal sınıf şemalarının ve Türkiye'de hanehalkı çalışmalarının seyrinin çizilmesi merkezi bir rol üstlendi.

Metodoloji bölümünde araştırma tasarımı, veri kaynağı, değişkenlerin operasyonelleştirilme süreci, analiz türü, analiz türüne dair varsayım testleri ve analiz sonuçları için uygulanmış olan geçerlik ve güvenirlik parametrelerinin tanımları yer aldı. Bu kısımda, kullanılan analiz türünün verinin özelliklerine göre seçilmesi ve verinin sınırlılıklarının veri yönetimi süreçleriyle aşılmasının gerekçelendirilmiş aşamalarla sunulmasına özel bir önem atfedildi. Ayrıca bu bölüm, araştırma konusunun konumlandığı alanda daha önce hiç kullanılmamış olan Teigen analizinin veri ile uyumunu ve çalışma mekanizmasını açıklamaya hizmet etti.

Analiz sonuçlarımızın yer aldığı bulgular kısmı, Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı gruplarının sosyoekonomik ve demografik özelliklerini ampirik olarak serimlemekle kalmayarak ilgili özelliklerin yıllara göre ne kadar sürekli olduğunu tespit etti. Grupların 11 yıl içerisinde göstermiş oldukları kritik trendler ise üzerinde durulan önemli noktalardan bir diğerini oluşturdu. Bu odaklar, elde edilen hanehalkı yapılarının birbirlerine göre arz ettikleri sosyoekonomik konumlardan kopuşları ve bu konumlara olan paralellikleri çerçevesinde tasvir edildi.

Elde etmiş olduğumuz ampirik örüntülerin sosyolojik anlamının izinin sürüldüğü alan beşinci bölümü oluşturan tartışma bölümü oldu. Tezin bulgularının bağlamsallaştırıldığı bu bölümde, elde edilen sosyoekonomik hanehalkı gruplarına literatür, ampirik malzeme

ve veri yönetimi süreçleri ekseninde uygun etiketler atandı. Her bir tipolojinin gerek ayrı ayrı gerekse genel görünümleri çerçevesinde ele alındığı bu bölümde, araştırma çıktıları sosyolojik bir bağlama oturtuldu.

Sonuç bölümünde ise daha önce tespit etmiş olduğumuz ampirik malzeme teorik, metodolojik, ampirik katkılara ve politika önerilerine dönüştü. Söz konusu başlıkta araştırmanın sınırlılıklarına yer verilerek bulguların okunacağı düzlemin şeffaf kılınması ise ihmal edilmedi. Dolayısıyla daha önce elde etmiş olduğumuz sosyoekonomik hanehalkı gruplarının, katkıları ve sınırlılıkları çerçevesinde sosyoekonomik hanehalkı tipolojileri halini aldığı bölüm ve tezin araştırma sorularına doğrudan yanıtların sağlandığı bölüm sonuç bölümü oldu.

2. SOSYOEKONOMİK TASNİFLER VE HANEHALKI ODAKLI BAKIŞ AÇILARI

2.1. Sosyoloji Literatüründe Sosyoekonomik Tasnifler

Sosyoloji literatüründe sosyoekonomik kategorilerin üretiminin sosyal tabakalaşma tartışmaları içerisinde yapılandırıldığını söylemek mümkündür. Bu alan, çoğunlukla Britanya kökenli olmakla birlikte, genel sosyoloji literatürüne mâl olmuş yaygın sınıf şemalarının kavramsal ve ampirik açıdan zengin birçok örneğini içermektedir. Buna karşın Türkiye'de sosyoekonomik tasnif çalışmaları oldukça sınırlıdır.

2.1.1. Yaygın Sosyoekonomik Şemalar

Tabakalaşma araştırmacılarının kategorik yaklaşımları benimseyen ve sürekli yaklaşımları benimseyen gruplara bölündükleri ifade edilebilir: Kategorik yaklaşımların aksine sürekli yaklaşımlar, mesleki gruplar arasındaki kayda değer farklıların tek bir parametre ile yansıtılabileceği ön kabulüne dayanırlar (Ganzeboom vd., 1992, s.3-4). Harry B. G. Ganzeboom ve meslektaşları (1992, s.4) sürekli ölçümlerin pek çok detayı tek bir göstergede özetleyebilmesini bu yaklaşımın güçlü yönlerinden biri olarak değerlendirmiş olsa da bugün çok boyutlu ölçümlerin farklı sınıf yapıları ortaya çıkarabileceği kanıtlanmıştır (Savage vd., 2013). Öte yandan sosyal eşitsizliklerin tek bir göstergede özetlenmesinin farklı riskleri de vardır. David B. Grusky ve Kim Weeden'e göre (2013, s.22) tek boyutlu olmayan bir yapıyı tek boyutlu olarak ele almak yanıltıcı sonuçları da beraberinde getirir. Dahası yaptıkları araştırma yoksulluk uzayının, tek boyutlu göstergelerin düşündürdüğü şekilde, zorunlu olarak kademeli *(gradational)* bir yapıya sahip olmadığını bulgular: yoksulluk uzayındaki bir nokta, bir boyutu itibariyle yüksek değerler alabilirken farklı bir boyutu itibariyle düşük değerler alabilir (Grusky & Weeden, 2013, s. 29). Bu bağlamda bu bölüm, okumakta olduğunuz tezin çok boyutlu sınıf analizlerini merkeze alıyor olması sebebiyle, eşitsizliğin farklı eksenlerine yer veren analizlere odaklanacaktır.

Öte yandan sosyolojide merkezi bir konum işgal eden tabakalaşma kuramları ve dolayısıyla yaygın sınıf şemaları, değişen toplumsal ve sınıfsal koşullarla birlikte revize

edilmeye başlanmıştır. Bu durumun bir yönünü ise sınıf tartışmalarının sosyolojik açıklayıcılığının -özellikle sınıf bilinci kavramının günümüzde doğrudan gözlemlenebilir bir karşılığının olmamasına bağlı olarak- 90'lı yıllara doğru eleştirilerin merkezine alınması (Pahl, 1989) oluşturmuştur. Bu süreçte farklı geleneklerden sınıf uzmanları sınıf analizleri için revize edilmiş programlar ve bu programlarla tutarlı olarak sınıf şemaları geliştirmişlerdir. Erik Olin Wright (2023 [1985]), Marksist sınıf analizini "çelişkili sınıf konumları" kavramıyla güncellerken Weberyan olarak nitelendirilen (Breen, 2005) John Goldthorpe, Gordon Marshall ile birlikte (1992) sınıf analizlerinin ehemmiyetini sınıfların sürekliliği üzerinden vurguladığı bir metodoloji geliştirir. Savage (2000, 2015) ise toplumsal bilincin yitimi üzerine bireyselleşme kavramı üzerinden tümevarımsal bir yöntem benimserken David Grusky ve Jesper B. Sørensen (1998) kolektif bilincin yerel dayanışmalar şeklinde varlığını devam ettirmesi üzerinden mikro-sınıflar yaklaşımını önermiştir (ayrıca bkz. Weeden & Grusky, 2012).

2.1.1.1. Wright'ın Sınıf Şeması

Wright, toplumsal değişim karşısında sınıf analizinin revizyonunu Marksizmle olan diyaloğu içerisinde gerçekleştirir. Onun analizi için günlük dilde yaygınlık kazanan orta sınıfların nerede konumlandırılacağı meselesi merkezi bir öneme sahiptir (Wright, 1997, s.xxvii). Zira sınıf yapısı artık klasik anlamda Marksist sınıf şeması ile, başka bir deyişle iki ayrı zıt kutup tarafından açıklanamaz durumdadır. Wright bu soruna, "çelişkili sınıf konumları" kavramıyla açıklık getirir. Çelişkili konumlar *(contradictory locations)* gelişmiş kapitalist ülkelerde, aynı anda hem sömürmekte hem de sömürülmekte olan kişi ve aileleri temsil eder ve dolayısıyla iki uçlu bir şekilde sömürenler ve sömürülenler arasındaki çatışmaya dayanan sosyalist bir dönüşüm programı içerisinde düşünüldüğünde görece belirsiz sınıf çıkarlarına sahipliğe işaret eder. Bu durum, sosyalist dönüşüm için çıkarları sosyalist hedeflerle belki de örtüşmeyecek olan sınıflarla iş birliğini gerekli kılarak sosyalistler için kritik bir ikilem doğurur (Wright, 2023 [1985], s.276-277).

Çelişkili sınıf konumları Wright'ın sosyolojisinde yalnızca kavramsal düzeyde kalmaz. Onun sınıf şeması "sömürü" kavramı etrafında şekillenir. Sömürü ise sermaye varlıklarının mülkiyeti *(ownership of assets in the means of production*), örgüt varlıklarının kontrolü *(organization assets)* ve beceri varlıklarının mülkiyeti *(skill/credential assets)* olmak üzere

üç yol aracılığıyla gerçekleşir (Wright, 2023 [1985], s.272). Sermaye varlıklarının mülkiyeti ekseninde ayrılan gruplar klasik Marksist teorideki geleneksel kutupları oluşturur: üretim araçlarının sahipliğini elinde bulunduran kapitalistler ve bu araçlara sahip olmadığından dolayı emeğini satmak durumunda olan işçiler. Ancak Wright'ın sınıf şemasında sermaye sahipleri, emeğini satın aldıkları çalışan sayısına göre de üç gruba ayrılırlar. Bunlar 10 veya daha fazla çalışan bulunduran burjuvazi *(bourgeoisie),* 2 ila 10 arası çalışan bulunduran küçük işverenler *(small employers)* ve 0 ila 1 arası çalışan bulunduran küçük burjuvazidir *(petty bourgeoisie)* (Wright, 2023 [1985], s.145-146).

Bir diğer sömürü aracı olan örgüt varlıklarının kontrolü ise ücretli emek içerisinde yönetici pozisyonunda bulunanların baskın olduğu sömürü ilişkilerini ifade eder. Bu anlamda örgüt varlıkları, ücretli emeğin iş bölümünün entegrasyonu ve koordinasyonuna işaret eder. Örgütsel kontrolü elinde bulunduran grup kendi içerisinde organizasyon adına doğrudan karar alma yetkisi bulanan Yöneticileri *(Managers)* ve böylesi bir yetkisi olmayan ancak kendi astları üzerinde otoriteye sahip olan Denetçileri *(Supervisors)* içerir (Wright, 2023 [1985], s.146-147).

Son olarak beceri varlıklarının mülkiyeti ile gerçekleştirilen sömürüden bahsetmek mümkündür. Bu olgunun merkezinde temel olarak sahip olunan eğitim yatmaktadır. Ancak elde dilen diplomanın bir sömürü aracına dönüşebilmesi için bireyin aldığı eğitimle ilgili bir iş yapması ayrıca önemlidir. Bu anlamda beceri varlıklarının mülkiyetine sahip olanlar, belirli setifikaları şart koşan işler ile böylesi bir şartı olmayan işler kriter olarak alınarak ikiye ayrılırlar. Bunlar Uzmanlar *(Experts)* ve Vasıflı Çalışanlardır *(Skilled Employees)* (Wright, 2023 [1985], s.148).

Bu bağlamda şema öncelikli olarak üretim araçlarının sahipleri ve ücretli emek (sahiplik vasfı olmayanlar) olmak üzere ikiye ayrılır. Ücretli emek ise şemadaki yerini örgüt varlıklarının kontrolüne ve beceri varlıklarının mülkiyetine sahip olup olmama durumlarına göre alır. Ancak her ücretli emek türü sınıf konumlarını oluşturan her bileşene aynı anda sahip olmayabilir, bu da çelişkili sınıf konumlarına işaret eder. Böylece 12 farklı sınıf konumu elde edilir (Wright, 2023 [1985], s.91-92).

Tablo 1. Wright'ın Sınıf Şeması

Üretim Araçlarına Sahiplik

Üretim Araçlarına Sahip Olanlar	Ücretli Emekçiler (Üretim Araçlarına Sahip Olmayanlar)			
1. Burjuvazi	4. Uzman Yöneticiler	7. Yarı Uzman Yöneticiler	10. Uzman Olmayan Yöneticiler	+
2. Küçük İşverenler	5. Uzman Denetçiler	8. Yarı Uzman Denetçiler	11. Uzman Olmayan Denetçiler	>0
3. Küçük Burjuvazi	6. Yönetici Olmayan Uzman	9. Yarı Uzman İşçiler	12. Proleterler	-
	+	>0	-	

Örgüt Varlıklarının Kontrolüne Sahiplik

Beceri Varlıklarına Sahiplik

Kaynak: Wright'ın sınıf şemasından (2023 [1985], s.91) yola çıkılarak Türkçeleştirilmiş ve sadeleştirilmiştir.

Not: "+" simgesi ilgili sahipliğin üst düzey mevcudiyetine işaret ederken ">0" simgesi orta düzey bir mevcudiyete işaret eder. "-" simgesi ise ilgili sahiplik açısından herhangi bir mevcudiyetin bulunmadığına işaret eder. Bahsi geçen simgeler bizzat Wright'ın kullanmayı tercih etmiş olduğu simgelerdir.

Tablo 1'de görüldüğü üzere uzmanlar beceri varlıklarına ve örgüt varlıklarının kontrolüne sahipseler de üretim araçlarının kontrolüne sahip değildirler. Sermaye sahipleri tarafından sömürülen bu grup beceri sahipliği bakımından sömüren pozisyonunda yer almaktadır. İşte bu tipteki pozisyonlar sınıfsal çıkarları çelişkili olan "yeni orta sınıf"a işaret etmektedir Wright, 2023 [1985], s.91). Wright'ın sınıf şeması, klasik Marksist sınıf şemasına kıyasla oldukça detaylıdır. Ancak Wright'ın sınıf teorisinde sınıf oluşumu, çağdaş kapitalist ülkelerin politik ve tarihsel farklılıklarına bağlıdır. Dolayısıyla sınıf bilinci, çelişkili sınıf konumlarının belirsiz çıkarlarına bağlı olarak, bir sorun alanına, oluşturulması gereken bir olguya işaret etmektedir (Wright, 2023 [1985], s.274-276). Sınıf oluşumu, bir "sorundur" (Wright, 2023 [1985], s. 276). Bu noktada Wright'ın önerdiği yeni bir kavramsallaştırma olarak çelişkili sınıf konumları, bir sosyalizm mücadelesi çağrısıdır. Bu çağrı sınıf bilincinin nasıl şekillendiğinden ziyade nasıl şekillendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ancak sınıf bilincinin hala bir problematiğe işaret etmesi, sınıf teorisyenlerinin eleştirilmesinin nedenlerinden biri olacaktır.

2.1.1.2. Pahl'ın Sınıf Eleştirisi

Ancak Raymond Edward Pahl'a göre (1989) kolektif sınıf bilincinin gelişmesi ve dolayısıyla toplumsal değişimi tetiklemesi şeklindeki düşünce sorunludur. Nitekim bu düşünce ne teorik olarak yeterince detaylandırılmış ne de ampirik olarak yeterince desteklenmiştir. Pahl'ın tespit ettiği şekliyle kollektif sınıf bilincinin toplumsal bir değişime yol açması fikri teorik olarak yapı-bilinç-eylem zincirinin gerçekleşmesi üzerine kuruludur. Bu zincirde yapı, toplumsal koşullara; bilinç, kolektif bilince ve eylem, kolektif bilinçle gerçekleşen toplumsal bir çıktıya işaret etmektedir. Ancak toplumsal koşulların, kolektif bilinci hazırlamasıyla toplumsal bilincin toplumsal eylemde bulunarak değişime yol açması şeklindeki fikirde verili *(inherent)* bir unsur bulunmaktadır. Zira zincirin işleyişi oldukça deterministiktir: Yapı zorunlu olarak bilince, bilinç ise zorunlu olarak eyleme yol açmaktadır. Dahası, Pahl'ın (1989) oldukça mekanik olduğunu öne sürdüğü bu yaklaşımda yönlendirici unsur yukarıdan aşağıya doğru bir işleyişi yansıtan toplumsal koşullar (yapı) olurken ortaya çıkan neticenin (toplumsal bilinç) ise aşağıdan yukarıya doğru örgütlenmiş bir çıktı olduğu varsayılır. Bu haliyle sınıf bilinci ve toplumsal değişim fikri teorik olarak sorunludur (Pahl, 1989, s.711). Pahl (1989), bu sorunu bir bütün olarak sınıf teorilerine geneller sınıf teorilerinin artık açıklayıcı bir noktada durmadıklarını iddia eder.

Pahl'ın "toplumsal bilincin yol açtığı sınıfsal eylem" fikrini eleştirisinin merkezine almasının sebebi ise sınıf analizlerinin esas amacının toplumsal değişimi açıklamak olduğu şeklindeki iddiasına dayanmaktadır. Bu bağlamda Pahl, sınıf şemalarına ikincil bir önem atfetmiştir. Zira ona göre mesele sınıf teorisyenleri için toplumun yalnızca şemalara bölünmesinden ibaret olmamıştır (Pahl, 1989, s.713). Sosyal sınıf araştırmalarının toplumsal değişim fikrine dayanan bu bel kemiği olmadan sınıf şemalarının da kendi başına bir önemi yoktur. Yine de Pahl, sınıf şemalarının sosyolojik açıklayıcılıklarını müstakil olarak değerlendirmeyi de ihmal etmemektedir.

Sınıf teorisyenleri, bireylerin yapısal pozisyonlarını deşifre etmek üzere sınıf şemalarından istifade etmeye yönelseler de söz konusu şemalar Pahl tarafından metodolojik anlamda sorunlu bulunmuştur. Nitekim şemalar döngüsel akıl yürütme *(circular reasoning)* tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Zira sosyoekonomik koşulların sınıfları ürettiği varsayılırken ilgili sınıflar aynı sosyoekonomik koşulları açıklamak için

kullanılabilmektedir (Pahl, 1989, s.713). Dahası ona göre sınıf şemaları asıl bilgi eksiliğinin olduğu alanlar olarak ayrıcalıklı kimselerin yaşam biçimlerini anlamamıza pek yardımcı olmazken alt sınıfların yaşantılarına dair yeni katkılar da sunmamaktadır (Pahl, 1989, s.715). Ancak her şekilde, sınıf mefhumunun açıklanmasında toplumun ve bireyin toplumsal farklılaşma süreçlerindeki konumlarının anlamlı bir teorik zemine yerleştirilmesi önem arz etmekte gibidir.

Pahl'ın sınıf eleştirisi, sınıf teorileri bakımından yeni bir dönemin habercisi olmuş ve sınıf teorisyenleri sınıf analizinin çağdaş versiyonlarını Pahl ile girdikleri eleştirel diyalog üzerinden üretmişlerdir. Buna göre toplumsal aktörler, sınıf yapıları ve toplumsal farklılaşma süreçleri arasındaki ilişki araştırmacıların çalışmalarında bir biçimde konumlandırmalarını gerektiren bir gerilim noktasını oluşturmuştur. Goldthorpe ve Marshall (1992) bu gerilim karşısında tümdengelimsel bir akıl yürütüme şekli benimserken Savage ve meslektaşları (2013, 2015) sınıf analizini tümevarımsal bir akıl yürütüme ile gerçekleştirmiştir.

2.1.1.3. Bir Araştırma Programı Olarak Sınıf Analizi

Goldthorpe ve Marshall (1992) sınıf analizinin açıklayıcılığını yitirdiği yönündeki tenkitlere "Bir Araştırma Programı Olarak Sınıf Analizi" önerisiyle karşılık vermiştir. Bu haliyle sınıf analizi, toplumsal çatışmanın oluşturduğu bir toplumsal değişim fikri üzerine kurulu olmayıp toplumsal süreklilikleri merkeze almaktadır. Zira sosyal sınıf mefhumu, hızlı toplumsal değişim dönemlerinde dahi değişime direnç göstererek mevcudiyetini sürdürmüştür (Goldthorpe & Marshall, 1992, s.392-393). Dolayısıyla Goldthorpe ve Marshall (1992, s. 393) bir araştırma programı olarak sınıf analizini açık bir şekilde sınıf analizinin Marksist versiyonlarından ayırarak sınıf teorilerine toplumsal bilinç ve toplumsal değişim fikri üzerinden yöneltilen eleştirileri bertaraf etmiştir.

Sınıf kavramının açıklayıcılığına yöneltilen eleştiriler ise ayrıca geçersizdir. Zira bu haliyle sınıf analizinin temel ilgi alanı sınıf yapıları, sınıfsal hareketlilik, sınıfsal eşitsizlik ve sınıf temelli eylemler arasındaki ilişkilerin tahlil edilmesidir. Dolayısıyla sınıf; birey, toplum ve tarih arasında kurduğu ilişki bakımından açıklayıcı bir konumda yer almaktadır. Sınıf bir analitik araç olarak önem arz etmektedir (Goldthorpe & Marshall, 1992, s.382).

Bu noktada belirtmek gerekir ki sınıf analizine bir araştırma programı olarak yaklaşmak, onu yalnızca teorik olmaktan ziyade ampirik yönü baskın bir şekilde yeniden inşa etmek anlamına gelmiştir. Bu doğrultuda Goldthorpe ve Marshall'a göre (1992, s.385), sarsılmaz ampirik dayanaklara sahip bir araştırma programı için üç temel gereklilik vardır. Bunlar ilk olarak teorik çerçevenin net bir biçimde belirlenmesi olurken ikinci ve üçüncü olarak ele alınacak konuya uygun bir veri analizi yönteminin benimsenmesi ve veri toplama süreçlerinin dinamik ve karşılaştırmalı araştırmalara imkân tanıyacak şekilde gerçekleştirilmesidir. Böylece sınıf analizlerinin bir araştırma programı olarak yeniden tasarlanması onu teorik çıkmazlarından kurtarmış gibidir.

Görüldüğü üzere Goldthorpe ve Marshall'a göre (1992) aynı sınıf yapılarında bulunan bireylerin kolektif bilinç doğrultusunda kolektif bir eyleme girişecekleri varsayımı, sınıf analizlerinin açıklayıcılığını savunmak bakımından zorunlu değildir. Bu arka plan yazarların tümdengelimci tutumu ile tutarlılık gösterir. Nitekim bireylerin yaşam şanslarını, çıkarlarını ve sosyal değerlerini etkileyen onların istihdam ilişkilerini yansıtan pozisyonlara dağılmaları, bir diğer deyişle sosyal sınıflarıdır. Bir araştırma programı olarak sınıf analizi de bu etkiyi incelemektedir (Goldthorpe & Marshall, 1992, s.382). Ancak sınıf analizlerini kurtarmak pahasına tümdengelimci bir akıl yürütme şeklinin benimsenmesi, sınıf analizlerinde karşılaştığımız yaygın teorik çıkmazı göz ardı etmenin bir yolu olduğu gerekçesiyle eleştirilecektir. Goldthorpe ve Marshall'ın (1992), sınıf analizini ampirik ağırlıklı bir program olarak yeniden formüle etmesi ve onu Marksist sınıf analizlerinden katı bir şekilde ayırması göz önünde bulundurulduğunda bu eleştiri daha anlamlı hale gelmektedir.

2.1.1.4. Literatürdeki Hâkim Sınıf Şeması: EGP

Gerçekten de Robert Erikson ve John Goldthorpe'un (1993, s.46-47) sosyal sınıfları, sınıfların yaşam şanslarındaki değişimi -bir başka deyişle toplumsal hareketliliği- incelemek adına bir çalışma aracı *(instrument de travail)* olarak kullandıkları görülür**.** Yazarların istifade etmiş olduğu sınıf kategorileri Marx ve Weber'den mülhem olarak istihdam ilişkileri ekseninde şekillenir. Dolayısıyla onların şemalarına işaret eden EGP'deki (Erikson–Goldthorpe–Portocarero) birincil ayrım –otorite ve kontrol uygulayabilme potansiyelleri bakımından– işverenler, kendi hesabına çalışanlar ve

çalışanlar *(employees)* arasındadır (Erikson & Goldthorpe, 1993, s.37-40). Çalışanlar ise istihdam ilişkilerinin düzenlenme biçimlerine göre farklı gruplara ayrılırlar. Buradaki temel ayrım hizmet ilişkisi *(service relationship)* ve iş sözleşmesi *(labour contract)* arasında yatar. İş sözleşmesi, kısa vadeli ve genellikle belirli bir miktar emek karşılığında gerçekleşen emek-para değiş tokuşuna işaret eder. İş sözleşmesi bağlamında düzenlenen istihdam ilişkileri ekseriyetle, ücretli olarak bedensel işlerde çalışan kimseleri yansıtır. Buna karşılık hizmet ilişkisi görece uzun vadeli ve sınırları daha belirsiz bir şekilde çizilmiş, ayrıca tazminat ve garanti altına alınmış bir kariyer güzergâhı gibi emeğin geleceği bakımından çeşitli beklentiler de sağlayan istihdam ilişkilerini yansıtır. Bu tarz bir düzenleme ise genellikle maaşla çalışmakta olan profesyoneller, yöneticiler ve üst düzey teknisyenler grubunu içermektedir. Ancak istihdam ilişkilerinin karma bir formunu yansıtan aracı *(intermediate)* bir grup da mevcuttur. Bu grup bedensel olmayan rutin işler ile düşük düzey teknisyenliği ve bedensel işlerde çalışanların denetçiliğini içerir (Erikson & Goldthorpe, 1993, s.41-43).

İlgili iki kriter bağlamında karşılaştırmalı araştırmalarda kullanılmak üzere yedi, daha detaylı haliyle ise on bir adet sınıf kategorisi oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra Goldthorpe'un şemasının beş ve üç sınıflı versiyonları da mevcuttur (Tablo 2). Bu noktada Erikson ve Goldthorpe'un (1993, s.46-47) sınıf şemasını kesin bir sınıf haritası olarak sunmadığını, onu bir çalışma aracı olarak sunduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır.

Birleştirilmiş versiyonlarıyla birlikte Erikson ve Goldthorpe'un (1993, s.42-43) sınıfları arasındaki temel ayrımın zihinsel ve bedensel işlerde çalışanlar arasında gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Şema üzerinden açıklığa kavuşturulması önem arz eden bir diğer nokta ise büyük mülk sahiplerinin birinci gruba dâhil edilmiş olmasıdır. Bu durumun nedenlerinden biri ilgili kişilerin sayıca az olması, bir diğer nedeni ise büyük mülk sahiplerinin yönetimsel faaliyetlere yoğun katılımları dolayısıyla birinci gruptaki maaşlı yönetici pozisyonundaki kimselerle ciddi bir benzerlik taşımasıdır. Beşinci ve altıncı grupların yedi sınıflı şemada birleştirilmesinin sebebi ise bu grupların karmaşık istihdam ilişkilerine sahip olması ve birbirleriyle sıkı bir temas halinde çalışıyor olmalarıdır (Erikson & Goldthorpe, 1993, s.40-44).

Erikson ve Goldthorpe (1993, s.374) bu şema üzerinden toplumsal hareketlilik örüntüleri üzerine çalışmış, dahası keşfettikleri örüntülerin sürekliliği üzerinden, "bir araştırma

programı olarak sınıf analizi" bağlamında önerildiği gibi, tabakalaşma yapılarının istikrarını ortaya koymuştur. Bu bağlamda hareketlilik oranlarının yıllara göre seyrinde görülen değişimin sistematik bir varyasyona işaret etmediğini Pitirim Sorokin'in "trendsiz dalgalanma" *(trendless fluctuation)* kavramına atıfla açıklamıştır. Sorokin'in bu yaklaşımının arka planında sosyal tabakalaşmanın kendini yeniden üreticiliğinin bulunması dikkate değerdir (Erikson & Goldthorpe, 1993, s.393-394). Bu bağlamda Erikson ve Goldthorpe'a göre (1993, s.389) makrososyolojik bakımdan ana odağı hareketlilik oranlarında görülen süreklilik teşkil etmelidir.

Tablo 2. EGP Sınıf Şeması

<table>
<tr><th colspan="2">Tüm Sınıflar</th><th colspan="5">Birleştirilmiş Sınıflar</th></tr>
<tr><th colspan="2">11 sınıf</th><th colspan="2">7 Sınıf</th><th colspan="2">5 Sınıf</th><th>3 Sınıf</th></tr>
<tr><td>I</td><td>Üst düzey profesyoneller, yöneticiler ve memurlar; büyük endüstriyel kuruluşlardaki yöneticiler; büyük mülk sahipleri</td><td rowspan="2">I+II</td><td rowspan="2">Hizmet sınıfı: profesyoneller, yöneticiler ve müdürler; üst düzey teknisyenler; el işçiliği yapmayan işçilerin denetçileri</td><td rowspan="4">I+III</td><td rowspan="4">Beyaz yaka çalışanlar</td><td rowspan="6">Zihinsel İşlerde Çalışanlar</td></tr>
<tr><td>II</td><td>Alt düzey profesyoneller, yöneticiler ve memurlar; üst düzey teknisyenler; küçük endüstriyel kuruluşlardaki yöneticiler; manuel olmayan çalışanların denetçileri</td></tr>
<tr><td>IIIa</td><td>Yüksek Dereceli (yönetim ve ticaret) Rutin Zihinsel Emek çalışanları</td><td rowspan="2">III</td><td rowspan="2">Rutin zihinsel emek çalışanları: yönetim ve ticaret alanlarındaki rutin zihinsel emek çalışanları; satış personeli; diğer sıradan hizmet çalışanları</td></tr>
<tr><td>IIIb</td><td>Düşük Dereceli (satış ve hizmetler) Rutin Zihinsel Emek çalışanları</td></tr>
<tr><td>IVa</td><td>Çalışanları olan küçük mülk sahipleri, zanaatkârlar vb.</td><td rowspan="2">IVa+IVb</td><td rowspan="2">Küçük burjuvazi: çalışanı olan veya olmayan küçük mülk sahipleri ve zanaatkârlar, vb.</td><td rowspan="2">IVa+IVb</td><td rowspan="2">Küçük burjuvazi</td></tr>
<tr><td>IVb</td><td>Çalışanları olmayan küçük mülk sahipleri, zanaatkârlar vb.</td></tr>
<tr><td>IVc</td><td>Çiftçiler ve küçük çiftçiler; birincil üretimde çalışan diğer serbest çalışanlar</td><td>IVc</td><td>Çiftçiler: Çiftçiler, küçük çiftçiler ve birincil üretimdeki diğer serbest çalışanlar</td><td>IVc+VIIb</td><td>Tarım işçileri</td><td>Çiftlik İşçileri</td></tr>
<tr><td>V</td><td>Alt düzey teknisyenler; bedensel işçilerinin denetçileri</td><td rowspan="2">V+VI</td><td rowspan="2">Vasıflı işçiler: Alt düzey teknisyenler; bedensel işçiler; bedensel işçilerin denetçileri</td><td rowspan="2">V + VI</td><td rowspan="2">Vasıflı işçiler</td><td rowspan="3">Bedensel İşlerde Çalışanlar</td></tr>
<tr><td>VI</td><td>Vasıflı bedensel işçiler</td></tr>
<tr><td>VIIa</td><td>Yarı vasıflı ve vasıfsız beden işçileri (tarım vb. dışındakiler)</td><td>VIIa</td><td>Vasıfsız işçiler: Yarı vasıflı ve vasıfsız beden işçileri (tarım vb. dışındakiler)</td><td>VIIa</td><td>Vasıfız işçiler</td></tr>
<tr><td>VIIb</td><td>Birincil üretimdeki tarım ve diğer işçiler</td><td>VIIb</td><td>Tarım işçileri: Tarım işçileri ve birincil üretimde çalışan diğer işçiler</td><td></td><td></td><td></td></tr>
</table>

Kaynak: Erikson ve Goldthorpe, 1993, s.38-39.

EGP sınıf şeması büyük etki uyandırmış, farklı yazarlar tarafından çeşitli validasyon yöntemlerine tabi tutulmuş (Evans, 1992) ve hatta Avrupa'nın karşılaştırmalı sınıf şeması olan ESeC'in temelini oluşturmuştur (Rose & Harrison, 2010). Goldthorpe'un çalışmalarının titizliği açık bir şekilde kabul edilmiştir (Savage, 2000). Ancak bu şemanın tümdengelimci bir bakış açısına sahip olması ve yalnızca istihdam ilişkileri çerçevesinde şekillenmiş oluşu anlamında tek boyutlu olması, araştırma sorumuzun ardındaki keşifsel tutum bakımından okumakta olduğunuz tez ile epistemolojik ve metodolojik bir uyumsuzluk göstermektedir. Nitekim bu tez Türkiye'nin toplumsal yapısının keşfine odaklanmakta ve bu yapıya özel bir sosyoekonomik gruplandırma gerçekleştirme amacı taşımaktadır. Zira Birleşik Krallık bağlamında hangi değişkenlerin Birleşik Krallık toplumunun sınıfsal yapısı üzerinde daha ayırıcı etkilere sahip olduğunu ifade eden çeşitli kanıtlar ve bu kanıtlardan yola çıkarak oluşturulmuş derin teorik tartışmalar mevcutken Türkiye'de sınıf çalışmaları bakımından aynı arka plana sahip olmayışımız keşifsel ve tümevarımsal bir çalışma yürütmeyi gerekli kılmıştır.

2.1.1.5. Savage, Bireyselleşme ve Sınıf: Kolektif Sınıf Bilincinin Yitimi

Goldthorpe'un sınıf analizindeki titizliğin uyandırdığı hayranlık bir yana onun, sosyal sınıf kavramının "sınıf bilinci" bakımından aldığı eleştirilere tümdengelimci bir çözümle karşılık vermesi Savage (2000) tarafından sınıf kültürlerini görmezden geldiği gerekçesiyle sorunsallaştırılmıştır. Zira Goldthorpe bireylerin, sahip oldukları sınıf konumlarının imkân ve sınırlılıklarına göre rasyonel eylemde bulunarak hareket ettiklerini ifade eder. Dolayısıyla farklı sınıflardan bireyler aynı türde eylemlerde bulunamazlar. Bu yaklaşım sadece "sınıf bilinci" kavramını kullanmaksızın sosyal sınıfların nasıl hareket ettiklerini açıklama olanağı tanımakla kalmaz; aynı zamanda sınıf kültürlerinin önemine dair herhangi bir beyanda bulunmadan bir sınıf çözümlemesi yaklaşımı geliştirmenin önünü açan "entelektüel bir hamle" niteliği taşır (Savage, 2000, s.28-85). Savage'a göre (2000, s.18) Goldthorpe'un sosyal sınıf konumlarından bireysel kararlara doğru uzanan bu tümdengelimci manevrasının ardında kültürel değerleri ölçme hususundaki metodolojik zorluğun farkındalığı bulunmaktadır. Ancak bu yaklaşım hala bir noktayı karanlıkta bırakmaktadır: Bireylerin sınıfsal konumları bağlamında rasyonel bir eylemde

bulunabilmeleri için hangi konumu işgal ettiklerine dair bir kanıya sahip olmaları gereklidir (Savage, 2000, s.87).

Oysa Britanya geleneğinde sosyolojik bir açmaza işaret eden bu durum (bariz bir sınıf bilincinin noksanlığı) Bourdieu'nün kültür analizi vasıtasıyla aşılabilirdir (Savage, 2000, s.106). Savage ve meslektaşları (2015) çalışmalarında Bourdieu'yü takip ederek kültürel sınıf analizi yaklaşımını benimsediğini açıkça ifade etmiştir. Bourdieu'cü anlamda kültür, sınıf ilişkilerinin faaliyette olduğu bir alana karşılık gelir: kültürel mücadeleler sınıf oluşumuna içkindir (Savage, 2000, s.106). Sınıf, toplumsal grupların kendilerini diğerlerinden farklılaştırdığı ilişkisel bir süreç olurken; sınıf kültürleri, kolektiflik biçimleri değil farklılaşma şekilleridir (Savage, 2000, s.102). Böylece Savage, Bourdieu sosyolojisinin görece örtük bir yanı olan "bireyselleşme" kavramının vurgusunu sınıf bilincinin kolektifliğiyle karşıtlık oluşturacak şekilde arttırarak sınıfsal aidiyet merkezli kavramsal çıkmaza yeni bir bakış açısı getirir.

Goldthorpe'un bakış açısındaki bir diğer problem ise sınıf analizinin öneminin sınıfın tarihsel sürekliliği yani statikliği üzerinden açıklanmasıdır. Zira bu durum Savage'a göre (2000, s.150) toplumsal değişimin inkârı anlamına gelmekte ve dolayısıyla sınıf çalışmalarının kendi sonunu ilan etmektedir. Ancak sınıf analizinin temel meydan okuması, toplumsal süreklilik kadar toplumsal değişimi de incelemenin bir yolunu sunması olmalıdır (Savage, 2000, s.150). Bu noktada kültürel perspektifin sağladığı dinamizm etkili bir çerçeve sunar. Nitekim büyük anlatılar toplumsal değişimin kontrol edilemeyeceği izlenimini oluştururlarken Savage'ın sunduğu perspektif, ilgili anlatıların bireysel eylemi görmezden gelmesinin yarattığı soyutlaştırmanın edilgenleştirici etkisine alternatif bir bakış sağlar (Savage, 2000, s.151).

Sınıf analizinin kurtarılması bağlamındaki teorik boşlukları dolduran bu perspektif, görüldüğü üzere epistemolojik olarak tümdengelimsel değil, tümevarımsal bir zemin teşkil eder. Savage (2000, s.96) bu yaklaşımı kukla ustası-sınıf analojisi üzerinden açıklar: sınıf, bir kukla ustasının kuklaları sahnenin üzerinden ipleri vasıtasıyla çekiştirmesi değildir. Artık bireyler, kendi sınıf pozisyonlarını kendileri elde etmek durumundadır (Savage, 2000, s.69). Zira sınıf pozisyonları artık kolektif bir kimliğe karşılık gelmez (Savage, 2000, s.102). Böylece sınıflardan bireylerin eylemlerine doğru uzanan tümdengelimsel

yaklaşımın yerine bireylerin sınıfsal farklılaşma süreçlerini ürettikleri tümevarımsal yaklaşım ikame edilir.

Onun metodolojik yaklaşımı ise bahsi geçen epistemolojik arka planla bütünlük içerisindedir. Sınıfsal süreçlerin kültürel ayrımlar şeklini alan bireyselleşmiş niteliği, teorik olarak sosyal sınıfın çok katmanlı ölçümünü beraberinde getirir. Nitekim kültürel ayrım şekilleriyle ilişkili olarak sınıf kavramı sadece ekonomik bir fenomen olarak algılanamaz. Bu bağlam içerisinde Savage, Bourdieu'nün ekonomik sermaye, kültürel sermaye ve sosyal sermaye kavramlarından faydalandığını açıkça ifade eder (Savage vd, 2013, s.223). Böylece sınıf, bireyin mesleki durumunun ötesine geçerek onun gündelik hayatındaki yaşam şanslarını belirleyebilecek deneyimleri ekseninde ele alınır.

Bireysel deneyimin Savage'ın kavramsal haritasındaki merkeziliği, onun yaklaşımının ontolojik kabulleri göz önünde bulundurulduğunda şaşırtıcı değildir. Sınıf önemlidir, zira insanlar ona önem atfetmektedir. Bu durum teorik problemleri ne olursa olsun sınıf analizlerini savunmak için yeterli bir sebeptir (Savage, 2000, s.23). Gerçekten de Savage, sınıfın Britanya toplumundaki insanlara ne ifade ettiğini araştırmış ve sınıfa dair tutarlı yaklaşımları deşifre ederek onun popülist söylemdeki yaygınlığına dair güçlü ampirik çıktılar ortaya koymuştur (Savage, 2000, s.105-146). Dolayısıyla, bu teorinin temel varsayımları Britanya toplumu özelinde geliştirilmiştir.

2.1.1.6. Savage'ın Sınıf Tasnifinin Sunduğu İmkân ve Sınırlılıkları

Türkiye'de sınıf analizlerinin köklü bir geleneğinin olduğunu söylemek mümkün değildir. Öte yandan Türkiye'nin toplumsal yapısına uygun bir teorik arka plan geliştirmek başka bir araştırmanın konusu olacak kadar geniş bir alana karşılık gelir. Ancak Savage'ın sunduğu perspektif bu tezde irdelenmekte olan araştırma sorusunu açıklayabilmek bakımından uygun bir zemin olarak değerlendirilebilir. Zira "sınıfın açıklayıcılığı"na yöneltilen eleştirilerin yol açtığı kavramsal sorunlara tatmin edici teorik açıklamalar sunan bu yaklaşım, sınıfsal yapının veri temelli olarak analiz edilmesine imkân sağlayan bir kavramsal harita çizer. Dahası sınıf mefhumunu meslek değişkeninin ötesine geçerek değerlendirmesi şeklindeki yönelim, sosyoekonomik grupların çok daha titiz bir resminin ortaya çıkmasına zemin hazırlar.

Yine de sosyoekonomik gruplara dair yürütülen teorik tartışmaların ülkemizdeki sınırlılığının bu araştırmanın çıktılarını etkilemesi kaçınılmazdır. Zira bu durum, özellikle veri setindeki değişken eksiklikleri ile birleştiğinde, araştırma çıktılarının mevcut literatür ile doğrudan karşılaştırılamaması ve seçilen göstergelerin kavramsal bakımdan belirsizleşmesi gibi riskleri de beraberinde getirir. Neyse ki araştırmada kullanılacak olan analiz, keşifsel niteliği gereği, Türkiye'nin sosyoekonomik yapısı üzerinde etkili olan göstergeleri de deşifre etme olanağı sağlar. Bu durum, Savage'ın revize ettiği kavramsal çerçevenin tümevarımsal bir epistemoloji ile hareket ederek ampirik zenginliği ön plana çıkardığını hatırladığımızda daha anlamlı hale gelir. Bu bağlamda sahip olduğu kısıtlılıklara rağmen ilgili kavramsal haritanın Türkiye bağlamında oluşturacağı çıktıların verideki eksiklikler de göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi, zenginleştirici ve ileri araştırmalar için yol gösterici olacaktır.

2.1.1.7. Yirmi Birinci Yüzyılın Sınıf Haritası: Savage, Cunningham, Devine, Friedman, Laurison, McKenzie, Miles, Snee ve Wakeling

Savage ve meslektaşlarına göre (2015, s.126) sosyal sınıflara karşılık gelen avantaj ve dezavantaj biçimlerini farklı sermaye türlerinin etkileşimi oluşturur. Bu doğrultuda iki farklı etkileşim biçimi düşünülebilir: sermaye türlerinin büyük oranda örtüştüğü ve sermaye türlerinin birbirinden bağımsız olduğu durumlar. İlk etkileşim biçimine örnek olarak ekonomik sermayesi yüksek olan bir birey için kültürel ve sosyal sermayenin de yüksek olması olasılığı düşünülebilir. İkinci etkileşim biçimine ise bireyin ekonomik sermayesi fazla olsa bile kültürel ve sosyal sermayesinin sınırlılığı misal verilebilir (Savage vd., 2015, s.128). Savage ve arkadaşlarına göre (2015, s.128) Bourdieu "homoloji ilkesi" adını verdiği farklı sermaye türlerinin örtüşme eğiliminde olması fikrine daha yakın dursa da sermaye türleri arasındaki bağlantının mükemmel olmadığını da düşünmekteydi. Bu iki olasılık da gizil sınıf analizi *(latent class analysis)* vasıtasıyla yirmi birinci yüzyılın sınıf haritasının keşif sürecine dâhil edilmiştir.

Tablo 3. Yirmi Birinci Yüzyılın Sınıf Haritası

Sermaye Türü	Ekonomik Sermaye			Sosyal Sermaye		Kültürel Sermaye	
Sosyal Sınıf	**Hanehalkı Geliri**	**Hanehalkı Birikimleri**	**Konutun Piyasa Değeri**	**Sosyal Temas Statü Skoru**	**Sosyal Temas Sayısı**	**Yüksek Kültürel Sermaye**	**Yeni Tip Kültürel Sermaye**
Elitler	Çok Yüksek (£89,082)	Çok Yüksek (£142,458)	Çok Yüksek (£325,000)	Çok Yüksek (50,1)	Çok Yüksek (16,2)	Çok Yüksek (16,9)	Yüksek (14,4)
Yerleşik Orta Sınıf	Orta (£47,184)	Çok Düşük (£26,090)	Orta (£176,834)	Yüksek (45,3)	Çok Yüksek (17,0)	Yüksek (13,7)	Çok Yüksek (16,5)
Teknik Orta Sınıf	Düşük (£37,428)	Orta (£65,844)	Orta (£163,362)	Çok Yüksek (53,5)	Çok Düşük (3,6)	Düşük (9,2)	Orta (11,4)
Yeni Varlıklı İşçiler	Düşük (£29,252)	Çok Düşük (£4,918)	Düşük (£128,639)	Düşük (37,8)	Çok Yüksek (16,9)	Çok Düşük (6,9)	Yüksek (14,8)
Geleneksel İşçi Sınıfı	Çok Düşük (£13,305)	Çok Düşük (£9,500)	Düşük (£127,174)	Orta (41,5)	Orta (9,8)	Orta (10,8)	Çok Düşük (6,5)
Yeni Hizmet Çalışanları	Çok Düşük (£21,048)	Çok Düşük (£1,138)	Çok Düşük (£17,968)	Düşük (38,3)	Yüksek (14,8)	Düşük (9,6)	Çok Yüksek (17,5)
Prekarya	Çok Düşük (£8,253)	Çok Düşük (£793)	Çok Düşük (£26,948)	Çok Düşük (29,9)	Düşük (6,7)	Çok Düşük (6,0)	Çok Düşük (8,4)

Kaynak: Savage vd., 2013, s.230.

Not: Parantez içindeki değerler her bir grubun ilgili değişkendeki değerine/puanına, "Çok Düşük" ve "Çok Yüksek" arasında değişen etiketler ise bahsi geçen değerlerin kademelendirilmesine bağlı olarak oluşturulmuştur. Tablo bu kademelendirmeyi yansıtacak şekilde renklendirilmiştir.

Gizil sınıf analizinde kullanılan sermaye türlerinin ölçümü ise çok boyutlu olarak gerçekleştirilmiştir. Tablo 3'te görüldüğü üzere sosyal sermaye için bireylerin sahip olduğu sosyal temas sayısı ve sahip oldukları her bir temasın statüsünün ortalama değeri kullanılmıştır. Kültürel sermaye ölçümü ise yüksek kültürel formlara *(higbrow cultural forms)* katılım sıklığı ve yeni tip kültürel sermaye[1] *(emerging cultural capital)* formlarına katılma sıklığı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Son olarak ekonomik sermeye katılımcının varlıklarına *(assets)* işaret eden hanehalkı geliri, konutun piyasa değeri ve hanehalkı

[1] "Yeni tip" veya "ortaya çıkmakta olan" sermaye türleri internet kullanımı, popüler müzik konserlerine gitmek, spor salonuna gitmek, sosyal ağ sitelerini kullanmak ve arkadaşlarla vakit geçirmek gibi unsurları bünyesine barındırır (Savage vd., 2015, s.130). Savage ve meslektaşlarının (2015, s.88-93) Bourdieu'den farklı olarak kültürel sermayenin yeni bir türünü ortaya koymalarının sebebi, yüksek kültür ve düşük kültür arasındaki ikiliğin günümüzde sona ermek üzere olduğu, ancak yaşı ileri olan bireyler için kültürel sermayenin klasik formlarının hala anlamlı olduğu düşüncesinden yola çıkmalarıdır.

birikimleri vasıtasıyla hesaplanmıştır. Neticede muntazam bir hiyerarşi göstermeyen yedi sınıf elde edilmiştir: Elitler, Yerleşik Orta Sınıf *("Established Middle Class"),* Teknik Orta Sınıf, Yeni Varlıklı İşçiler *("New Affluent Workers"*), Geleneksel İşçi Sınıfı ("*Traditional Working Class"*), Yeni Hizmet Çalışanları ("*Emerging Service Workers"*) ve Prekarya (Savage vd., 2015, s.129-130).

Savage'ın analizi, EGP şemasında ayırt edilemeyen ancak Goldthorpe tarafından varlığının da reddedilmediği elitleri de açığa çıkarır. Sermaye çeşitleri bakımından genel olarak en yüksek skorlara sahip olan ve çoğunlukla seçkin üniversite mezunlarından oluşan bu grup mesleki çeşitlilik bakımından oldukça dar, bazı seçkin mesleklerin aşırı temsil edildiği bir yapı teşkil eder. Bunlar bilişim teknolojileri yöneticileri, pazarlama ve satış yöneticileri, finans yöneticileri, yönetim danışmanları, avukatlar ve diş hekimleridir (Savage vd., 2013, s.234).

Elitlerden sonra farklı sermaye türleri bakımından en iyi durumda olan ikinci grup ise Goldthorpe'un sınıf şemasında profesyoneller ve yöneticileri içeren, "hizmet sınıfı"nın önemli bir kısmını oluşturan yerleşik orta sınıftır. Bu sınıf mesleki bakımdan elitler kadar dar bir mesleki skalayı temsil etmez ancak yine de profesyonel ve yönetimsel meslekler bu gruplar içerisinde en fazla bulunan meslekleri temsil ederler. Öte yandan bu grup, bütün sermaye türleri bakımından oldukça güvenli bir pozisyondadır (Savage vd., 2013, s. 234).

Teknik orta sınıf ise ekonomik sermayeleri bakımından yerleşik orta sınıf ile yarışacak düzeydeyken sosyal ve kültürel sermaye bakımından kısıtlı bir özellik arz eder. Bu daha kolay ayırt edilebilen, kendine özgü bir sınıftır ve nüfusun yalnızca %6'sını oluşturur. Sermaye türü skorlarına göre kültürel ve sosyal olarak kopuk olsa da ekonomik olarak güvenli bir gruptur (Savage vd., 2013, s. 236-237).

Yeni varlıklı işçiler ise üç sermaye türü bakımından da orta düzey puanlar alırken ortaya çıkmakta olan kültürel sermayeye bu alandaki skorları bakımından daha yatkındır. Bu grup, ekonomik durumları çok iyi olmasa da güvenli bir sınıfa işaret eder zira ekonomik sermayeleri elitler, yerleşik orta sınıf ve teknik orta sınıf haricindeki diğer bütün sınıflardan daha yüksektir. Önemli ölçüde özel sektör çalışanlarından ve müşteri ile doğrudan iletişimin kurulduğu alanlarda çalışan bu grubun üyeleri eğitim bakımından zayıf bir arka plandan gelirler. Bu bakımdan ulaştıkları ekonomik pozisyonlara geleneksel yollardan ulaşmadıkları düşünülmektedir (Savage vd., 2013, s.237-240).

Geleneksel işçi sınıfı ve sonrasında bahsedilecek olan sınıflar ise açık bir şekilde daha az avantajlı gruplara işaret edecektir. Neredeyse her sermaye tipinde düşük puanlar alan geleneksel işçi sınıfında kamyon şoförlüğü, temizlikçilik ve elektrikçilik gibi geleneksel işçi sınıfı mesleklerinin aşırı temsili ve diğer bütün sınıflardan daha fazla kadın üye içeriyor olması dikkat çekmektedir. Bu özellikleri dolayısıyla, Savage ve meslektaşlarına göre (2013, s.240) bu sınıf tarihteki geleneksel işçi sınıfının bir kalıntısı olarak yorumlanabilir.

Yeni hizmet çalışanları ise müzik, spor ve internet faaliyetlerini içeren 'ortaya çıkmakta olan' *(emerging)* kültürel kapitallerinin oldukça yüksek olması bakımından geleneksel işçi sınıfından ayrılmaktadır. Sosyal sermayeleri bakımından da düşük puanlar almayan bu grup ekonomik olarak güvenli *(secure)* bir pozisyonda değildir. Yaş ortalaması bakımından görece genç olan (34) bu grup çağrı merkezi personelliği, müşteri hizmetleri çalışanlığı, şeflik ve bar çalışanlığı gibi nispeten güvencesiz işlerde çalışırlar ve çoğunlukla üniversite mezunu değildirler (Savage vd., 2013, s.240-241).

Son olarak prekarya, bütün sınıflar içerisindeki en dezavantajlı gruba işaret etmekle birlikte nüfusun %15'lik geniş bir kesimini oluşturur. Dükkân sahipleri, posta işçileri, kasiyerler, marangozlar, temizlikçiler ve kamyon şoförleri bu sınıf içerisinde aşırı temsil edilen mesleklere işaret ederler. Üç sermaye türünde de oldukça güvencesiz durumda olmaları bu sınıfın Savage ve diğerleri tarafından (2013, s.243) prekarya olarak tanımlanmasını beraberinde getirmiştir.

Savage ve meslektaşları (2015, s.131) çağdaş Britanya toplumunun en altındaki güvencesiz grubu tanımlarken sınıf-altı *(underclass)* kavramı yerine Guy Standing'den ödünç aldığı prekarya kavramını kullanmıştır. Bu durumun temel sebeplerinden biri sınıf-altı tabirinin ahlaki bakımdan sorunlu ve toplumdan kopuk bir gruba işaret eden semantik yüküdür. Prekarya kavramı ise güvencesiz grupları, küreselleşmenin emek pazarı üzerinde etkili olduğu daha geniş toplumsal süreçler içerisine yerleştirir. Bu vesile ile ilgili grupları dışlayıcı değil, kapsayıcı bir terminolojiye işaret eder (Savage vd., 2015, s.266). Zira Standing'e göre, neoliberal politikalar ortak bir güvencesizlik zeminini deneyimleyen birey sayısını arttırmıştır. Bu bağlamda prekarya, dünya genelindeki yapısal değişimler içerisinde kararlı mesleki kimliklere ve sosyal destek sistemlerine erişimi olmayan kimseleri imlemektedir (Savage vd., 2015, s.265). Dolayısıyla yirmi birinci yüzyılın sınıf

haritasındaki prekarya; hiyerarşik konumu, birey ve toplum arasındaki daha geniş süreçler içerisinde açıklanmakta olan toplumsal bir gruptur.

Yirmi birinci yüzyılın sınıf şeması daha geniş bağlamda değerlendirilebilecek bazı kazanımlar da ortaya koyar. Bunlardan ilki sosyal sınıfların yalnızca mesleki bloklar olarak ele alınabileceğine dair yerleşik düşüncenin sorgulanmasıdır. Zira Savage ve meslektaşlarının sınıf şemasında kimi mesleklerin ilgili gruplar içerisinde aşırı temsili söz konusu olmuşsa da gruplar mesleklere göre doğrudan ayrılmamıştır. İkinci bir nokta ise ilgili sınıf şemasının Britanya toplumunun en ayrıcalıklı kesimi olan elitleri keşfederek EGP şemasındaki "hizmet sınıfı"nın seçkin kesimi ayırt etmedeki başarısızlığını yansıtmasıdır. Üçüncü kazanım ise bu sınıf şemasının toplumun en üst ve en alt kesiminde yer alan gruplar arasındaki tezatlığı ortaya koyarak Britanya toplumundaki esas ayrımın yaygın bir şekilde düşünüldüğü gibi orta sınıflar ve işçi sınıfı arasında değil, elitler ve prekarya arasındaki kutuplaşmada tezahür ettiğini ortaya koymasıdır. Orta sınıf ve işçi sınıflarındaki parçalanmanın gözlemlenmesi ise dördüncü bir kazanıma işaret eder. Bu sınıf şemasının ortaya koyduğu bir diğer nokta ise güvenceli bir konumda olmanın doğrudan çok sayıda yüksek sosyal bağlantılarla ilişkili olmadığının gözlemlenmesidir. Zira teknik orta sınıf sosyal sermayesi düşük pozisyondaki bireylere işaret etmektedir (Savage vd., 2013, s.245-246).

2.1.1.8. Mikro Sınıf Rejimi: Yerel Dayanışmalar, Yerel Bilinç

Sınıf analizine yöneltilen teorik eleştirilere verilen yanıtların bir başka boyutunu ise Grusky ve Sørensen'in (1998, s.1187) mikro-sınıf yaklaşımını önermesi oluşturur. Onlara göre sosyal sınıf kavramının aldığı eleştirilerin önemli bir sebebi, makro sınıf haritalarının yaygınlığı ve yerel dayanışma şekillerinin göz ardı edilmesidir. Hâlbuki sınıfsal kapanma *(closure)*, sömürü *(exploitation)* ve kolektif eylem *(collective action)* gibi kritik sınıfsal süreçler, birleştirilmiş *(aggregate)* sınıf temsillerinden ziyade ayrıntılı *(disaggregate)* meslek grupları bağlamında daha net bir şekilde gözlemlenebilmektedir.

Sınıfların ayrıntılı bir temsilinin savunusu, Durkheimcı dayanışma kavramından beslenmektedir ve buna paralel olarak meslek değişkeninin sınıf analizindeki önemini vurgulamaktadır. Bu bakımdan iş bölümü kavramının yalnızca mesleklerin işlevsel benzerlikleri bağlamında değil meslekler arası rekabet ve anlaşmazlıkların bir çıktısı olarak

anlaşılması önerilir. Zira meslekler arası yetki alanı mücadeleleri onları farklılaşmış ve anlamlı topluluklara çevirir (Grusky & Sørensen, 1998, s.1215). Dolayısıyla sınıf mefhumunun akademisyenlerin ürettiği kurgusal yapıdan ziyade anlamlı yapılar olarak inşa edilmesi mesleklerin birbirleriyle olan mücadeleleri merkeze alınarak parçalı düzeyde haritalandırılması ile gerçekleştirilebilir (Grusky & Sørensen, 1998, s.1201).

90'lı yılların sonlarında ortaya çıkmış olan bu öneri 2000'li yıllarla birlikte eşitsizliğin formuna odaklanan çalışmaların noksanlığının sorunsallaştırılmasıyla birlikte yeniden ele alınır (Weeden & Grusky, 2012). Buna göre eşitsizliğin büyük sınıflar halinde bir yapıda mı, küçük sınıflar halindeki bir yapıda mı, yoksa kademeli bir yapıda mı olduğu kendi başına test edilmesi gereken bir varsayımdır. Yazarlar bunu test etmek adına farklı sınıf formlarının, eşitsizliği 1970'li yıllardan itibaren nasıl temsil ettiğini inceler ve büyük sınıf yapıları arasındaki eşitsizliğin zamanla zayıflarken küçük sınıflar için eşitsizliğin değişmediğini bulgular (Weeden & Grusky, 2012, s.1755).

İlgili düşünürler sosyal sınıfa dair bir varsayımı test ederken, başka bir varsayım olan meslek değişkeninin merkeziliğini test etmeksizin analize dâhil ederler. Ancak Savage'ın (2013, 2015) farklı sermaye türlerini kullanarak gerçekleştirdiği analizin sonuçları mesleki bakımdan yer yer heterojen yapılara işaret ederek meslek temelli yaklaşımın sorgulanmasını da beraberinde getirir. Bu tez bağlamında mikro-sınıf yaklaşımına mesafeli olmamızın sebebi yine tezin keşifsel amacında gizlidir. Öte yandan veri setlerimizde meslek değişkenlerinin detaylı temsillerinin bulunmaması bizim durumumuzda bu teorik arka planın operasyonel olarak uygulanamaz olduğunu göstermektedir.

2.1.2. Türkiye'de Sosyoekonomik Tasnifler

Türkiye'de sosyal sınıf tartışmalarının teorik ve ampirik temeli oldukça sınırlıdır (Sunar, 2018, s.198). Bu durumun, 1980'lere değin kalkınma çalışmalarının sınıfsal eşitsizlik alanına öncelenmesinden ve tahakküm kavramının yine sınıfsal eşitsizlikten ziyade merkez-çevre ekseninde ele alınmasının tercih edilmesinden kaynaklandığı söylenebilir (Özatalay, 2015, s.108-109). Hâlihazırda sayıca az olan bu tartışmaların sosyoekonomik ölçüm ve tasnif girişimlerinde bulunanları ise çok daha nadirdir. Öte yandan bu çalışmaların ilk örnekleri daha ziyade Türkiye'de modernleşme mefhumu ve 1980 sonrası

toplumsal değişimi anlama motivasyonuyla verilirken 2000'li yılların ardından bu etkinin söndüğü görülmektedir.

2.1.2.1. Gevgilili: Geçiş Toplumu Olmanın Bir Kanıtı Olarak Türkiye'de Sınıflar

Türkiye'de sosyoekonomik şema anlayışının belki de ilk örneklerinden biri Ali Gevgilili'nin metninde (1973) görülür. Yazar bu metinde Türkiye'de yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmekte olan kentleşme, göç, arttan sektörler ve bölgelerarası eşitsizlikler ve gelir dağılımı dengesizliklerine bağlı olarak Türkiye'nin kapitalistleşmekte olduğunu ve sınıflı bir toplum görünümü kazandığını memnuniyetle dile getirir (Gevgilili, 1973, s.83-91). Bu bağlamda gözlemlenmekte olan sınıflar ise büyük burjuvazi, işçi sınıfı, küçük burjuvazi, köylüler ve küçük esnaf ile sanatkârlardır. Zira Türkiye'de tarım ve ticaret burjuvazisinin ortaya çıkışını sanayi burjuvazisi takip etmiş ve bu gruplar 1945'ten 1970'lere kadar olan süreçte politik ve ekonomik iktidarlarını kesinleştirmeye başlamıştır. Üretim araçlarının gelişimi ise işçi sınıfının alışkanlıklarını değiştirerek bu sınıfın nitelik bakımından da olumlu dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Öte yandan küçük burjuvazi Osmanlı toplumunda dahi var olmuş olan toplumun bilgi düzeyi en yüksek kesimini oluşturur. Köylülerin ise ulusal gelirden aldıkları payın düşüşünden de anlaşılacağı üzere yoksullaşıp işçi sınıfına dâhil olacakları açıktır. Bununla birlikte küçük esnaf ve sanatkârlar da büyük birimlerle yapılan üretime bağlı olarak ortadan kalkması beklenen sınıflardan birini oluşturmaktadır (Gevgilili, 1973, s.92-106).

Görüldüğü üzere Gevgilili'nin (1973, s.83) esas vurgusu Türkiye'nin kapitalizme "geçiş toplumu" oluşudur. Bu vurguyu temellendirirken ise işlevselci bir amaç ile Marksist terminolojiyi birleştiren melez bir yaklaşım güttüğü görülür. İlgili süreç ise bir sosyoekonomik tasnif inşasından çok bir sosyoekonomik konumlandırma çabasına işaret etmekte gibidir.

2.1.2.2. Boratav: Toplumsal Değişimi Anlamanın Anahtarı Olarak Sınıf Şemaları

Boratav toplumsal sınıf çalışmalarına toplumsal değişimi anlamanın bir aracı olarak yaklaşır. Sınıfı çözümlemenin zemini ise onların "anatomi"sini ortaya koymaktan geçmektedir. Bu anatominin arkasındaki kavramsal çerçevenin tarihsel materyalizm ve

sömürü kavramı etrafında şekillendiğini açıkça ifade eder (Boratav, 2005 [1991], s.7-11). Böylece Boratav'ın kentsel ve kırsal sınıf şemaları (2004 [1995], s.23-32), sınıfların karşıtlık ve sömürü ilişkileri içerisinde tanımlandığı bir arka plana dayanır.

Kentsel sınıf şeması, Marksist manada sermaye-işgücü arasındaki ayrımı yansıtacak şekilde, işveren veya maaşlı/ücretli olma kriteri üzerinden şekillenir. Bunlar sürekli işçi çalıştıran işverenler, ücretli/maaşlılar ve yalnızca kendi hesabına çalışıyor olmaları bakımından bu iki sınıf arasında bir ara tabaka olan Esnaf/Marjinaller'dir. Ancak artı değerin yeniden dağılımı ve mesleklerin niteliğini (sadece ücretliler için) yansıtan alt kategorilerle birlikte ortaya çıkan kentsel şema esasen dokuz sınıflıdır (Tablo 4).

Tablo 4. Boratav'ın Kentsel Sınıf Şeması

Ana Sınıflar	Alt Sınıflar	Sınıf Ek Açıklamaları
İşverenler	1. Küçük Burjuvazi (1-2 işçi çalıştıran)	
	2. Büyük Burjuvazi (3+ işçi çalıştıran)	
Ara Tabaka	3. Esnaf/Marjinaller	Küçük esnaf/zanaatkârlar
		Marjinal/enformal işlerde çalışanlar
		Nitelikli ancak orta halli serbest meslek sahipleri (hekim, avukat, muhasebeci)
Ücretli/Maaşlılar	4. Yüksek Nitelikliler	
	5. Beyaz Yakalı Ücretliler	
	6. Niteliksiz Hizmet İşçileri	
	7. Mavi Yakalı İşçiler	
	8. Emekliler	
	9. İşsizler	

Kaynak: Boratav'ın sınıf tasvirinden (2004 [1995], s.23-27) yola çıkarak şemalandırılmıştır.

Kırsal sınıf şeması ise üretim araçlarına sahiplik temelinde oluşturulmuş olan kriterler üzerine kuruludur. Bunlar hanede kullanılan ücretli işgücünün olup olmaması, haneden dışarıya çalışan ihracının gerçekleşip gerçekleşmemesi, traktör sahipliği ve işlenen arazinin genişliğidir. Bu bağlamda sekiz adet sınıf ortaya konulmuştur: Kapitalist Çiftçi, Zengin Çiftçi, Zengin Köylü, Orta Köylü, Küçük Köylü, Yoksul Köylü, Tarım İşçisi ve Rantiye (Boratav, 2004 [1995], s.27-30).

Boratav Marksist bir kavramsal sete göre şekillendirilmiş olan bu sınıf şemaları aracılığıyla toplumun gündelik hayat ve ideolojik tutumlarına dair incelemeler gerçekleştirmiş ve neticede sınıf çözümlemelerinin, Türkiye toplumunun siyasi yapısı ve fikir dünyasına burjuvazinin damgasını vurduğu 1980'lerin siyasi konjonktürü gereği, anlamlı ve gerekli olduğu mesajını iletmiştir (Boratav, 2004 [1995], s.164). Boratav'ın kentsel ve kırsal sınıf

şemalarının yirminci yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'de yaşanan değişimleri incelemenin kıymetli bir yolunu sunduğu açıksa da Türkiye'deki genel sektörel dönüşüm, kırsal yapının dönüşümü ve devletin rolünde yaşanan dönüşüm düşünüldüğünde yeni bir sosyoekonomik kategorizasyonun inşasının elzem olduğu söylenebilir.

2.1.2.3. Kalaycıoğlu, Çelik, Çelen ve Türkyılmaz: Ankara'nın Sosyoekonomik Statü Ölçeği

Türkiye'de geliştirilen tabakalaşma ölçümlerinden biri de Sibel Kalaycıoğlu ve meslektaşları (2010) tarafından üretilmiş olan "Ankara Sosyoekonomik Statü Endeksi"dir. Yazarların temel amacı Ankara kent merkezinin sosyal tabakalarını sosyoekonomik statü endeksi inşa ederek keşfetmektir (Kalaycıoğlu vd., 2010, s.191). Bu bağlamda araştırma neticesinde elde etmiş oldukları statü puanlarının kesme noktalarını tespit ederek beş farklı tabaka belirlemişlerdir (Kalaycıoğlu vd., 2010, s.207).

Araştırma birimi hanehalkı olan Ankara SES ölçeğinin geliştirilmesinde kullanılan değişkenler ise hanedeki bireylerin eğitim yıllarının ortalaması, bireylerin gelirlerinin ortalaması, bireylerin meslek puanlarının ortalaması, ev ve araba sahipliği ile sahip olunan diğer araçları kapsamaktadır. Ancak ne Türkiye ne de Ankara bağlamında tespit edilmiş mesleki itibar puanlarının bulunmaması ise bu puanların eğitim ve gelir puanları kullanılarak oluşturulmasını beraberinde getirmiştir (Kalaycıoğlu vd., 2010, s.201-206).

Bu araştırma kapsamında bahsi geçen değişkenler kullanılarak oluşturulmuş olan SES endeksi üzerinde en çok hangi değişkenlerin etkili olduğu regresyon analiziyle tespit edilerek, ortaya çıkan katsayılardan Ankara kent merkezi örnekleminde yer alan diğer haneler için kullanılabilir bir tahmin denklemi de oluşturulmuştur (Kalaycıoğlu vd., 2010, s.206).

Kalaycıoğlu ve arkadaşlarının tabakalaşma literatürüne sunduğu katkının kıymeti bir yana, ölçümlerinin tabakaların kademeli bir yapıya sahip olduğu varsayımına dayanması, yazarların metodolojik karar alma süreçlerinin bu tezin çok boyutlu ölçüm yönündeki amaçlarıyla uyumsuzluğuna işaret etmektedir.

2.1.2.4. Bahçe ve Meslektaşları: Belirgin Bir Kapitalist Oluşum Olarak Türkiye Toplumu

Türkiye için geliştirilmiş bir diğer sınıf şemasının yine Marksist terminolojiden beslendiği görülür. Bu bağlamda Bahçe ve arkadaşları (2011) TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketlerini kullanarak Türkiye'deki hanehalklarının sınıf yapısını sermaye sahipliği ve üretim ilişkileri ile tarımsal ve tarım dışı faaliyet eksenleri üzerinden açıklayan bir sınıf şeması geliştirmişlerdir (Tablo 5). Bu şema içerisinde işsizlerin de emekçiler kategorisi altında yer aldığı görülür. Bunun arka planında ise Marx'ın "yedek işgücü" terimi bulunmaktadır. Dolayısıyla faal olmayan popülasyon şemaya potansiyel iş gücü olarak katılmıştır (Bahçe vd., 2011).

Yazarlar tablo 5'te sunulmuş olan sınıfların 2007-2014 yılları arasındaki genişliklerini inceleyerek tarımsal grupların dağıldığı ve emekçilerin hızla genişlediğini ifade ederler. Bu durum ise Türkiye'nin daha belirgin bir şekilde kapitalist toplum özellikleri sergilediğinin bir kanıtı olarak ele alınır (Bahçe vd., 2011).

Tablo 5. Bahçe ve Meslektaşlarının Sınıf Şeması

Ana Sınıflar	Alt Sınıflar
Kentli Mülk Sahibi Sınıflar	Kapitalistler Kentli Profesyoneller Küçük İşletme Sahipleri
Küçük Burjuvazi	
Kırsal Mülk Sahipleri	Büyük Köylüler Köylüler
Topraklı Geçimlik Köylüler	
Tüm Emekçiler	Nitelikli Emekçiler Emekçiler Mülksüz Emekçiler İşsizler Tarım Emekçileri Topraksız Geçimlik Köylüler

Kaynak: Bahçe ve diğerlerinin sınıfsal dağılım şemasından (2017, s.38) sadeleştirilmiştir.

Bahçe ve arkadaşları Türkiye'deki nadir sınıf şemalarından birini geliştirmiş olsa da yazarların tüm emekçi sınıfları aynı kategoride ele alarak Wright'ın altını çizmiş olduğu (2023 [1985]) çelişkili sınıf konumları meselesini görmezden gelmeleri, şemanın geliştirilmeye açık yönlerinden birini oluşturmuştur.

2.1.2.5. Sunar: Türkiye Sosyoekonomik Statü Endeksi

Türkiye'de tabakalaşma ölçümlerinin en güncel örneği Lütfi Sunar (2016) tarafından geliştirilmiş olan Türkiye Sosyoekonomik Statü Endeksi'dir (TÜSES). Bu çalışmada Kalaycıoğlu ve arkadaşlarının inşa ettiği endeksten (2010) farklı olarak geliştirilen sosyoekonomik statü ölçümü Türkiye'yi kapsamış ve ölçümde eğitim ve gelir üzerinden oluşturulan tahmini bir meslek puanı kullanmak yerine Türkiye'de mesleklerin itibarını yansıtan orijinal mesleki itibar skorları kullanılmıştır. Buna ek olarak Türkiye'de farklı sosyal tabakaların belirlenmesi de inşa edilmiş olan sosyoekonomik statü skorlarının kümeleme analizlerine tabii tutulması ile gerçekleştirilmiştir. Öte yandan bu analizde, meslek, eğitim ve gelir puanlarının kullanıma hazır hale getirilmesi de Türkiye toplumuna dair gözlemlerle şekillendirilerek daha farklı bir veri yönetimi sürecine işaret etmiştir.

TÜSES'in inşasında kullanılmış olan değişkenler mesleki itibar puanları, eğitim yılı ve hanehalkı geliridir. Hanehalkı düzeyinde geliştirilmiş bir ölçüm olan TÜSES, hanedeki en yüksek mesleki itibar puanının hane mesleki itibar puanı, hanedeki (eğitimde geçirilen süreye göre) en yüksek eğitim puanının hane eğitim puanı olarak alınmasıyla oluşturulmuştur. Hanehalkı gelir puanı ise hanehalkı gelirinin hanede bulunan kişi sayısına bölünmesi ile elde edilmiştir. Dolayısıyla hane meslek ve hane eğitim puanlarının hesaplanmasında hanedeki bireylerin puan ortalamaları hane puanı olarak benimsenmemiştir. Kalaycıoğlu ve diğerlerinin (2010) değişkenleri operasyonelleştirme şeklinden oldukça farklı olan bu yöntem Türkiye'de hanedeki maksimum itibarın hane itibarını da belirlediği varsayımına dayanmaktadır (Sunar, 2016, s.150-151). Bu yöntem hanehalkı çalışmalarında literatürde sıklıkla rastladığımız doğrudan hanehalkı reisinin bilgilerini hanehalkına genelleme ya da haneyi, haneye en çok gelir getiren kişinin nitelikleri üzerinden tanımlama *(dominance rule)* şeklindeki yaklaşımlardan da (Lambert, 2024, s.8) oldukça farklı bir noktada durmaktadır. Sunar'ın yöntemi (2016) daha detaylıdır: Sosyoekonomik statü puanını oluşturacak olan değişkenlerden eğitim puanı ve mesleki itibar puanları, hanedeki farklı bireylerin puanlarını yansıtabilir. Sözgelimi bir hanede mesleki itibar puanı en yüksek olan birey ile eğitim puanı en yüksek olan birey pekâlâ farklı kişiler olabilir. Dolayısıyla bu yaklaşım hem Türkiye toplumu için daha kullanışlı, hem de hane düzeyinde bir araştırma için daha dâhil edicidir. Dahası bu yöntem, değişkenler arasındaki korelasyonun -ileri analizlerin gerçekleştirilmesini engelleyecek şekilde- çok yüksek seyretmemesini de sağlamaktadır.

Değişken oluşturma sürecini takiben endeks inşası sırasında öncelikle her hane için her değişkenin oluşturduğu toplam skor (ham SES skoru) hesaplanmış ardından ilgili değişkenler ham SES skorunun bağımlı değişken olarak yer aldığı regresyon analizlerine birer birer alınarak her bir değişkenin beta katsayısı bulunmuştur. Elde edilen bu katsayılar ile ağırlıklandırılmış SES skoru oluşturulmuştur. Ortaya çıkan SES puanları kümeleme analizine alınmış ve netice itibariyle Türkiye'de dört farklı sosyoekonomik tabakanın mevcut olduğu tespit edilmiştir (Sunar, 2016, s.89-103).

TÜSES, kullandığı veri operasyonelleştirme mantığının benzerlerinden farklı olarak daha kapsayıcı ve detaylı olması ve Türkiye bağlamsallaştırmasını temel alması, dahası elde edilen puanların anlamlı bir şekilde gruplanması sırasında kümeleme analizlerini kullanması bakımından okumakta olduğunuz teze rehberlik eden önemli kaynaklardan biri olmuştur.

2.1.3. Sosyoekonomik Tasniflerde Birey ve Toplum

Sosyoloji literatüründeki çağdaş sınıf şemaları, 1980'lerin sonunda başlayan sınıf analizi eleştirileri ile yoğun bir diyaloğa girerek kendilerini bu diyalog ekseninde şekillendirmişlerdir. Sınıf analizi, gerek metodolojik gerekse ampirik yönlerden eleştiriler almış olsa da eleştirilerin merkezini sınıf analizinde görülen teorik boşlukların oluşturduğu söylenebilir. Bu bağlamda sınıf analizlerinin artık toplumsal değişimi açıklayamadığına ve toplumsal bilinç ile toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi anlamlı bir şekilde kurgulayamadığına dair eleştiriler söz konusu olmuştur. Dolayısıyla mesele birey ve yapı ilişkisi ekseninde düğümlenmiştir. Goldthorpe ve Marshall (1992) bu düğümü tümdengelimsel bir yaklaşım benimseyerek ve dolayısıyla bireysel seçimlerin rolünü değerlendirme dışı bırakarak çözmeye çalışırken Savage'ın (2000) bu düğümü tümevarımsal bir akıl yürütme şekliyle sonuçlanan ve bireylerin kendi farklılaşma eksenlerini oluşturmalarına yol açan bireyselleşme süreçleri ile gevşettiği görülmektedir. Bu haliyle Savage'ın, bireysel seçimleri göz ardı etmek yerine uygun bir sosyolojik çerçeveye oturtarak sınıf analizlerinin aldığı eleştirilere belki de en tatmin edici yanıtı verdiği görülmektedir.

Sosyoloji literatüründe sosyal sınıf temelinde gerçekleştirilen sosyoekonomik tasnif çalışmalarının zengin kavramsal ve metodolojik tartışmalar ekseninde şekillendiğini

söylemek mümkündür. Buna karşın Türkiye'deki tabakalaşma ölçümleri, sınıf analizinin aldığı eleştirilerden nasibini almamıştır. Yalnızca iki tür tabakalaşma şemasının yaygın olduğu Türkçe literatürde, çağdaş olmayan sınıf şemalarının yoğun etkisi görülür. Zira bunlar klasik Marksist kavramsal haritaları takip etmeleri ile ön plana çıkan tümdengelimsel modellerdir. Dahası literatürün Türkçe yüzünde şema temelli olmayan (sürekli ölçümler) tabakalaşma ölçümlerinin de oldukça nadir olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda Türkiye bağlamında açıklayıcı bir sosyoekonomik tasnif inşasının elzem olduğu açıktır. Bununla birlikte Türkiye'deki sınıf analizlerinde çoğunlukla analiz biriminin hanehalkı olarak seçildiği açık bir şekilde ifade edilirken sosyoloji literatüründe böylesi yaygın bir hanehalkı vurgusundan bahsetmek zordur. Bu durum bir araştırma birimi olarak hanehalkı seçiminin bağlamsal bir etkiden de kaynaklanıyor olabileceğini gösterir. Öte yandan genel olarak sınıf çalışmalarında hanehalkı yerine birey düzleminde ölçümlerin gerçekleştiriliyor olmasının temel nedenini Lambert (2024) değişkenlerin operasyonelleştirilmesi sırasında yaşanan zorluk olarak açıklamakta ve hane düzeyinde gerçekleştirilmeyen ölçümlerin toplumsal eşitsizlikleri örtbas edebileceğini eklemektedir. Bu minvalde Türkiye'de hanehalkı temelli bir sosyoekonomik şemanın güncel teorik tartışmalardan beslenerek oluşturulması önem arz etmektedir.

2.2. Sosyoloji Literatüründe Hanehalkları: Tarihsel Sosyoloji ve Dünya Ekonomisi

Sosyoekonomik eşitsizlik literatüründe hanehalkı bir temsil birimi olarak geri planda kalsa da tarihsel sosyoloji onu başköşeye yerleştirmiştir. Bu alanın kavramsal çerçevesi dâhilinde literatürde kapsamlı hanehalkı tipolojilerinin üretildiğine rastlanmamıştır fakat hanehalkı yapılarının değişimi, gelir türü ve merkez-çevre ilişkileri bağlamında analiz edilmiştir. Tarihsel sosyoloji içerisinde hanehalkı, emeğin yeniden üretimini ve kapitalist olmayan ürünlerin üretimini sağlayan tarihsel bir analiz birimidir (Smith vd., 1984). Dolayısıyla hanehalkı kendinden menkul özelliklere sahip ilkel bir birim olarak değil dönemin tarihsel gerçekliği tarafından şekillenen ve bu tarihsel gerçekliği şekillendiren değişken bir birim olarak karşımıza çıkmaktadır (Friedman, 1984). Smith ve diğerlerine göre (1984) hanehalkının yalnızca edilgen değil aynı zamanda etken bir birim olarak da varlık göstermesine yol açan unsur, dünya ekonomisinin ona bağımlı olmasından kaynaklanan iç çelişkidir. Zira hanehalkı, piyasa-dışı üretim gerçekleştirmekte ve dünya

ekonomisine "değer yaratmayan" bir birim olarak varlık göstermektedir, fakat dünya ekonomisi emeğe duyduğu ihtiyaçtan dolayı emeği yeniden üreten bu birime bağımlıdır. Bu noktada Immanuel Wallerstein'ın (1984) haneyi bir "kale" olarak tanıtması ve bu doğrultuda "sınıf bilincinin" öneminden bahsetmesi manidardır.

Tarihsel sosyoloji içerisinde haneler, dünya ekonomisi ve devlet ile olan ilişkileri içerisinde konumlanırlar (Wallerstein & Smith, 1992). Hanelerin edilgen bir yapı olarak değerlendirilmediği bu alanda yine de tarihsel kapsayıcılığa sahip olan unsur dünya ekonomisidir. Devlet ise dünya ekonomisinin taleplerini hanelere dayatma işlevi görmektedir. Kendi iç talepleri de olan hane, dünya ekonomisi ve devletin baskıları altında esnek hareketler sergileyerek tarihsel sistemin koşulları içerisinde bir yanıt verir. Yanıt verme esnekliği her hane için aynı düzeyde değildir. Esneklik, hane genişliğine ve hanenin "gelir paketi"nin taşıdığı özelliklere göre değişmektedir. Hanenin cevap verme şeklini belirleyen bir diğer etken ise sosyalizasyon süreci içerisinde hanelerin ekonomik rollerinin nasıl şekilleneceğini etkileyen etnisitedir.

Hanehalklarının dünya ekonomisi ve devlet ile olan ilişkilerini sanayisizleşme ve merkez-çevre hareketi doğrultusunda bir örnekle açıklamak mümkündür. Öncelikle Wallerstein ve Smithe'e göre (1992) hanelerin tamamı, emeğin yeniden üretimi bağlamında tek bir sınıfa işaret etmektedir. Fakat haneleri ücretli gelire bağımlı olan proleter haneler ile ücretli gelir haricindeki geçimlik ekonomi, transfer gelirleri ve benzeri gelir türlerine sahip olan yarı-proleter haneler olarak ayırmak mümkündür. Bu noktada proleter haneler, piyasa taleplerine göre daha az şekil alabilir vaziyettedirler. Zira ücretli gelire bağımlı olmak, bir hanenin kendini daha çok sömürmesine imkân verecek olan diğer gelir türlerine (geçimlik ekonomi üretimi gibi) sahip olmadığı anlamına gelmektedir. Benzer şekilde hanedeki çalışabilir kişi sayısının az olması da hanenin esneklik düzeyini düşürmektedir. Bu doğrultuda dünya ekonomisinin girdiği krizler sonucu sanayilerin ucuz işgücü edinebilmek için çevre bölgelere kayması, yalnızca ücrete bağımlı olmayan yarı proleter hane yapılarının daha fazla sömürüye müsaade eder durumda olmasından kaynaklanmaktadır. Bu denklem içerisinde devletler ise dünya ekonomisinin taleplerine uygun hane tiplerini yaygınlaştırma politikaları güdebilmektedir (Wallerstein & Smith, 1992).

Tarihsel sistem içerisinde hane yapısı ve onun makro yapılarla ilişkisi bağlamında "dövülebilir" ve esneyebilir özellikler arz etmesi durumunun ampirik bulgularla yeniden

kurulması (Wallerstein, 1984) amacıyla hanehalkı, tarihsel sosyologlarca "gelir havuzu birimi" olarak kavramsallaştırılmış (Friedman, 1984) ve analiz birimi olarak hane beş temel gelir grubu (ücretli bir işten alınan ücret, geçimlik-ev içi üretim çıktıları, küçük meta üretimi, kira, transfer ödemeler) üzerinden tasarlanmıştır. Dolayısıyla hanenin tüketici özellikleri üzerinden bir analiz birimi kurgusu gerçekleştirilmemiştir. Ekonomik rollerin etnik gruplar içerisinde gelişmesi ve bu gruplara göre farklılaşması, emeğin yeniden üretildiği birimler olarak hanelerin farklı bölgelerde dünya ekonomisine verdikleri yanıtların ampirik bulgularının değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Wallerstein & Smith, 1992). Bu doğrultuda gelir paketinin şekli üzerinden hanelerin dünyanın farklı bölgelerindeki tezahürleri Wallerstein'ın editörlüğünü yaptığı (1992) "Hanehalklarını Yaratmak ve Dönüştürmek: Dünya Ekonomisinin Kısıtlamaları" adlı kitapta ele alınmıştır.

Tarihsel sosyoloji okulunun hanehalklarının birey, toplum ve tarih arasında güçlü bir ilişkiler dinamiğinin merkezinde olduğunu göstermesi bu tez için oldukça anlamlıdır. Dahası bu yaklaşım açık bir şekilde sosyal tabakalaşmayla da ilintilidir. Ancak tüm hanehalklarının tek bir sınıf olarak kabul edilmesi başta bu tezin araştırma sorusuyla tezat oluşturmaktadır.

2. 3. Hanehalkı Ekonomi Teorilerinde Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojileri

Hanehalkı tipolojisi çıkarma çalışmaları, daha ziyade hanehalkı ekonomi teorileri içerisinde kendine yer bulmaktadır. Ekonomi çalışmaları içerisinde bir birim olarak hanehalkının önemi, başlangıçta "tüketici bir kitle" olarak değerlendiriliyor olmasından ileri gelirken 1960'ların ortalarında "Yeni Hane Ekonomisi" olarak bilinen teorik gelişme gerçekleşmiş ve hanehalkları "üretici bir kitle" olarak da dikkat çekmeye başlamıştır (Ironmonger, 2000). Üretici bir birim olarak hane anlayışı, hane içerisinde piyasada parasal karşılığı olan mal-hizmet üretiminin gerçekleşiyor olması düşüncesine dayanmaktadır. Dahası hane içerisinde üretilen mal ve hizmetler, piyasaya emeğini sunan bireyleri yeniden üretmektedir. Dolayısıyla hem üretici hem de tüketici özellikler göstermekte olan hanehalkı arz-talep dengesi bağlamında piyasa ekonomisiyle rekabet halindedir (Ironmonger, 2000). Bu düşünce adı "Yeni Ev Ekonomisi"nin popüler bir kuram haline gelmesiyle anılan Gary Becker'in sıklıkla başvurduğu (1965) firma/fabrika anolojisi

üzerinden açıklanmaktadır. Her hane, piyasa ekonomisine ürün ve hizmet sunan küçük birer fabrika özelliği taşımaktadır. Dolayısıyla hanehalkı, piyasa *(market)* ile rekabet halindedir ve arz-talep dengesinin de merkezindedir. Bu noktada piyasa ekonomisinin karşısına Ironmonger'in tabiriyle (2000) "hane ekonomisi"ni koymak mümkündür.

Ironmonger'e göre (2000) genel itibariyle hane ekonomisi, hükümet sektörü, yabancı sektör ve iş sektörü alanlarından farkı itibariyle hanehalkı sektörü olarak anılsa da bu sektör daha genel bir tabir olarak "hanehalkı ekonomisi"ni hak edecek düzeyde büyüktür. Öyle ki piyasa ekonomisi ve hanehalkı ekonomisi arasındaki ticareti, iki farklı ekonomi arasındaki uluslararası ticarete benzetir. Genel itibariyle hanehalkı emek zamanını piyasaya satarken, piyasa da hanehalkına emek zamanını yeniden üretebileceği mal ve hizmetleri satmaktadır. Ancak Ironmonger'dan takip edebildiğimiz üzere (2000) yine de hane, üretici anlamda ulusal hesaplamalara katılmamaktadır. Zira hane emeğinin görünür kılınması ve ölçülmesi noktasında bazı sorunlar mevcuttur.

1970'lerle beraber kimi yazarlar hane ekonomisinin makro-ekonomik yönüne dikkat çekti. Hanehalkları GSYİH içerisinde yalnızca tüketici anlamda bir itici güç olarak değil hibe ekonomisi bağlamında önemli bir ajan olarak işlev görmekteydi, bunun en açık örneği ise haneler arası transferler olarak karşımıza çıkmaktaydı (Ironmonger, 2020 akt. Boulding, 1972). Bu doğrultuda Ironmonger (2000) GYSİH tahminlerine piyasa temelli yaklaşımın yaygınlığından yakınmıştır. Bu hususta kavramsal çerçeveler üzerine çalışılmış olsa da tahminlere hala hanehalkı üretiminin dâhil olmadığından bahsetmiştir. Bu durum, günümüzde de sürüyor olmakla beraber, hanehalkının üretken bir birim oluşunun çeşitli kavramsal ispatları ve ölçüm metotları geliştirilmemiş değildir.

Ironmonger'den takip edebildiğimiz üzere (2000) Margaret Reid henüz 1934 yılında "Economics of Household Production" adlı eserinde üretim birimi olarak hane anlayışı düşüncesi yaygınlaşmadan evvel, ekonomistlerin ilgisinin yalnızca piyasa ekonomisinden ibaret olmasını eleştirirken yemek hazırlama ve türevi davranışların da üretken bir faaliyet alanına karşılık geldiğini iddia edebileceği bir düşünme yöntemi kullanmıştır: yemek hazırlama faaliyeti üretkendir, zira bir işçiye devredilebilir niteliktedir. Bu hususta bir çeşit ölçüm ve somutlaştırmanın başka bir yolu olarak Gary Becker'in "zaman tahsisi" kavramsallaştırmasından da söz edilebilir. Sıkça eleştirilmiş olsa da hanenin üretici ve tüketici yönlerine dikkat çekmek üzere Becker'in "zaman tahsisi" kavramını ortaya atması

1960'lar itibariyle önemli bir katkıdır. Becker'in (1965) bireyi ya üretici ya da tüketici olarak tarif etmesi dolayısıyla evde geçirilen zamanı doğrudan tüketici zaman, ev-dışında piyasada geçirilen zamanı ise üretici zaman olarak değerlendirdiği bilinmektedir. Bu doğrultuda zaman, emek zamanı ve tüketim zamanı olmak üzere ikiye ayrılır. Piyasada geçirilmemiş olan zaman ise "kayıp gelir" *(lost income)* olarak tarif edilir (Mattila-Wiro, 1999). Yine de "zaman tahsisi" hanenin üretici ve tüketici yönlerini ortaya çıkarma noktasında dönemi itibariyle şiddetli şekilde etkili olmuş bir düşünme şeklidir. Hanehalkı tipolojilerini deşifre etmeye çalışan sonraki araştırmalardaki temel değişkenlerden birinin hala "zaman tahsisi" olması (Briggeman, 2006) bu etkinin kanıtıdır. Öyle ki Ironmonger 2000 yılındaki yayınında üretici bir birim olarak hanehalkı çıktılarını ölçmeye yeterli verilerin mevcut olmadığını eleştirirken zaman ve ücret kavramları üzerinden hane içerisinde yapılan işlerin hizmet maliyetlerine değinir. Söz gelimi hane içinde kullanılan zamanın değerini belirleme yöntemlerinden biri olan "uzman değiştirme maliyeti", hane işlerinin hane içerisinden biri tarafından değil de dışarıdan para karşılığı ile sağlanmasının maliyetini temel alır. Böylece "zaman"ın parasal karşılığı üzerinden çıktının değeri standardize edilmeye çalışılır.

2.3.1. "Üniter Modeller"in Eleştirisi

Becker'in yeni ekonomik yaklaşımı (1965), "Tüketici Teorisi"nin yeni bir değerlendirmesini sunarak hanelerin yalnızca tüketici olmadığını iddia ederken bu teorinin bazı düşünme şekillerini bünyesinde barındırmaya devam eder. Söz gelimi Becker'in Lancaster ve Ironmonger ile beraber savunmuş olduğu yeni ekonomik görüş, tüketici tercihlerinin rasyonel kararlara dayalı olduğu varsayımına benzer şekilde, hanelerin rasyonel karar alan birimler olduğu varsayımına dayanır (Mattila-Wiro, 1999). Bu özelliği ile birlikte tüm haneyi tek bir bireyin kararları üzerinden değerlendirmesi ve hane içi çatışma olgusunu görmezden gelerek hane içi uyum sürecini ön plana çıkarması Becker'in yapılandırmış olduğu bu teorinin "üniter model" olarak adlandırılmasını beraberinde getirir. Üniter modeller, 1990'lı yıllarla beraber kolektif modeller tarafından indirgemeci oldukları ve dolayısıyla gerçekçi olmadıkları gerekçesiyle eleştirileceklerdir (Chiappori, 1992).

Temel olarak hanenin fayda maksimizasyonu, kaynak tahsisi ve karar verme süreçleri üzerine yoğunlaşan üniter model, hane kaynakları üzerinde fayda maksimizasyonunun gerçekleştirilebilmesi bakımından hane içerisindeki tek bir üyenin kararlarının uygulandığı varsayımına dayanır. Bu çerçevede karar verme süreçlerinde ise özgecilik ve önemseme *(caring)* etkenlerinin rol oynadığını iddia edilir. Dolayısıyla haneyi temsil eden kişi, "diktatörce" davrandığı için değil, diğer üyeleri (egoist üyeler) önemseyerek kaynakları onlar arasında bölüştürdüğü için egoist üyeler tarafından kabul görür. Egoist üyelerin kendi faydalarını arttırmaları için toplam hane kaynaklarına katkıda bulunmaları gerekir. Böylece hanehalkı ortak bir hedefe sahiptir ve tek bir kişi gibi, bir bütün olarak hareket eder (Becker, 1991).

2.3.1. Kolektif Modeller

Kolektif modeller, üniter modeli karar verme süreçleri bakımından sorgular. Bu modellerde bir hanenin tam anlamıyla uyum içerisinde olması ve her bir hane üyesinin aynı amaç doğrultusunda fayda maksimizasyonu gerçekleştirme çabası sorgulanır durumdadır (Mattila-Wiro, 1999). Bir üye hangi kriter baz alınarak hane reisi olur, ortak amaç ne derece ortaktır, fayda fonksiyonu her birey için aynı düzeyde mi çalışır? Üniter modelde bireysel tercihlerin ve farklılıkların görmezden gelinmesi eleştirisinin özelde kadın emeğinin görmezden gelindiği eleştirisini de beraberinde getirdiği ve üniter modelin feminist kuramcılar tarafından sıklıkla eleştirildiği bilinmektedir (Mattila-Wiro, 1999).

Hanenin fayda maksimizasyonunu kolektif katılımın belirlediği görüşünü savunan kolektif modeller kendi içlerinde kooperatif modeller ve kooperatif olmayan modeller olmak üzere ikiye ayrılır. Üniter modeller, hane içi kaynakların tek bir havuzda toplandığını iddia ederken kooperatif olmayan modeller hane içinde kaynakların toplanmadığı, hanehalkı üyelerinin ayrı ekonomileri olduğu varsayımına dayanır. Kooperatif modellerde ise hane içi kararlarda Pareto etkin işbirlikçi denge unsuru ön plandadır. Bu doğrultuda hane üyelerinin birinin refahı azaltılmadan diğerinin refahının artması mümkün değildir (Mattila-Wiro, 1999).

Yukarıda ele alınan modellerin tamamı, hane üyelerinin fayda maksimizasyonu doğrultusunda rasyonel kararlar aldığını varsayar ve hanenin ekonomik çıktılarının piyasa ekonomisi bağlamında ölçülebilir karşılıklarına eğilir. Bu doğrultuda hem üniter

modellerin hem de kolektif modellerin irrasyonel karar alma etkenlerini görmezden gelmesi, bu modellerin neo-klasik ekonomik varsayımların türevine işaret ettiği ve gerçekçi davranmadığı şeklindeki yorumları doğurmuştur (Mattilo-Wiro, 1999). Gerçekten de kolektif modellerin üniter modellere karşı eleştirilerinin merkezinde; yine fayda maksimizasyonu çerçevesinde yalnızca farklı karar verme süreçlerinin yatması, her iki modeli de göz önünde bulunduran ampirik çalışmalara hanenin rekabetçi fonksiyonu bağlamında etkili olan faktörlerin (en temel haliyle: üretici, tüketici ve kendini yeniden üreten) değişmemesi ve fakat bu faktörlerin (ilgili çalışmaların tarihsel bakımdan en yeni versiyonlarında) farklı fertlerin kararları bağlamında analizlere dahil edilmesi gerekliliği yer almıştır (Chen & Dunn, 1996; Briggeman, 2006).

Hanehalkı tipolojilerinin literatürde büyük bir çoğunlukla hanehalkı ekonomi teorisi modellerinden beslenerek gerçekleştirildiği görülmektedir. Kullanılan merkezi kavramlar ve kavramların operasyonelleştirme biçimleri gözetildiğinde, ilgili çerçevenin bu tezde bir rehber olarak kullanılması, -Türkiye'nin kullanılabilir sosyal yapı kategorilerini üretme yönündeki sosyolojik amacımız göz önünde bulundurulduğunda- uygun bulunmamıştır. Nitekim ilgili teori daha ziyade hanehalklarının ekonomik çıktılarını ölçme amacı ve hanehalklarını, piyasada kendilerini yeniden üretmeleri için gereken kaynaklara göre gruplama amacı için uygun bir zemine sahiptir.

2.4. Literatürde Hanehalkı Tipolojileri

İngilizce olarak yayınlanmış literatürde hanehalkı tipolojisi oluşturma çalışmalarının oldukça pratik ve spesifik amaçlar doğrultusunda gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Bu tipolojilerin teorik çerçevesini genellikle doğrudan veya dolaylı olarak hanehalkı ekonomi modelleri oluşturuyor olsa da hizmet edilen amaçların spesifikliği ölçüsünde herhangi bir teorik çerçeveden destek almadan belirli faktörler doğrultusunda istatistiksel modellerin kurulduğu durumlar da mevcuttur. Hanehalklarının kümelendiği çalışmalar özelde tarımsal ekonomi olmak üzere ekonomi alanında ve iklim değişikliği temalı çalışmalar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmaların hanehalklarına yapılan yatırım politikaları hususunda ispatlı önerilerde bulunma veya belirli hususlarda hanehalkı davranışlarını değiştirme gibi pratik amaçları vardır.

Araştırmasında hanehalkı ekonomi teorilerini bir rehber olarak kullanıldığını belki de en açık şekilde ifade eden yazar Briggemandır (2006). Öyle ki yazar, ABD'deki çiftlik hanelerinin bir ekonomik karar alma birimi olduğu varsayımına dayanarak çiftlik hanelerini k-means analizi aracılığıyla birbirini dışlayan hanehalkı grupları şeklinde ifade etmiştir. Gruplama kriterlerini ise yine hanehalkı ekonomi teorilerine paralel olacak şekilde çiftlik hanelerinin tasarruf, tüketim ve borçlanma kararları oluşturmuştur. Bu kararlar doğrultusunda beş farklı çiftlik hanesi tipolojisi bulmuştur. Bunlar: Tek Gelirli Kırsal Kent Haneleri, Çift Gelirli Kırsal Kent Haneleri, Aktif Emekliler, Eşi Çiftlik Dışında Çalışan Çiftlik İşletmecileri, Geleneksel Çiftlik Haneleri ve Ticari Çiftlik Haneleridir.

Briggeman'ın tipolojisindeki (2006, s.88-89) "kırsal kent" *(ruralpolitan)* ifadesi hanedeki eşlerin üretici vakitlerinin çok büyük bir çoğunluğunu çiftlik dışında geçirmelerinden kaynaklanmaktadır. Aktif emekliler *(Active Seniors)* ise daha az tüketim ve daha fazla birikimle karakterize olan çiftlik hanelerine işaret etmektedir. Eşi Çiftlik Dışında Çalışan Çiftlik İşletmecisi *(Farm Operator with Spouse Working Off Farm)* ise ABD çiftlik hanelerindeki yaygın olan bir unsuru yansıtmakta ve basitçe bu hanelerdeki eşlerden birinin çiftlik dışında çalıştığını ifade etmektedir. Geleneksel çiftlikler *(Traditional Farm)* ve ticari çiftlikler *(Commercial Farm)* ise kaynaklarını temel olarak çiftlik faaliyetleri için kullanmaktadır. Bu iki tipoloji, çiftlik varlıklarının değeri bakımından birbirinden ayrılmaktadır: Geleneksel çiftlikler daha az kazanırken ticari çiftlikler daha çok kazanmaktadır. Bu tipolojilerin elde edilmesinin amacı ise ayni ve nakdi devlet ödemelerinin tarımsal hane tipinin emek ve tasarruf tipi üzerindeki etkilerini tahmin etmek olmuştur. Elde edilen bulgular çiftlik emeği kararlarının devlet ödemelerince etkilendiğini göstermekle kalmamış, aynı zamanda tarımsal politika yapımını ileri araştırmalarla destekleyebilecek bir tarımsal hanehalkı tipolojisi sağlamıştır (Briggeman, 2006, s.143-146)

Ancak hanehalkı ekonomi teorilerilerinin izleri hanehalklarının gruplandığı her tipoloji çalışmasında bu kadar belirgin değildir. Öyle görünmektedir ki araştırmaların temel amaçları spesifik bir alanda politika yapımına doğru odaklandıkça araştırmada kullanılan değişkenler de bu doğrultuda seçilmektedir. Söz gelimi Chitea'nın (2019) Romanya kırsalı için geliştirdiği hanehalkı tipolojisinin temel amacını Romanya kırsalının gelişme potansiyelini keşfetmek oluşturmaktadır. Chițea (2019) kırsal haneleri; kırsal popülasyon, demografik bağımlılık oranı, tarımsal istihdam, ücret geliri oranı ve ortalama ücret geliri

gibi değişkenlere göre gruplayarak beş farklı kırsal hane tipolojisi elde etmiştir. Çalışmada ilgili değişkenlerin kullanılmasının sebebi bu değişkenlerin hanelerin gelecekteki gelişim imkânlarına ışık tuttuğu varsayımından kaynaklanmaktadır (Chițea, 2019, s.282). Böylece, hanelerin faaliyet türü bakımından tarıma ne derece bağımlı olduğunu tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmanın elde ettiği tipolojiler: çok düşük gelişim potansiyelli haneler, düşük gelişim potansiyelli haneler, orta gelişim potansiyelli haneler, iyi gelişim potansiyelli haneler ve kentselleşme potansiyelli haneler olmuştur.

Takeshima ve arkadaşlarının (2013) ise temel amacı tarımsal üretimde mekanizasyon talebini değerlendirmek olmuştur. Bu doğrultuda mekanizasyonun, özelde traktör kullanımının Nijerya'nın çiftlik hanelerini çeşitli yönlerden etkileyip etkilemediğini ve mekanizasyonun potansiyel olarak küçük üretici olan çiftçilerin gelirinde bir artış meydana getirip getirmediğini incelemeye yönelmiştir. Yazarlar bu amaçla haneleri gruplandırırken ekonomik ve demografik özelliklerin yanı sıra hanenin yer aldığı arazinin özellikleri ve traktör sahipliği gibi pek çok kriteri kümeleme analizine tanımlamışlardır. Nihayetinde Nijerya'nın kuzeyinde ve güneyinde altışar adet hanehalkı tipolojisi bulmuşlardır (Takeshima vd., 2013, s.7-10).

Tarımsal hanehalkı tipolojisi üzerine çalışmış olan bir diğer araştırmacı grubu ise tarımsal üretimde akıllı iklim uygulamalarını *(climate-smart)* yaygınlaştırmayı amaçlamış olan Makate ve arkadaşlarıdır (2018). Bu bağlamda akıllı-iklim uygulamalarının en çok hangi hanehalkı tipolojisinde yaygın olduğunu tespit etmek üzere hanehalklarının üretim faaliyetleri, kaynak tahsisi, hanehalkının sosyoekonomik özellikleri ve çevresel göstergeleri vasıtasıyla hiyerarşik kümeleme analizini kullanarak altı sayıda grup elde etmiştir. Bunlar: "Yoksul, bekar, kadın hane reisleri" *(Poor, single, female household heads)*, "Emek ve toprak zengini haneler" *(Rich with labour and land)*, "Minimum düzeyde tarım dışı faaliyetle ilgilenenler" *(Minimum off-farm activities)*, "Yüksek (tarımsal) deneyime sahip olanlar" *(Highly experienced)*, "Genç ve en az deneyimli olanlar" *(Young and least experienced)* ve "Erkek çiftçiler"dir *(Male farmers)* (Makate vd., 2018, s.12-15).

Benzer şekilde Pratt ve arkadaşları (2018) da tarımsal haneler ve iklim konusuna yoğunlaşmıştır. Yazarların esas amacı Mısır'daki tarımsal hanelerin iklim değişikliği karşısındaki kırılganlıklarını tespit etmek olmuştur. Bu doğrultuda hanelerin çevresel

özellikleri, kaynakları, üretim faktörleri ve ekonomik özelliklerini kriter alarak (Pratt vd., 2018, s.12-15) on dört farklı hanehalkı tipolojisi keşfetmiştir. Böylece işgücü, kaynak kullanımı ve arazi özeliklerine göre yukarı Mısır *(Upper Egypt)* ve aşağı Mısır'da *(Lower Egypt)* yedişer tipoloji keşfetmiştir. Bu yedi grup şu şekildedir:

1. Ortalama üretici, çeşitlendirilmiş gelir, tarla bitkileri üretimi
2. Ortalama üretici, çiftlik geliri, tarla bitkileri üretimi
3. Ortalama üretici, çeşitlendirilmiş gelir, yüksek değerli ürünler üretimi
4. Sermayelendirilmiş üretici, çiftlik geliri, tarla bitkileri üretimi
5. Sermayelendirilmiş üretici, çiftlik geliri, yüksek değerli ürünler üretimi
6. Küçük üretici, çeşitlendirilmiş gelir, tarla bitkileri üretimi
7. Küçük üretici, çiftlik geliri, tarla bitkileri üretimi

Elde edilen gruplar ise su akışındaki azalma, sıcaklık artışı ve fiyat değişimleri bağlamında verebilecekleri yanıtları tahmin eden farklı senaryoları keşfetmek üzere kullanılmış, böylece küçük üreticilerin yüksek risk altında olduğunu tespit etmiştir (Pratt vd., 2018, s.27-31).

Literatürdeki tarımsal hanehalkı tipolojisi örneklerinden biri de Rahman ve Das'ın (2020) Bangladeş'in köy örneklemleri için çıkardığı tipolojidir. Bu çalışmada tipolojinin çıkarılma amacı tarımsal ve tarım-dışı danışmanlık hizmetlerinin *(extension advisory services)* daha etkili bir şekilde uygulanabilmesine katkı sağlamaktır (Rahman & Das, 2020, s.52). Bu bağlamda yazarlar tarımsal haneler için tarımsal gelir ve arazi mülkiyeti kriterlerini kullanarak tarımsal olmayan haneler için ise tarım-dışı gelir kriterini kullanarak tipolojiler oluşturmuştur. Buna göre tarımsal tipoloji büyük çiftçi *(Large farmer)*, orta çiftçi *(Medium farmer)*, küçük çiftçi *(Small farmer)*, marjinal çiftçi *(Marginal farmer)*, topraksız işletme *(Landless)* ve kadınların yönettiği çiftlik *(Women-managed farm)* olmak üzere 6 farklı gruptan oluşmaktadır. Tarımsal olmayan gruplar ise hayvancılıkla uğraşanlar *(Livestock and poultry rearing)*, balıkçılar *(Fishermen)*, ücretli işçiler *(Wage labourer)*, küçük ölçekli ticaretle uğraşanlar *(Petty business)*, sürücüler/taşıma işiyle uğraşanlar *(Driver/motorized transport)*, göç geliri alanlar *(Remittance-receiving households)* ve hizmet çalışanları *(Service)* olmak üzere yediye ayrılmaktadır (Rahman & Das, 2020, s.55-59). Yazarlar bu tipolojilerin politika yapıcılar tarafından dezavantajlı hanelerin tespit edilerek tarımsal

veya tarımsal olmayan dezavantajlı köy haneleri için danışmanlık hizmetleri sağlamak amacıyla geliştirildiğini açıkça ifade etmiştir (Rahman & Das, 2020, s.66).

Hanehalkı tipolojileri alanındaki araştırmaların çoğunlukla kırsal alanlardaki tarımsal hanelere yoğunlaştığı görülmektedir. Bu araştırmalar hanehalkı ekonomi teorileri ışığında araştırma yaptıklarını her zaman açık bir şekilde ifade ediyor olmasalar da ele aldıkları hanehalklarının üretici ve kendini yeniden üretici fonksiyonlarına odaklanıyor olmaları bakımından dolaylı olarak hanehalkı ekonomi teorilerinin merkezi fikrini yansıtmaktadır. İlgili çalışmalar arasında kentsel hanelerin yaygın olmamasının sebebi tarımsal hanelerin daha somut üretim fonksiyonlarına sahip olmaları dolayısıyla bu hanelerin üretici girdilerini bir ölçüm haline getirmenin daha kolay olması olabilir.

Bu araştırmaların hanehalkı tipolojileri üretmek adına çeşitli kümeleme analizleri kullandığı, gruplama faktörlerini belirlerken ise herhangi bir teorik çerçeveden destek almayarak spesifik ve eyleme yönelik amaçlar doğrultusunda seçilmiş olan değişkenler kullandığı görülmektedir. Teorik çerçeve kullanan araştırmaların ise çoğunlukla tarımsal hanehalkı modellerini temel aldığı söylenebilir. İlgili çalışmalarda kullanılan dil ise araştırmaların, genel olarak bir çeşit hedef kitle "tanıma" amacı taşıdığına işaret etmektedir. Ancak bu çalışmaların sosyolojik düzlemde sosyoekonomik yapıyı tasvir etmek adına yapılandırıldığına rastlanmamıştır. Dolayısıyla literatürde bahsi geçen hanehalkı tipolojilerinin, hanehalklarının sosyoekonomik farklılaşmalarını yansıtan gruplar olarak ele alındığı söylenemez. Zira literatürde sosyoekonomik eşitsizliklerle ilişkisi bulunan yalnızca bir adet hanehalkı tipolojisi araştırmasına rastlanmıştır. Ancak bu araştırma da hanehalklarının üretim ve tüketim praktiklarini gruplayarak bu pratiklerin sosyal sınıf ile olan ilişkisini incelemiş (Cvetičanin & Lavrič, 2017), hanehalkları yine sosyolojik anlamda sosyoekonomik birimler olarak tanımlanmamıştır.

2.5. Türkiye'de Hane Tiplerine Yönelik Çalışmalar

Hanehalkı ve aile kelimeleri eş anlamlı olmamakla birlikte Türkiye'de hanehalkı yapılarının çalışılması özellikle 2000'li yıllara kadar "aile" kavramı üzerinden gerçekleşir. Bu iki kelimenin birbirlerinin yerine kullanılması İngilizce literatürde de sık rastlanılan bir unsursa da ilgili bağlamda aile *(family)* ifadesinden ziyade hanehalkı *(household)* ifadesinin kullanımının daha yaygın olduğu söylenebilir.

Türkiye'de birbirini dışlayan aile ve hanehalkı gruplarının istatistiksel olarak tanımlandığı bir örnek mevcut değildir. Bununla birlikte sosyoloji disiplini içerisinde monografik anlamda aile tipolojileri çıkarılmıştır. "Hanehalkı/aile yapısı" odaklı çalışmaların ise demografi ve sosyoloji disiplinlerinin kesişiminde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bu minvalde "hane yapısı" olarak tasvir edilen gruplar, aile genişliği ve aile içi otoritenin dağılımına göre belirlenmiş olan demografik aile tipleridir (Timur, 1972). Türkiye'de hanehalkı incelemeleri bakımından İngilizce literatürde yaygın olarak gördüğümüz ekonomi teori temelli yaklaşım kimi yayınlarda tanıtılmışsa da (Taşçı, 1998) bu yaklaşımların kullanıldığı bir tipoloji geliştirilmemiştir.

Keskin hatlarla ayırmak mümkün olmasa da Türkiye'de aile yapısı araştırmaları yaklaşım, bağlam, konu, yöntem bakımından iki dönemde ele alınabilir. Kabaca 1960'lı yıllardan 2000'li yıllara kadar Mübeccel Kıray'ın "tampon kurum" kavramı çerçevesinde değişen aile olgusuna yapısal-işlevselci yaklaşımın yaygınlığı söz konusudur. Bu araştırmalarda "toplumsal değişim"in keşfinin merkezi rolü bakımından meselenin değerlendirildiği bağlam geniştir. Aile yapısı, daha geniş toplumsal süreçler içerisinde konumlandırılarak ele alınır. Bu süreçlerin bir parçası olarak kentleşme ve kentsel aile ele alınan yaygın konulardandır. Karma yöntem örnekleri mevcutsa da daha ziyade nicel yöntemlerin kullanıldığı bu çalışmalarda genellikle ki-kare analizi çapraz tabloları üzerinden yüzdelik betimsel değerler tartışılır. Fakat daha ileri analizler kullanılmaz. Demografi ve sosyoloji disiplinlerinin kesişiminde gelişmiş olan bu araştırmaların kavramsal bakımdan sosyolojik yönünün oldukça belirgin olduğunu söylemek mümkündür.

2000'li yılların ardından gerçekleştirilen aile yapısı araştırmalarında ise ailenin toplumdaki öneminin ortaya konulması bakımından yapısal-işlevselci fonksiyonların betimlenmesi yaygın olsa da bunun kavramsal çerçeve formatında kullanıldığını söylemek zordur. Kıray'ın "tampon mekanizma" kavramı ise kullanım alanını yitirir. Bu dönemde gerçekleştirilen araştırmalar aile yapısını daha dar bir çerçevede, demografik aile tipinin belirli bir değişken veya değişkenler seti ile ilişkisi içerisinde ele alır. Dolayısıyla monografi tarzı araştırmaların sayısında ciddi bir düşüş yaşanır. Bu araştırmalarda ele alınan konuların merkezinde artık kentleşme ve modernleşme değil hanehalkı demografik kompozisyonlarında, eğitim ve gelir durumlarında yaşanan değişim bulunmaktadır. Aile genişliğinin veya demografik aile tipinin yaygınlıkla bağımlı değişken olarak ele alındığı bu araştırmalarda diskriminant analizi ve lojistik regresyon gibi daha ileri analizlerin de

kullanıldığı görülmektedir. Alanda yapılmış nitel araştırmalara ise rastlanılmamıştır. 2000 sonrasında sıklıkla karşılaştığımız hanehalkı yapısı araştırmalarında önceki dönemin baskın sosyolojik yaklaşımları görülmemekte, bu dönemdeki çalışmalarda daha ziyade demografi disiplini ağırlıkta olmaktadır. İki dönem arasındaki en benzer durum ise demografik göstergelerin belirleyen konumunda değil, diğer etkenler tarafından belirlenen konumunda olduğuna işaret eden bulguların paylaşımıdır (Koç vd., 2015).

1964'te Kıray'ın Ereğli Araştırması'nda kavramsallaştırdığı tampon mekanizma yaklaşımı sonraki süreçte aile tipolojisi çalışmalarının merkezini oluşturmuştur. Kavramın icadının hemen ardındaki süreçte Yasa (1966), Kongar (1968, 1972) ve Timur (1972) gibi bir dizi araştırmacının bu yaklaşımdan beslenerek yazmış olduğu metinler aile yapısı araştırmalarında 2000'li yıllara kadar sürecek olan bir geleneği yapılandırmıştır.

İbrahim Yasa'nın "Ankara'da Gecekondu Aileleri" adlı araştırması (1966) gecekondu ailelerinin kırsal ve kentsel aile tipi arasında yer alan bir çeşit "geçiş ailesi" olduğunu, ailenin taşıdığı çeşitli özellikler üzerinden açıklar. Bu minvalde gecekondu ailesi Türkiye'de belli bir dönemin toplumsal yapı koşullarında ortaya çıkan ve ortadan kalkması beklenilen bir aile tipidir. Yasa bu geçiş ailesini konut, giyim-kuşam, beslenme, sağlık-temizlik, iş bölümü, evlenme, ailenin çekirdek aileye dönüşme hızının köy ailesinden yüksek oluşu, ailenin dış ve iç ilişkileri, değer değişimleri yönleri üzerinden detaylı bir şekilde tasvir eder.

Emre Kongar "Türkiye'de Aile: Yapısı, Evrimi ve Bürokratik Örgütlerle İlişkisi" adlı metninde (1968) ailenin kentsel fonksiyonları ve kırsal fonksiyonları arasındaki değişimi ele alır. Ailenin tampon kurum işlevleri edinerek toplumsal değişimin etkilerini yumuşatmakta ve bürokratik ilişkilere geçiş sürecinde sahip olduğu birincil ilişkiler kuvvetini kullanarak bürokratik kurumların bıraktığı boşlukları doldurmakta olduğunu ifade eder. Bu minvalde ailenin ve bürokratik kurumların birlikte çalışması gerektiğini iddia eder. Bu düşünme şeklinin ardındaki hareket noktası ise şaşırtıcı olmayacak şekilde sanayileşmenin Türkiye'deki toplumsal yapıya etkisi ve kentleşme süreçleri olmaktadır.

2000'li yıllara kadar aile yapısı araştırmaları üzerinde belirgin düzeyde etkiye sahip olan bir başka eser ise yine benzer bir kavramsal yaklaşımla yazılmış olan "Türkiye'de Aile Yapısı"dır (Timur, 1972). Serim Timur bu araştırmada Türkiye'deki demografik aile biçimlerinin çekirdek aile, ataerkil geniş aile, geçici geniş aile ve parçalanmış aile

olduğunu betimsel tablolarla ortaya koymuştur. Bu tarihten sonra yazılmış olan hemen hemen her aile yapısı konulu akademik metin de onun belirlediği bu tipolojiye atıfla yazılmıştır.

Metninde tampon kurum merkezli yapısal işlevselci yaklaşımın izlerini doğrudan göremiyor olmakla birlikte Rezan Şahinkaya da sonraki süreçte aile yapısı konulu metinlerde sıklıkla atıf almış olan araştırmacılardan biridir. "Orta Anadolu Köylerinde Aile Strüktürü" adlı metninde (1991) aile yapısını ailedeki fert sayısı, yetişkinlerin sağlık düzeyleri, eğitim durumu, aile bireylerinin cinsiyet ve yaş dağılımları, aile tipleri ve poligami vakaları vasıtasıyla ilgili köylerin monografik bir araştırmasını ortaya koyar.

Yukarıda adı geçen çalışmaların, 80'li ve 90'lı yıllar boyunca sürmüş ve 2000'li yılların başlarında azalarak bitmiş olan bir çeşit monografi geleneğini başlatmış oldukları söylenebilir. İlgili araştırmaları mekân merkezli monografiler ve sosyoekonomik gruplara yoğunlaşmış monografiler olmak üzere ayırmak mümkündür.

Mekânsal monografiler bağlamında kentsel aile (Kocacık, 1991), köy aileleri (Bahadır, 1989), kasabada aile yapısı (Cengiz, 1993) ve belirli bir ilçenin aile yapısı baz alınarak yazılmış (Bayat, 2003) araştırmalara rastlarız. Bu araştırmalar belirli bir mekânsal örneklemdeki aile yapısını çeşitli göstergelerle kapsamlı bir şekilde betimliyor olmanın ötesinde Türkiye'de modernleşme ve kentleşme süreçlerinin mevcut durumunu ortaya koyma amacı taşırlar. Bu noktada aile yapısının çekirdek aile, ataerkil aile, geleneksel geniş aile gibi türlere karşılık geldiğini ve bu gruplamaların diğer göstergeler vasıtasıyla betimlendiğini belirtmekte fayda bulunmaktadır.

Belirli sosyoekonomik gruplara dâhil olan aile yapılarını çeşitli yönleriyle betimleyen monografilerin ise kapıcı aileleri (Çulpan, 1991), işçi ailesi (Bilgin, 1998; Oskay, 1991), muhtarların aile yapısı (Öz, 1988), sanayi çalışanı aileleri (Kocacık, 1993), kariyer meslek aileleri (Kavuncu, 1998) gibi örneklerinin olduğu görülmektedir. Ancak ilgili monografiler, her ne kadar sosyoekonomik grupların çeşitli özelliklerini ortaya koyuyor olsalar da bu araştırmaların amaçlarının da tıpkı mekânsal merkezli monografiler gibi kentleşme ve modernleşme süreçlerinin aile yapısı üzerindeki etkisini tespit etmek olduğu görülmektedir. Söz gelimi kapıcı aileleri, tıpkı gecekondu aileleri gibi kırsal ve kentsel olan arasında duran geçici bir tip olurken (Çulpan, 1991) işçi ailesinin de sosyoekonomik bir kategori olarak değil kentleşmeyi kolaylaştıran bir aile tipine karşılık geldiği görülür

(Bilgin, 1998). Muhtarların aile yapılarının incelendiği araştırmada da ilgili ailelerin kentsel ailelere benzerlikleri üzerinden bazı demografik değerlendirmelerde bulunulmaktadır (Öz, 1988). Fakat kariyer mesleklerde aile yapısına yoğunlaşan araştırma örneği farklı olarak kentsel süreçleri merkeze almamakta ancak kadının rol dağılımı hususunda geleneksel rolünün büyük oranda sürdüğü, öte yandan erkeklerin de bu rollerde görevler almaya başladığı, güç dağılımı bakımından ise kadınların yeni imkânlara sahip olduğu yönündeki ikili yapı bulgusu itibariyle (Kavuncu, 1998) yaygın modern-geleneksel ikiliğine işaret etmektedir.

2000'li yıllarla birlikte aile yapısı literatüründeki Kıray etkisi ve monografi geleneği silinmeye başlar. Aile yapısı tüm yönleriyle ele alınmaz ve belirli bazı değişkenler ışığında çalışılır. Alandaki olgular, yaklaşım itibariyle sosyoloji baskın çalışmalar olmaktan çıkar ve ağırlıklı olarak demografi araştırmacıları tarafından çalışılır. Bu bakımdan Serim Timur'un aile biçimlerinin (1972) 2000 sonrası dönemde de referans almaya devam etmesi anlaşılırdır.

Aile gruplarının sosyoekonomik değil fakat kültürel ve demografik yapılar olarak kullanılması bu dönemdeki literatürü önceki dönem ile benzer kılan bir yöndür. Sözgelimi Eryiğit ve Kayıkçı (2008) Bolu kent örnekleminde eğitim ve sosyal güvenceye sahip olma durumunun geniş ve ataerkil aile olma durumları üzerindeki etkilerinin ayrıştırma formüllerini ortaya koyar. Bu çalışma gibi demografik yapılardan hareket etse de sosyo-ekonomik değişkenlerin de etkili olduğu çalışmalara Koç ve arkadaşlarının (2015) Türkiye'de aile yapısının belirleyicilerini multinomial lojistik regresyon modeli oluşturarak deşifre ettiği araştırması da girmektedir. Bu araştırma yerleşim yeri, hanedeki bireylerin cinsiyet ve yaş dağılımı gibi değişkenlere ek olarak refah düzeyi ve reisin eğitim durumu değişkenlerini de modele dâhil etmiştir. Bu değişkenlerin, çekirdek aile ve dağılmış aile farklılaşmasına anlamlı şekilde etki ettiği bulgusunu ortaya koymuştur.

Türkiye'deki hanehalkı yapısının sosyo-ekonomik olarak değerlendirilmesi bağlamında araştırmamıza en çok yakınsayan çalışma ise Cilasun ve Kırdar'ın (2013) hanehalklarını, hanehalkı reisinin demografik yaşam döngüsünü gelir türleri üzerinden okuduğu yayınıdır. Çalışma Türkiye'deki hanehalkı tiplerinin eğitim bakımından birbirinden ciddi şekilde ayrıldığını ve yüksek eğitim etkeni doğrultusunda reisin yaşam döngüsünün ABD'deki hanelerin yaşam döngüsüne benzeme eğiliminde olduğunu açıklamıştır. Daha alt eğitim

seviyeleri için ve toplam eğitim için ise ülkedeki hanelerin gelir odaklı yaşam döngüsü profillerinin yatay bir seyir sergileyerek ABD'deki profilden ciddi bir şekilde ayrıldığını ifade etmiştir. Bu çalışma, Türkiye'deki hanehalkı yapısını ortaya koyması bağlamında oldukça etkili bir araştırma olsa da araştırmada kullanılan veri setinin 2003 yılına ait olması dolayısıyla eğitim değişkeninin günümüzdeki etkisinin tartışılır konumda olması muhtemeldir.

Literatür taraması sonucu ulaşılan diğer aile yapısı konulu araştırmalarının, hanehalkı büyüklüğü ve kompozisyonlarına dikkat kesilmeleri bakımından, demografik yönünün daha baskın olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Yavuz ve Yüceşahin (2012) hanehalkı kompoziyonlarının demografik dönüşümünü çalışarak geleneksel aile tiplerinin zayıfladığına işaret eder. Hanehalklarının demografik dönüşümünün çalışılmasının diğer örneklerini Koç'un (2019) Türkiye'de 2006 ve 2016 yılları arasında tek ebeveynli ailelerin oluşumunu çalıştığı makalesinden; Aydın'ın (2020) Türkiye'deki aile ve hane yapısının genişlik ve boşanma oranları açısından gittikçe Avrupa'daki hane yapısına benziyor olduğu sonucuna ulaştığı makalesinden; Başlevent'in (2020) Türkiye'de tek kişilik hanelerin artışını gelir eşitsizliği bağlamında değerlendirdiği çalışmasından takip edebiliriz.

Türkiye'de hanehalklarına yönelik çalışmalar, kentleşme ve modernleşme çalışmalarının etkisi altında şekillenmiştir. Bu bağlamda mekânsal hanehalkı tiplerinin yanı sıra sosyoekonomik grupların merkeze alındığı aile monografileri mevcutsa da ilgili araştırmaların yine demografik aile tipleri üzerinden gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu bağlamda bizzat sosyoekonomik grupların demografik kategoriler üzerinden değerlendirildiğini söylemek mümkündür. Zira bu tarz araştırmalarda spesifik bir sosyoekonomik grubun demografik tipolojiler vasıtasıyla ele alındığı görülür. Bu yaklaşım 1960'lı yılların temel özellikleri gereği literatüre ciddi katkılar sağlamış olsa da ilgili yıllarda oluşturulmuş olan temel demografik kategorilerin günümüzdeki kullanımının devam etmesi anakronik olduğu kadar literatürdeki hanehalkı çalışmalarını da tek tip bir hat içerisine hapsetmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de aile yapısı literatürünü sosyoekonomik tipolojilerin inşasıyla zenginleştirmek, literatüre anlamlı bir katkı sağlayacaktır.

2.6. Sosyoekonomik Sınıf Tasniflerinin ve Hanehalkı Çalışmalarının Kesişiminde Bir Tipoloji Çalışmasının Gerekliliği

Günümüzün yaygın şekilde tanınan sosyoekonomik sınıf şemaları, sınıf analizinin 1980'lerin sonlarında almaya başladığı sert eleştiriler sonucunda teorik ve metodolojik dönüşümler geçirmiştir. Bu eleştirilerin merkezinde toplumsal bilinç-toplumsal yapı kavramlarını yansıtır bir şekilde eşitsizlik teorilerinde bireyin ve toplumun yeri bulunmuştur (Pahl, 1989). Savage (2000) bu eleştirilere tabakalaşma süreçlerini bireysel farklılaşma süreçleri olarak yorumlamak vasıtasıyla tatmin edici yanıtlar üretmiş ve tümevarımsal bir akıl yürütme ile yirmi birinci yüzyılın sosyal sınıf şemasını oluşturmuştur. Sınıf çalışmalarının çağdaş versiyonları geçirdikleri dönüşüm gereği oldukça zengin teorik ve metodolojik tartışmalara işaret etmişlerse de araştırma birimi olarak hanehalklarına değil, yaygınlıkla bireylere yönelmeleri dolayısıyla eleştirilmiştilerdir (Lambert, 2024). Türkiye'de ise sosyoekonomik tasnifler araştırma birimi olarak daima hanehalklarını seçmişlerdir. Ancak bu tasnifler, sınıf tartışmalarının çağdaş versiyonları tarafından zenginleştirilmemiş ve sınıf tartışmalarının neredeyse ortodoks versiyonlarına sadık kalmışlardır. Dahası Türkiye'deki sınıf şemalarının sayıca az olması "hanehalkı"nın Türkiye'de sosyoekonomik bir birim olarak tanınmasının da önüne geçmiştir.

Türkiye'de hanehalkları sosyoekonomik bir birim olarak tanınmış değildir. Sosyoekonomik hanehalkı tipolojileri ile bağlantılı olan hanehalkı yapısı literatürü incelendiğinde bu yapının sosyoekonomik olmaktan çok demografik unsurlarla açıklandığı görülür. Ancak böylesi bir bakış açısı, hanehalkları bağlamındaki sosyoekonomik farklılıkların açıklayıcı gücünü geri plana atarak eşitsizlikleri görünmez kılabilir. Bu noktada hanehalkı yapısı bağlamında güncel çalışmalarda dahi sıklıkla atıf almakta olan Timur'un (1972) her ailenin bir işlevi olduğuna doğrudan işaret etmesi anlamlıdır. Zira bu işlevselci bakış açısı, sosyoekonomik bakımdan dezavantajlı hanelerin de toplumda bir işlevi olduğunu ima eder. Bu bağlamda Türkiye'deki hanehalklarının sosyoekonomik yapısının analiz edilmesi hem teorik hem de ampirik zenginlik sağlayacaktır.

İngilizce literatürde ise hanehalklarının sosyoekonomik birimler olarak tanındıkları görülmektedir. Ancak bu durum daha ziyade ekonomi literatürü için geçerlidir. Zira hanehalkı tipolojileri ekseriyetle hanehalkı ekonomi teorileri içerisindeki Yeni Ev

Ekonomisi alanı bağlamında tartışılmıştır. Bu teoriler hanehalklarını genel rekabetçi piyasanın bir parçası olarak sunmakta ve hanehalkının ürettiği kaynakları ölçme çabası taşımaktadır. Hanehalklarının önemine yaptığı vurgu kıymetli olsa da bu teorik bağlamın bir sosyal yapı analizi için uygun ve tutarlı bir arka plan sağladığını ifade etmek mümkün görünmemektedir.

Literatürde hanehalklarının sosyoekonomik bir birim olarak ele alındığı bir diğer alan ise tarihsel sosyoloji ekolüdür. Bu ekol hanehalklarının bireyi tarih ve toplum eksenine yerleştirmedeki aktif rolüne vurgu yapması bakımından oldukça anlamlı olsa da bütün hanehalklarını tek bir sınıfa indirgiyor olması bakımından bu tezin araştırma sorusunun temel arka planıyla uyuşmamaktadır.

Bu minvalde sınıf analizinde güncel yaklaşımlardan beslenerek hanehalkını sosyoekonomik bir birim olarak tanıyan çağdaş sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerinin keşfinin gerekliliği açıktır. Sosyal tabakalaşma çalışmalarının ise sosyoekonomik gruplar üretme noktasında kavramsal ve ampirik bakımdan verimli bir alan olduğu görülmektedir. Bunlar arasında tabakalaşma çalışmalarının en güncel örneklerinden biri olan Savage'ın revize etmiş olduğu (2000) teorik çerçeve bu tezin araştırma sorusunu inceleyebilmek bakımından daha elverişlidir. Zira ilgili çerçevenin, tümevarımsal ve çok boyutlu yaklaşımıyla bu tezin keşifsel amacı arasında doğal bir tutarlılık söz konusudur. Bu bakımdan veri analizi sürecini şekillendiren ve analiz bulguları bakımından yol haritası sağlayan teorik çerçeve Savage'ın yaklaşımı olacaktır. Ancak bu yaklaşımın hanehalklarına özel bir önem atfetmemesi doğrultusunda veri yönetimi sürecine Türkiye'nin bağlamsal yapısını dâhil ederken Sunar'ın (2016) veriyi operasyonelleştirme adımları kıymetli bir yol haritası sağlayacaktır. Dolayısıyla bu tez tabakalaşma çalışmaları ve hanehalkı yapısı literatürünün kesişiminde yer almaktadır.

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırma Tasarımı ve Veri Seti

Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerine işaret eden bir çalışma bulunmazken, İngilizce literatürde ülkelerin hanehalkı yapılarını sosyoekonomik bakımdan ele alan çalışmalara (Briggeman, 2006; Cvetičanin ve Lavrič, 2017) ek olarak, doğrudan ülkelerin sınıf yapısını birey temelli olarak yansıtan araştırmalar da (Ganzeboom vd., 1992; Erikson & Goldthorpe, 1993; Wright, 1997; Wright, 2023) mevcuttur. Ancak bunlardan ilki, sosyolojik bağlamda bir sosyoekonomik yapı analizi sağlamaz ve oldukça spesifik amaçlara yönelik hanehalkı tipolojileri geliştirir. İkincisi ise araştırma birimi olarak hanehalklarını kullanmaz. Bu grup bireylerin sosyoekonomik konumunun tek boyutlu ve çok boyutlu ölçümlerine odaklanır. Ancak çok boyutlu ölçümlerle meşgul oldukları durumlarda sahip olunan eğitim ve gelir gibi diğer sosyoekonomik faktörlerin bireyin mesleki konumu yükseldikçe aynı oranda yükseleceğini varsayan araştırma tasarımları kullanırlar. Ne var ki sosyal yaşantımızda hem meslek, eğitim ve gelir doğrusal ilişkisinin önüne geçen hem de bireyin sosyal konumunun, onun yaşadığı hanenin sosyal konumuyla ilişkisini yansıtan pek çok örneği gözlemlemek mümkündür. Dolayısıyla okumakta olduğunuz araştırma, benzerlerinden farklı veri yönetimi ve veri analizi metotları gerektirmiştir.

3.1.1. Sorular ve Strateji

Türkiye'de yaygınlık kazanmış hanehalkı tipolojileri demografiktir ve bu durum, sosyoekonomik yapının ele alındığı araştırmalarda dahi, demografik baskın bir perspektifin soyut hâkimiyeti vasıtasıyla sosyoekonomik dinamiklerin perdelenmesine müsaade eder. Böylece Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerinin keşfedilmesi bir sorun halini alır. Dolayısıyla bu araştırmanın ana sorusu: "Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojileri nasıl bir yapı arz etmektedir?" şeklindedir. Bu soruyu ele almaktaki temel amacımız ise ileri araştırmalar için Türkiye'nin kullanılabilir sosyoekonomik yapı kategorilerini yansıtan bir "Türkiye Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojileri (TÜSEHAT) Modeli" üretmektir. Araştırmanın alt soruları aşağıda listelenmiştir:

1. Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojileri nelerdir?
2. Sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerine göre hanelerin demografik ve sosyoekonomik özellikleri nelerdir?
3. Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı yapıları 11 yıl içerisinde (2013-2023) ne tür bir değişim göstermiştir?

Araştırma soruları araştırma tasarımlarında kritik bir rol oynarlar. Zira Blaikie'ye göre (2009, s.17) tasarımın diğer veçheleriyle ilgili kararlar, bu kararların araştırma sorularını ne kadar besleyeceklerine bağlı olarak verilir. Öte yandan tasarım sırasında verilen kararların birbiriyle uyumlu olması gerekmektedir (Blaikie, 2009, s.14). Neyse ki, ontolojik ve epistemolojik varsayımlara ve araştırmada teorinin nasıl kullanılacağına göre farklılaşan araştırma stratejileri, özellikle "ne" ve "neden" formatındaki araştırma sorularını yanıtlama sürecinde müşterek bir dizi yöntem sağlarlar (Blaikie, 2009, s.28-82).

Araştırma stratejisinin araştırma sorularına paralel olarak seçilmesi beklenir. Bu minvalde "Nasıl?" sorusundan ziyade "Ne?" sorusuna cevap aramaya elverişli bir düşünme mantığına işaret eden tümevarımsal (*inductive*) araştırma stratejisi, incelenen yapıdaki "düzenlilikleri" ortaya koymaya ve veriden sınırlı genelleştirmeler yapmaya yöneliktir (Blaikie, 2009, s.28-93). Bu doğrultuda araştırmacının süreçteki karar alma aksiyonlarını yönlendirmeye en uygun araştırma stratejisi araştırma sorularının betimsel amaçlarına bağlı olarak tümevarımsal *(inductive)* araştırma stratejisi olmuştur. Zira bu tez, ilgili sosyoekonomik genelleştirmelere ulaşmayı hedeflemektedir.

Araştırma stratejilerinin veri seçimi ve veri transformasyonu sırasında verilen kararlar üzerinde büyük etkiye sahip olması beklenilir (Blaikie, 2009, s.52). Bizim durumumuzda verinin seçimi ve dönüşümü de benimsemiş olduğumuz araştırma stratejisiyle tutarlıdır. "Veri Kaynağı: Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması" (Bölüm 3.1.2) ve "Kavramlar, Operasyonel Kullanımları ve Veri Yönetimi" (Bölüm 3.1.3) başlıklarında görüleceği üzere araştırmada aldığımız kararlar toplumsal kategorilere ulaşmamızı kolaylaştıracak geniş ölçekli nicel veri seçiminden fert düzeyindeki girdilerin hanehalkı düzeyindeki girdilere dönüştürülerek analiz edildiği veri transformasyonu sürecine uzanmaktadır. Gerçekten de tümevarımsal strateji daha ziyade nicel veri kullanımıyla ilişkilendirilir (Blaikie, 2009, s.85). Okumakta olduğunuz tez, amacı ve soruları itibariyle sosyal gerçekliğin makro ölçekteki kategorilerinin temsillerine ve bu temsillerin değişimine odaklanmaktadır. Bu

yönüyle araştırma sorularının geniş kapsamlı yapısı nicel araştırma yöntemlerini gerekli kılmış; bu noktada alınan karar, kullanılan araştırma stratejisiyle de tutarlılık göstermiştir.

Tümevarımsal stratejinin epistemolojik olarak empirisizmle olan yakın ilişkisi (Blaikie, 2007, s.59-63) gözetildiğinde okumakta olduğunuz tezin araştırma kararlarını şekillendiren bir diğer unsurun ise verinin, bilgi kaybının en az olacak şekilde seçilmesi ve kullanılması olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda hem hanehalkı yapısı hem de hanehalklarını oluşturan bireylerin sosyoekonomik özellikleri hakkında detaylı bilgi içeren TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması'nın (GYKA) mikro veri setleri (2023) analize tabii tutulmak üzere seçilmiştir. GYKA'yı muadillerinden farklı kılan husus, okumakta olduğunuz tezde kullanılan en kritik değişkenlerden biri olan meslek değişkeninin hanehalkı üyelerinin hem güncel mesleklerine hem de bir önceki mesleklerine yer vermesidir. GYKA'nın analiz edilmek üzere seçilen yılları ise 2013-2023 aralığını kapsamaktadır. [2] Ancak sosyoekonomik hanehalkı tipolojileri 2020 veri seti üzeriden tespit edilmiş ve bu tipolojiler suni bir şekilde 2013 ve 2023 arasındaki diğer verilerde de oluşturulmuştur. Zira Türkiye'de mesleki itibar puanlarının meslek gruplarını (ISCO-08) en temsil edici versiyonu 2020'de ölçülmüştür (Sunar, 2020) ve bu puanları GYKA'ya entegre etmek mümkündür. Buna bağlı olarak araştırmada kesitsel tasarım kullanılmıştır.

3.1.2. Veri Kaynağı: Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması

Alan araştırması Türkiye İstatistik Kurumu tarafından her yıl düzenli olarak yürütülen GYKA, hanehalklarının ve bireylerin gelir dağılımı ve yaşam standartlarına dair veri tedarik etmeyi amaçlamaktadır (TÜİK, 2023). GYKA hanehalkı fertlerinin eğitim, meslek, son meslek ve detaylı gelir bilgilerine yer verir. Bu özelliklerinin yanı sıra geniş bir örneklem büyüklüğü sağlaması (2020'de 19345 hanehalkı) GYKA'yı bu tez için kıymetli bir kaynak haline getirir.

GYKA'nın kapsamı Türkiye Cumhuriyeti hudutları içerisinde varlık gösteren tüm hanehalklarına ve hanehalkı üyelerine işaret ederken; hapishane, kışla, hastane, çocuk yuvası ve yurt birimleri gibi kurumsal nüfusa dâhil olan bireyler kapsam dışı kalmaktadır. TÜİK'in hanehalkı tanımı ise "Aralarında akrabalık bağı bulunsun ya da bulunmasın aynı

[2]Araştırmada TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması panel veri setleri (2013-2016; 2017-2020; 2020-2023) kesit veriye dönüştürülerek kullanılmıştır.

konutta veya aynı konutun bir bölümünde yaşayan, temel ihtiyaçlarını birlikte karşılayan, hanehalkı hizmet ve yönetimine iştirak eden bir veya birden fazla kişiden oluşan topluluk" şeklindedir (TÜİK, 2023). Bunun yanı sıra GYKA cinsiyet, yaş ve hanehalkı sorumlusuna yakınlık gibi değişkenleri bir hanehalkında yaşayan bütün bireyler için ölçerken eğitim, gelir, meslek, sağlık durumu ve daha birçok değişkeni 15 ve üzeri yaştaki hanehalkı üyelerini kapsayacak şekilde ölçmektedir.

GKYA mikro veri setleri, TÜİK tarafından yürütülen bir araştırmanın çıktıları olmalarına bağlı olarak neredeyse hiç kayıp veri içermezler. Öte yandan anketler süresince "Bilgisayar Destekli Kişisel Görüşme Yöntemi"nin kullanılmasının (TÜİK, 2023) veri setlerinin daha az hata içermesini desteklediğini söylemek mümkündür. Bunlara ek olarak GYKA, uluslararası karşılaştırmalara olanak sağlayacak standartlara sahiptir. Zira Avrupa Birliği uyum çalışmalarına bağlı olarak yürütülmeye başlanmıştır (TÜİK, 2023). Ancak veri setindeki eğitim değişkeninin lisansüstü eğitim bakımından detaylı bilgileri içermemesi, hanehalkı üyesinin mesleğine dair daha detaylı bilgi içermek yerine ISCO-08 birinci basamak detaylarını içermesi ve eşdeğer hanehalkı büyüklüğü değişkenine her zaman için yer vermemiş olması verinin sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak veri içerisinde yaşam tarzına ve kültürel faaliyetlere dair detaylı bilgilere yer verilmemektedir. Bu unsurlar okumakta olduğunuz tezin sosyoekonomik bir kategorizasyon oluşturma amacı taşıdığını düşündüğümüzde önemlidir. Öte yandan sosyoekonomik yapıların yalnızca meslek merkezli tek boyutlu ölçümlerinin miadının dolduğunu gösteren araştırma örnekleri düşünüldüğünde (Savage vd., 2013) yaşam tarzına yönelik değişkenlerin de önem arz ettiğini söylemek mümkündür. Bu unsurlardan bazıları veri yönetimi teknikleri kullanılarak aşılırken (Bölüm 3.1.3) bazıları bu tezin sınırlılıklarını oluşturmuştur. Yine de GYKA sağladığı örneklem büyüklüğü, veri kalitesi, sosyoekonomik ve demografik değişkenlerle bu araştırma için kullanılabilecek en verimli kaynak olmuştur.

3.1.3. Kavramlar, Operasyonel Kullanımları ve Veri Yönetimi

Sosyal bilimler alanında üzerine çalışılan mefhumların tanımlarının yapılması özel bir önem taşımaktadır, zira araştırmalarımıza konu olan unsurlar aynı zamanda günlük hayatta kullanılan ve farklı bireylerce farklı çağrışımlara yol açan kavramlardır (Lewis-Beck vd., 2004, s.162). Buna müteakiben operasyonelleştirme, bu "kavramların

işlevselleştirilmesi"ne atıfta bulunur; kavramların soyut bir aşamadan "deneysel" bir aşamaya geçişini ifade eder (Lewis-Beck vd., 2004, s.162). Ancak bu tez bağlamında kavramları nasıl işlevselleştirdiğimiz veri yönetimi tekniklerinden bağımsız değildir. Operasyonelleştirme süresince bazı değişkenlerin dönüştürülmesi, yeniden kodlanması ve hatta yeni değişkenlerin farklı değişkenlerin kombinasyonundan yola çıkılarak oluşturulması gerekmiştir. Analiz amaçlarına yönelik olarak "verilerin işlenmesi ve hazırlanması" şeklinde tanımlanan veri yönetimi, tali bir unsur gibi dursa da araştırma sonuçlarını önemli ölçüde etkileyebilme potansiyeline sahiptir (Lambert, 2015, s.110). Dolayısıyla bu bölümde araştırmaya konu olan kavramların nasıl tanımlandığı ve operasyonel hale getirilirken nasıl işlem gördüğü açıklanacaktır.

3.1.3.1. Hane Mesleki İtibar Skorları

Meslek değişkeni, sınıf mefhumuna yoğunlaşan çalışmaların her zaman temelinde yer almıştır ve bu alandaki kritik önemini hala sürdürmektedir (Marsh, 2018). Dolayısıyla meslek, toplumsal grupların keşfinde merkezi bir role sahiptir. Dahası bireylerin -onlara farklı türden avantajlar sağladığı bilinen- sosyal bağlantıları açık bir şekilde bireylerin mesleki pozisyonlarına göre farklılık göstermektedir (Savage vd., 2013, s.113-114). Bu bağlamda okumakta olduğunuz tezde sosyal sermayenin sunduğu avantaj, mesleki itibar ölçümü kullanılarak Savage ve meslektaşlarının analizine (2013, 2015) kıyasla daha temel bir düzeyde temsil edilmiştir. Zira onun ve meslektaşlarının sosyal sermaye ölçümleri, bireylerin sahip olduğu sosyal temasların sayısı ve bu temasların statülerinin ortalaması (Savage vd., 2013, s.225) olmak üzere iki farklı boyut üzerinden ölçülür. Ancak Türkiye bağlamında bu unsurların ne veri setimizde ne de veri setimize entegre edebileceğimiz ayrı bir araştırma bağlamında mevcut olmaması sosyal sermayeyi mesleki itibar puanları üzerinden ele almamızla sonuçlanmıştır. Neyse ki görüldüğü üzere mesleki itibar puanları Savage'ın sosyal sermaye anlayışının dışında değildir. Hatta ilgili puanlar, daha geniş çerçevede, onun yaklaşımının ontolojik arka planına doğrudan içkindir.

Bireyin sahip olduğu meslekten dolayı saygı görme *(deference)*, kabul görme *(acceptance)* ve küçük düşürülme *(derogation)* ihtimallerine bağlı olan mesleki prestij kavramı (Goldthorpe & Hope, 1972, s.22), mesleğin toplumsal pozisyonunun toplum tarafından algılanma biçimiyle tanımlanabilir (Sunar, 2020a, s.32). Bir mefhumun toplum tarafından

nasıl algılandığının ölçülmesi Savage ve meslektaşlarının perspektifi ile doğrudan tutarlıdır. Zira sınıf çalışmalarının önemi, bizzat onun popülist söylem içerisindeki mevcudiyetinden kaynaklanmaktadır (Savage, 2000, s.23).

Hanenin mesleki itibarı ise bu tez bağlamında "hanenin mesleki statüsünün toplum tarafından kavranma şekli" olarak anlaşılmalıdır. Bu kavrayış, hanedeki en itibarlı mesleğin hane mesleki itibarını temsilinden bağımsız değildir. Zira Sunar'a göre (2016, s.91-92), Türkiye'de hanedeki maksimum mesleki itibar puanı, hanenin mesleki itibar puanını belirlemektedir. Bu doğrultuda hane mesleki itibar kavramı, hanedeki en yüksek itibara sahip olan bireyin mesleki itibar puanının "hane mesleki itibar puanı" olarak alınmasıyla operasyonelleştirilmiştir. Operasyonelleştirme sürecinde bir dizi veri yönetimi tekniği kullanılmış ve bu yöntemler R Studio Programı'nda (R Studio Team, 2024) uygulanmıştır.

TÜİK veri setinde mesleki itibar puanlarını ifade eden bir değişken mevcut değildir. Bu nedenle Sunar'ın (2020) "Türkiye'de Çalışma Hayatı ve Meslekler" bağlamında ortaya koyduğu mesleki itibar skorları[3] GYKA 2020 veri setine entegre edilmiştir. Entegrasyon süreci, mesleki itibar skorlarının GYKA 2020 veri setinde mevcut olan ISCO-08 (birinci basamak) meslek sınıflaması değişkeninin her düzeyi için mesleki itibar skorlarının ortalamasının alınarak ilgili düzeylere ortalama skorların atanmasıyla gerçekleştirilmiştir.[4] ISCO-08 birinci basamak kategorilerine göre ortalama puanlar tablo 6'da sergilenmektedir.

Tablo 6. Meslek Gruplarının (ISCO-08) Ortalama Mesleki İtibar Skorları (2020)

Meslek Grupları (ISCO-08)	Kategori Ortalamaları
Yöneticiler	71,69
Profesyonel meslek mensupları	66,22
Teknisyenler, teknikerler ve yardımcı profesyonel meslek mensupları	55,80
Büro hizmetlerinde çalışan elemanlar	45,40
Hizmet ve satış elemanları	45,45
Nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünleri çalışanları	38,29
Sanatkârlar ve ilgili işlerde çalışanlar	41,81
Tesis ve makine operatörleri ve montajcılar	44,55
Nitelik gerektirmeyen meslekler	36,57

[3]İlgili araştırmada (Sunar, 2020, s.43) 133 meslek katılımcılar tarafından "mesleklerin kendi gözlerindeki itibarı" temelinde 1-100 arasında puanlanmıştır. Ardından ortaya çıkan puanların ortalaması alınarak bir prestij skalası oluşturulmuştur.

[4] Mesleki itibar puanlarının ISCO-08 ana gruplarına göre ortalamaları alınırken "dansöz" ve "hamal" meslekleri grup ortalamasını önemli ölçüde aşağıya çekmeleri ve modelin tahmin kapasitesini olumsuz etkiliyor olmaları bakımından dışarıda bırakılmıştır.

Çalışmayanlar	0

Veri setinde fertlerin hem son iş bilgilerinin hem de güncel iş bilgilerinin yer almasına bağlı olarak her iki değişkene de ilgili skorlar atanmıştır. GYKA verisinde meslek sınıflaması ancak hanehalkı fertleri için geçerli olduğundan dolayı fertlerin mesleki statüsünü gösteren bu puanların hane mesleki itibar puanlarına dönüştürülmesi gerekmiş, bu bakımdan hem son iş hem de güncel iş değişkeni için her hanedeki maksimum mesleki itibar skoru hane mesleki itibar skoru olarak atanmıştır. Son olarak "hane güncel iş" ve "hane son iş" bilgileri, güncel iş bilgisinin eksik olduğu hanehalkları için hane son iş skorlarının seçilmesiyle birleştirilerek tek bir değişkene kodlanmıştır. Bu yöntemin benimsenmesinin sebebi anket sürecinde çalışmıyor olup aslında bir mesleği olan hanehalkı fertlerinin analiz dışı kalmasından kaçınarak daha önce hiçbir işte çalışmamış olan fertlerden oluşan hanehalklarıyla meslek sahibi hanehalklarını ayırmak olmuştur. Daha önce herhangi bir işte çalışmamış üyelerden oluşan haneleri de analize dâhil etme amacı doğrultusunda nihai mesleki itibar puanının eksik *(missing)* değerleri "0"a kodlanmıştır.

3.1.3.2. Hane Eğitim Puanları

Meslek değişkeninin eşitsizlik çalışmalarındaki önemi bir yana bu değişkene ek olarak alanda eğitim ve gelir bilgilerinin de kullanılması önerilmiştir (Hauser & Warren, 1997, s.184). Bunun yanı sıra eğitimin gelirle birlikte ilgili araştırma alanındaki önemi üzerine uzlaşı olan değişkenlerden olduğu tespit edilmiştir (Grusky & Weeden, 2013, s.24). Üstelik eğitim seviyesi Bourdieu'ya göre (2011 [1986], s.82) kültürel sermaye'nin kurumsallaşmış bir yönünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla eğitim değişkeni bu araştırmaya kültürel sermayenin -verinin kısıtlıklarına bağlı olarak- basitleştirilmiş bir yansıması şeklinde dâhil edilmiştir. Zira Savage ve meslektaşları (2013, 2015), kültürel sermayeyi hem yüksek kültür *(highbrow cultural capital)* hem de ortaya çıkmakta olan yeni tip kültürel sermaye *(emerging cultural capital)* doğrultusunda yine iki boyutlu olarak ölçerken elimizdeki veri bu derece kapsamlı bir kültürel sermaye temsili ortaya çıkarmamıza izin vermemiştir. Ancak eğitim, daha sınırlı bir şekilde de olsa kültürel sermayeyi temsil etmemize imkân vermektedir.

Bu tezde eğitim puanı bireyin son mezun olduğu eğitim kurumundan mezun olmak için gerekli olan standart öğretim süresine işaret etmektedir (Tablo 7).[5] Hane eğitim puanı, hanenin eğitim bakımından diğer haneler içerisindeki statüsel konumu olarak tanımlanabilir ve hanedeki en yüksek eğitim puanının hane eğitim puanı olarak atanmasıyla operasyonel hale getirilir.

Tablo 7. Mezun Olunan Okula Göre Atanan Eğitim Puanları

Eğitim Seviyesi	Eğitim Puanı
Okur-yazar olmayan	0
Okur-yazar olup bir okul bitirmeyen	0
İlkokul	5
Ortaokul mesleki ortaokul ve ilköğretim	8
Genel lise	12
Mesleki veya teknik lise	12
Yüksekokul fakülte ve üzeri	16

1.3.3. Eşdeğer Hanehalkı Geliri

Ekonomik sermaye mefhumunun kişinin yaşam şanslarını doğrudan etkilediği malumdur. Savage ve meslektaşları (2013, s.227) ekonomik sermayeyi bir varlıklar *(assets)* ölçümü olarak değerlendirmiş ve bu ölçümü yaparken hanehalkı geliri, hane birikimleri ve konutun piyasa değeri boyutlarını kullanmıştır. Ancak bizim durumumuzda ekonomik sermaye verideki kısıtlılıklara bağlı olarak yalnızca hane geliri üzerine odaklanmıştır.

Eşdeğer hanehalkı geliri hanenin, sahip olduğu gelir miktarı bakımından toplum içersindeki göreceli konumunu anlamaya imkân tanıyan bir göstergedir. Zira eşdeğerlik, gelir bakımından detaylı bir temsil sağlar ve haneler arası karşılaştırılabilirliğe olanak tanır. Eurostat'ın açıkladığı üzere (2021) OECD tarafından geliştirilmiş olan eşdeğer hanehalkı geliri, hanehalkı kullanılabilir gelirinin hane kompozisyonu gözetilerek oluşturulmuş hanehalkı büyüklüğüne (eşdeğer hanehalkı büyüklüğü) bölünmesiyle ölçülür. Eşdeğer hanehalkı büyüklüğü ise hanedeki bireylerin yaşları esas alınarak hesaplanır. Hanedeki ilk yetişkin için 1, sonraki her bir yetişkin (14 yaş ve üzeri) için 0,5, yetişkin olmayan her bir birey için (14 yaş altı) ise 0,3 puanları atandıktan sonra bu puanların toplanmasıyla oluşturulur (Eurostat, 2021).

[5] Eğitim seviyesinin bu mantıkla bir skor haline getirilmesi Türkiye'de daha önce Kalaycıoğlu vd. (2010, s.201) tarafından da gerçekleştirilmiştir.

Veri setinde eşdeğer hanehalkı geliri ve eşdeğer hanehalkı büyüklüğünün bulunmamasına bağlı olarak bu değişkenler araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Eşdeğer hanehalkı büyüklüğü oluşturulurken yaş değişkeni kullanmıştır: Hanede yaşı 14 ve üzeri olan ilk yetişkin için 1, sonraki her yetişkin için 0,5 puanı atanmış; yaşı 14'ün altında olan her birey için ise 0,3 puanı atanmıştır. Bu puanların her hanenin kendi dinamiği tarafından şekillendirilebilmesine olanak tanımak için R Studio'daki "group_by" fonksiyonu kullanılmıştır. Ardından aynı fonksiyonla bu katsayılar toplanarak eşdeğer hanehalkı büyüklüğü oluşturulmuştur. Son olarak hane kullanılabilir yıllık geliri, eşdeğer hanehalkı büyüklüğüne bölünmüş ve eşdeğer hanehalkı geliri oluşturulmuştur. Bu değişken analize dâhil edilmeden evvel doğal logaritması alınarak dönüştürülmüştür.

Okumuş olduğunuz bölümde, tezin ana amaçları literatürdeki boşluklar gözetilerek ortaya koyulduktan sonra bu amaçların betimsel ve keşifsel mahiyeti ile araştırmadaki karar alma süreçlerine eşlik eden tümevarımsal akıl yürütme arasındaki ilişki açıklanmıştır. Araştırma soruları, tümevarımsal strateji, nicel araştırma tasarımı, veri kaynağı ve araştırmada kullanılan ana değişkenlerin seçimi birbiriyle süreklilik içerisindedir. Bu çerçevede, kullanılan veri kaynağının araştırma soruları ve tümevarımsal strateji bakımından kısıtlılıkları ve imkânları ortaya konulmuştur. Ardından, tezde kullanılan kilit değişkenlerin tezin, toplumun sosyoekonomik bir tasvirini sağlama amacına yönelik olarak nasıl operasyonelleştirildiğine yer verilmiştir.

Bu bölüm, araştırma sorusunun özgün katkısına ek olarak veri kaynağı hususundaki kısıtlılıkların veri yönetimi teknikleri kullanılarak nasıl aşıldığını göstermesi bakımından da teknik bir katkı sağlamıştır. Bir sonraki bölümde, araştırma sorularını cevaplamak üzere istifade edilen özgül nicel yöntemler açıklanacaktır.

3.2. Uygulanan Metodlar

Bu bölümde uygulanan analizin temel özellikleri ve analiz ile kullanılan veri seti arasındaki tutarlılık ortaya konulmuştur. Bu minvalde ilk alt bölümde, kullanılan temel analiz olan Teigen fonksiyonunun seçim sürecine ve temel özelliklerine yer verilmiş; ikinci bölümde ise anahtar değişkenlerin çok değişkenli uç değerlerine ve değişkenler arasındaki korelasyonlarına yer verilerek veri ve analiz tipi arasındaki süreklilik ortaya konulmuştur.

3.2.1. Teigen Analizi

Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı gruplarını keşfetmek adına kümeleme analizleri tercih edilmiştir. Zira kümeleme analizleri, çok boyutlu analizler olup sosyoekonomik grupları daha az varsayımla daha gerçekçi olarak tespit edebilirler. Örneğin Grusky ve Weeden (2013) gizil sınıf analizi *(latent class analysis)* kullanarak çok boyutlu yoksulluk *(poverty)* uzayının formuna dair tespitlerde bulunmuş ve gizil sınıf analizinin yoksulluğun yapısına dair varsayımları nasıl test edilebilir hale getirdiğini ortaya koymuştur. Yazarlar bu yöntemin kullanılmasını önerirken çok boyutlu yoksulluk uzayının tek bir endekse indirgenmesinin iki şekilde tatmin edici olmadığından bahsederler. Bunlardan ilki, ilgili endekslerin kurumsallaşmış sosyal grupları tespit etmek için oldukça özet düzeyinde kalmaları ikincisi ise yoksulluğun "kademeli" *(gradational)* bir yapıya sahip olduğuna dair varsayımlarıdır (Grusky & Weeden, 2013, s.22). Bizim durumumuzda, sosyoekonomik yapının kümeleme algoritmalarıyla çok boyutlu bir incelemesi yerine bu çok boyutlu yapının tek bir ölçüme indirgendiği endeksleri oluşturmak hanelerin meslek, eğitim ve gelir boyutlarının birbirleriyle yüksek bir doğrusal ilişkide olduğunu varsaymak anlamına gelir. Ancak eğitim ve mesleki itibar puanındaki artış, her zaman gelirdeki artış anlamına gelmez. Bu minvalde, grupların farklı boyutlardaki farklı tezahürlerini gözden kaçırmadan daha gerçekçi bir analiz altyapısı sunmaları bakımından kümeleme analizleri umut vaat ederler.

Kümeleme analizlerinin sunduğu detaylı toplumsal yapı analizi imkânı bağlamında yapılan yöntemsel tercihi, hangi tür kümeleme analizinin seçileceği sorusu takip eder. Sundukları pratikliğe paralel olarak k-ortalamalar gibi mesafe temelli *(distance-based)* kümeleme algoritmaları kullanım sıklığı bakımından oldukça popülerdir. Ancak bu algoritmalar tahminsel bir altyapıya sahip değildir. Bouveyron ve meslektaşlarına göre (2019, s.4) olasılık temelli bir modele dayanmayan kümeleme analizleri, çok iyi çalışmama eğilimindedir. Öte yandan bir tahmin modeline dayandırılan kümeleme algoritmaları, kümelerin belirsizliğini *(uncertainty)* değerlendirmenin de yolunu açarlar (Bouveyron, vd., 2019, s.4). Gerçekten de tahmin temelli kümeleme analizleri, analize dâhil edilen her bir vakanın yüzde kaç ihtimalle hangi kümeye ait olduğuna dair bilgi *(posterior probability)* sağlarlar. Bu özelliğin araştırmacıya analiz üzerinde istatistiksel bir kontrol verdiği söylenebilir. Bouveyron ve meslektaşlarına göre (2019, s.4) olasılık temelli modeller, araştırmacıya algoritmanın ne zaman ve neden iyi veya kötü çalıştığı konusunda fikir verir.

Bu minvalde araştırmacı, mesafe temelli algoritmalar yerine model temelli *(model-based)* algoritmaları kullanmaya karar vermiştir.

En sık kullanılan model temelli kümeleme algoritmasının örtük sınıf analizi *(latent class analysis)* ve Gausçu Karışım Modeli *(Gaussian Mixture Model)* olarak da bilinen örtük profil analizi *(latent profile analysis)* olduğu söylenebilir. Örtük profil analizi, açığa çıkaracağı her bir kümenin bir normal dağılım eğrisine karşılık geldiğini varsayar (Fraley & Raftery, 2002, s.611). Böylece tüm örneklemin bu normal dağılım eğrilerinin karışımından oluşan tek bir dağılım eğrisine karşılık geldiği varsayılır. Başka bir ifadeyle örtük profil analizi, ilgili profillerin (kümelerin) örtük bir şekilde veride zaten mevcut olduğu, analizin ise bu örtük profilleri açığa çıkardığı varsayımına dayanır (Spurk vd., 2020, s.3). Ancak örtük profillerin birer Gauss dağılımına karşılık gelemeyeceği durumlarda Gaussçu karışım modellerini kullanmak, küme sayısının normalin üzerinde tahmin edilmesiyle sonuçlanabilmektedir (Bouveyron vd., 2019, s.97-98). Böyle bir durumda uç değerlerin mevcudiyeti söz konusudur. Zira model tabalı kümelemelerde uç değerler, analizde varsayılan dağılım eğrisinin dışında kalması muhtemel değerler olarak nitelendirilir (Bouveyron vd., 2019, s.79). Bu durum, toplumsal olarak anlamlı ve bir hatanın ürünü olmayan aykırı değerlerin analize dâhil edilememesi anlamında gelir. Ancak tezin sosyoekonomik yapı analizi amacı taşıyor olması gereği, uç değerlerin analizde anlamlı bir şekilde temsil edilmesi önem arz etmektedir. Bu minvalde araştırmacı sosyoekonomik hanehalkı gruplarını keşfetmek adına Teigen fonksiyonunu (Andrews vd., 2018) kullanma tercihinde bulunmuştur.

Teigen fonksiyonu, Gaussçu karışım modellerinin uç değerlere dayanıklı versiyonu olarak tabir edilebilir (Raftery vd., 2019, s.260). Zira Teigen, normal dağılım eğrilerinin değil t dağılımlarının karışımı şeklinde çalışır. T dağılımının normal dağılım eğrisinden daha uzun kuyruklara sahip olması, t dağılımı karışım modellerinin uç değerlere daha dayanıklı olmasının temel sebebidir (McLachlan & Peel, 1998, s.658). Çok değişkenli t dağılımlarının karışımının kullanımı ilk olarak McLachlan ve Peel (1998) tarafından önerilmiştir (Bouveyron vd., 2019, s.260). Bu öneri, McLachlan ve Lee tarafından (2013) EMMIXuskew paketiyle R yazılımına entegre edilmiştir. Daha sonra ilgili yaklaşım Andrews ve arkadaşları (2018) tarafından genişletilerek güncellenmiştir. Bu yaklaşım uç değerler içeren örneklemler için toplumsal yapıyı en iyi şekilde gruplamanın bir yolunu oluşturur. Zira aykırı değerlerin mevcudiyetinde Gaussçu karışım modellerinin

kullanılması bir kümenin birden fazla normal dağılım bileşeniyle tahmin edilmesine yol açacaktır (Bouveyron vd., 2019, s.79). Gerçekten de Teigen paketinin küme yapısını daha iyi koruduğuna dair ampirik kanıtlar mevcuttur. Jeffrey L. Andrews ve meslektaşları (2018), bilinen küme etiketlerini hem Gaussçu karışım modelleriyle hem de Teigen paketiyle tahmin etmiş, Teigen'in orijinal küme sayısını tahmin ederken Gaussçu karışım modellerini uygulayan mclust paketinin (R Studio'da yer alan) dört küme bulduğunu ortaya koymuştur.

Kümeleme analizlerinde optimal küme sayısını bulmak kritik bir adımı oluşturur. Model temelli kümeleme algoritmalarında optimal küme sayısı, optimal BIC ve küme belirsizliği gözetilerek optimal ICL değerlerinin seçilmesiyle gerçekleştirilir (Andrews vd., 2018, s.8). BIC modelin karmaşıklığını cezalandıran kümeleme analizleri dışındaki alanlarda da sıklıkla kullanılan bir göstergedir. ICL *(Integrated Completed Likelihood)* ise BIC'nin küme belirsizliğine göre cezalandırılmış halidir ve özel olarak kümeleme algoritmaları için Christophe Biernacki ve arkadaşları (2000) tarafından teklif edilmiştir. Teigen fonksiyonu tıpkı diğer model temelli algoritmalar gibi BIC, ICL ve sonsal olasılık *(posterior probability –fuzzy-)* değerlerini sağlamaktadır (Andrews vd., 2018, s.11). Optimal küme sayısının BIC'ye göre mi yoksa ICL'e göre mi seçileceği araştırmacının kararına bırakılmıştır. Ancak Teigen paketi, her iki göstergeye göre de hesaplama yapıp BIC ve ICL değerlerinin optimal küme sayısı ve optimal model üzerinde anlaşıp anlaşmadığını da hesaplamaktadır. Ayrıca Teigen, küme belirsizliğini bir "belirsizlik grafiği" *(uncertainty graph)* olarak da sunar. Belirsizlik, her bir vakanın her bir kümeye ait olma ihtimallerinden en yüksek ihtimalin 1'den çıkarılmasıyla hesaplanır. Buna müteakiben grafikteki geniş noktalar kümelerdeki yüksek belirsizlik değerlerine işaret eder (Andrews vd., 2018, s.8)

Kümeleme sonuçlarının güvenilirliği model temelli kümeleme sonuçları için de tartışma konusudur. Zira bir analiz farklı başlatma noktalarında farklı sonuçlar verebilir. Bu durum kısmen algoritmanın başlatma şeklinden kaynaklanır. Teigen paketi, algoritmanın farklı şekillerde başlatılmasına imkân verir: k-ortalamalar *(kmeans),* yumuşak *(soft),* katı *(hard)* ve emEM. K-ortalamalar basitçe algoritmanın k-ortalamalar kullanarak başlatılmasıdır. Andrews ve arkadaşları (2018, s.7), katı *(hard)* başlatmayı olasılıkların rastgele ve katı bir şekilde 0 ve 1 olarak atanması olarak tanımlarken yumuşak başlatmayı olasılıkların rastgele bir şekilde, 0 ve 1'de dâhil olmak üzere 0 ile 1 arasındaki değerler şeklinde tanımlanması olarak açıklarlar. Ancak paketin geliştiricileri hard ve soft başlatma

şekillerinin emEM yaklaşımı gözetilmeksizin kullanılmasını önermezler. Zira EM algoritması çok değişkenli karışım modelleri *(multivariate mixture models)* bağlamında yerel maksimuma *(local maxima)* yaklaşma eğilimindedir, bu nedenle paketin varsayılan başlatma şekli k-ortalamalardır. Teigen aynı zamanda farklı başlatma sayılarının tercih edilmesine olanak tanır, böylece farklı başlatma sayılarında sonuçların ne kadar değiştiğini inceleyerek analizin tekrar edilebilirliğini incelemek mümkündür.

Matematiksel olarak ifade etmek gerekirse Teigen modelleri çok değişkenleri t dağılımlarının karışımlarından kaynaklanır. Aşağıdaki fonksiyon, genel yoğunluğun örtük olan alt grupların yoğunlukları şeklinde ifade edilmesidir. Burada x bir veri noktası, g ise küme sayısı olmak üzere $ft(x \mid \mu_g, \Sigma_g, \nu_g)$ çok değişkenli t yoğunluğunu temsil eder. Bu yoğunluğun bileşenleri Ortalama (μ_g), kovaryans matrisi (Σ_g) ve serbestlik derecesidir (ν_g). π_g ise karıştırma oranlarıdır *(mixing proportions)*. Karıştırma oranlarının toplamı 1'e eşittir ve bu oranlar 0'dan büyük olmak zorundadır. Karıştırma oranları, g'nin tahmini gözlem sayısının toplam gözlem sayısına oranını ifade etmektedir (Andrews & McNicholas, 2012, s.1021-1023). Buna göre söz konusu olan çok değişkenli t yoğunlukları, tahmin edilen gözlem oranları ile çarpılır. Bu işlem her grup için tekrar edilir ve sonuçların toplamları alınır (Andrews & McNicholas, 201, s.1022):

$$f(\mathbf{x} \mid \boldsymbol{\vartheta}) = \sum_{g=1}^{G} \pi_g f_t(\mathbf{x} \mid \boldsymbol{\mu}_g, \boldsymbol{\Sigma}_g, \nu_g),$$

Çok değişkenli t yoğunluğundaki kovaryans matrisinin (Σ_g) yapısını ise özvektörler matrisi (D_g), bu matrisin transpozesi, özdeğerlerin diyagonal matrisi (A_g) ve orantı sabitleri (λg) oluşturur (Andrews ve McNicholas, 2012, s.1022):

$$\boldsymbol{\Sigma}_g = \lambda_g \mathbf{D}_g \mathbf{A}_g \mathbf{D}_g^{\top},$$

Ancak bu formül kovaryans matrisinin tamamen serbest olduğu durumlara işaret etmektedir. Öte yandan model performansını iyileştirme durumuna göre kovaryans matrisi, serbestlik dereceleri ile birlikte bazı kısıtlamalar alabilmektedir. Bu bileşenlerin aldığı kısıtlama tipleri kombinasyonlarına göre 24 adet çok değişkenli Teigen modelinden bahsedilebilir (Andrews vd. 2018, s.4). Örnek oluşturması bakımından buraya sadece bu modellerin 3'ü alınacaktır.

Tablo 8. Kovaryans Yapısı ve Serbestlik Derecesi Kısıtlamalarına Göre Örnek Teigen Modelleri

Model	λg	D_g	A_g	ν_g	Kovaryans Yapısı
UUUU	U	U	U	U	$\Sigma_g = \lambda_g D_g A_g D_g^T$
CCCC	C	C	C	C	$\Sigma_g = \lambda D A D^T$
CCCU	C	C	C	U	$\Sigma_g = \lambda D A D^T$

Tablo 8'teki "C" ifadesi kısıtlanmış *(constrained)* anlamına gelirken "U" kısıtlanmamış *(unconstrained)* anlamına gelmektedir. Burada kısıtlanmanın mantığını ise her bir bileşenin her bir grup için hesaplanması veya bileşenler için genel bir hesaplamanın yapılması oluşturmaktadır. "Kovaryans Yapısı" sütununda da görüldüğü üzere hiçbir bileşeni kısıtlanmamış olan grubun (UUUU) kovaryans yapısı ve serbestlik derecelerinin her grup için ayrı ayrı hesaplanması gerekir. Öte yandan tüm bileşenleri kısıtlanmış olan modelin (CCCC) kovaryans yapısının her bir grup için ayrı ayrı hesaplanmadığı görülür. Sadece serbestlik derecesi kısıtlanmamış olan model için ise (CCCU) kısıtlanmış kovaryans matrisi yapısı fakat kısıtlanmamış serbestlik derecesi olarak her grup için ayrı ayrı hesaplanan serbestlik dereceleri kullanılır.

Yukarıdaki süreç ECM *(Expectation Conditional Maximization)* algoritması ile gerçekleşen iteratif bir süreçtir ve algoritma yakınsayana kadar *(convergence)* devam eder (Andrews & McNicholas, 2012, s.1023). Algoritma E adımında parametreleri tahmin eder. CM adımı ise bu tahminleri maksimize eder, yani günceller. Bu süreç sonuçlarda çok büyük bir değişiklik olmayıncaya değin, yani sonuçlar yakınsayıncaya değin devam eder.

3.2.2. Varsayım Testleri

3.2.2.1. Mahalanobis Mesafesi: Çok Değişkenli Aykırı Değer Analizi

Model temelli kümeleme algoritmaları bağlamında optimal türdeki analize karar verilirken verideki uç değerler göz önünde bulundurularak Teigen analizi seçilmiştir. Teigen'in çok boyutlu bir analiz olmasına bağlı olarak üzerine çalışılan verinin çok boyutlu uç değerlere sahip olup olmadığı test edilmelidir. Model temelli kümeleme analizlerinden olan parametrik kümeleme analizlerinin tercih edilmesinden evvel araştırmacıların çok boyutlu

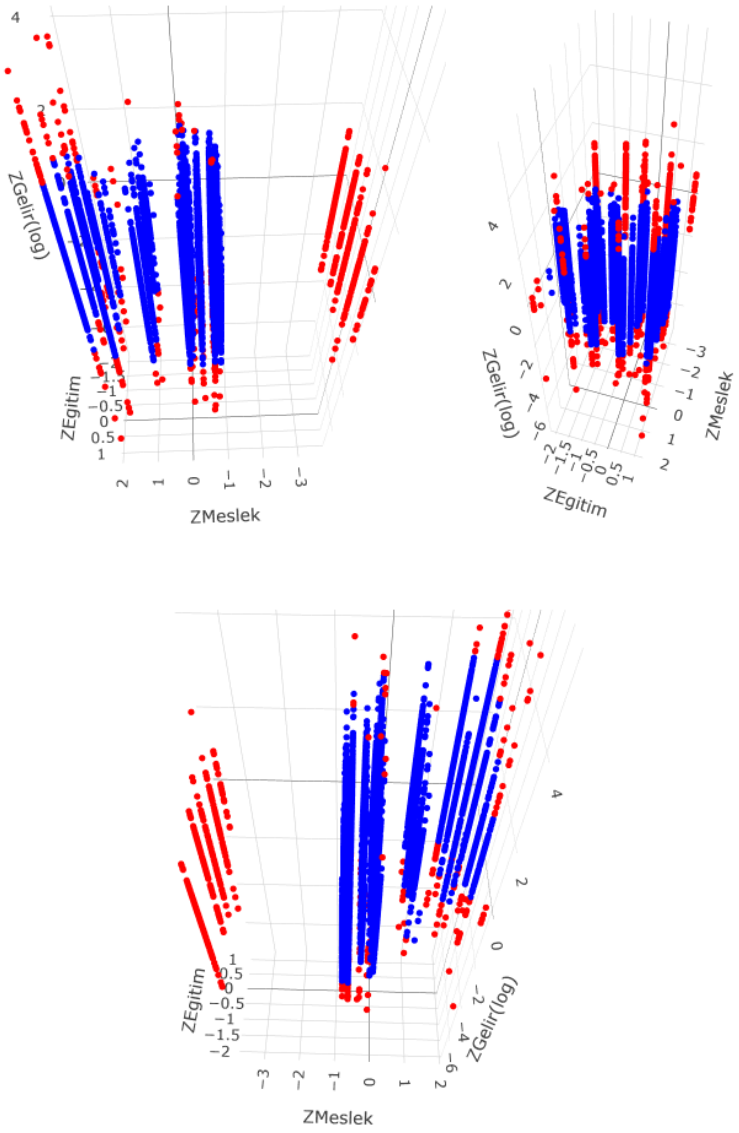
uç değerlerin tespitini mahalanobis mesafesi ile gerçekleştirmeleri yaygın bir pratiktir (Spurk vd., 2020).

Mahalanobis mesafesinin kullanım alanı elbette uç değerlerin tespiti ile sınırlı değildir. Bu gösterge, "mesafe" mefhumunun çok değişkenli ölçümünün söz konusu olduğu durumlarda kullanılır. Öklidyen mesafeden farklıdır, zira öklidyen mesafe hesaplama sırasında değişkenler arasındaki ilişkileri görmezden gelir. Ancak söz konusu mesafe, Mahalanobis ölçümüyle varyans-kovaryans matrisine göre standardize edilir. Formülü aşağıdaki gibidir (Ghorbani, 2019, s.588):

$$D(\mathbf{X}, \mu) = \sqrt{(\mathbf{X} - \mu)^T \Sigma^{-1} (\mathbf{X} - \mu)}.$$

Burada x bir veri noktasını temsil etmek üzere μ kümedeki her bir değişkenin ortalamalarını yanıtsan küme ortalama vektörüdür. Σ kovaryans matrisini, Σ^{-1} ise kovaryans matrisinin tersine işaret eder. Bu bağlamda veri noktasının ortalama vektörden farkı, kovaryans matrisinin tersi ile ağırlıklandırılmakta ve değişkenler arasındaki ilişkiler de mesafe mefhumuna dâhil edilmektedir.

Aşağıda Mahalanobis mesafesine göre tespit edilmiş çok değişkenli uç değer tespitinin sonuçlarına yer verilmektedir. Şekildeki her bir veri noktasının kümeleme analizinde kullanılan değişkenler bakımından üç boyutlu dağılımlarına yer verilmiştir. Şekil 1'deki kırmızı veri noktaları uç değerlere işaret etmektedir. Bu uç değerler ki-kare 0,001 eşiğine göre tespit edilmiştir. İlgili eşiğe göre 19345 vakanın 749'u uç değerlerden oluşur. Bu sonuçlar, parametrik bir model temelli analiz yapmamızın önüne geçmektedir.

Şekil 1. Mahalanobis Mesafesine Göre Tespit Edilen Uç Değerlerin Farklı Açılardaki Temsilleri

3.2.2.2. Korelasyon Değerleri: Değişken Seçimi

Keşfedilmesi umulan kümeleme yapısı, araştırma konusuna göre onu en iyi temsil edebilecek birkaç değişkenin seçilmesi ile sağlanabilecekken kümeleme analizlerinde gereksiz değişkenlerin sürece dâhil edilmesi sonuçların kötüleşmesine neden olabilir (Raftery & Dean, 2006, s.168). Buradan yola çıkarak analizde kullandığımız değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü tespit etmek yerinde olacaktır. Aşağıda analizde kullanılan

değişkenler arasındaki ilişi katsayılarına yer verilmiştir. Tablo 9'a göre en yüksek korelasyon değeri Spearman testi uygulandığında dahi 0,56 gelir ki bu değer orta düzey bir korelasyona işaret etmektedir. Buna göre hanehalklarının meslek, eğitim ve gelir değişkenleri arasındaki ilişki, bunları aynı analizde kullanmamızı engelleyecek kadar yüksek değildir.

Tablo 9. Ana Değişkenler Arasındaki Pearson ve Spearman Korelasyon Katsayıları

	Pearson			**Spearman**		
	Meslek	Eğitim	Gelir (log)	Meslek	Eğitim	Gelir (log)
Meslek	1			1		
Eğitim	0,521	1		0,56	1	
Gelir (log)	0,423	0,399	1	0,459	0,425	1

Not: Tablodaki tüm katsayılar p<.001 düzeyinde anlamlıdır.

3.2.3. Sonuçların Değerlendirilmesinde Kullanılan Analiz, Parametre ve Görselleştirmeler

Analiz ve analiz tipine karar verme aşamasında izlenilmiş olan yol yukarıda betimlenmiştir. Bu başlıkta ise elde ettiğimiz kümeleme sonuçlarının hangi analiz ve parametrelerle değerlendirildiği ele alınacaktır.

Kümeleme sonuçlarının değerlendirilmesinde kullanılan en temel değerlerden biri kategorik değişkenlerin yüzde (%) değerleri olmuştur. Gerek keşfetmiş olduğumuz "sosyoekonomik hanehalkı grupları" değişkeninin en geniş ve en dar kategorilerinin tespitinde, gerekse bu grupların sosyoekonomik ve sosyodemografik diğer değişkenlerle tabi tutulduğu çapraz analizlerde bu parametre, elde etmiş olduğumuz sosyoekonomik hanehalkı gruplarını tanımada yol gösterici olmuştur. Sürekli değişkenler bağlamında ise hanehalkı gruplarının sahip olduğu gelir türlerinin genişliklerinin tespit edilmesinde kullanılmıştır. Ortalama ve Medyan değerleri ise daha ziyade hanehalkı büyüklüğü, hanehalkı sorumlusunun yaşı, haftalık çalışma saati gibi değişkenlerin farklı hanehalkı gruplarına göre örüntülerini keşfetmek adına kullanılmıştır. İlgili örüntülerin yıllara göre değişimi ve sürekliliği de incelenmiştir.

Ortaya çıkan sosyoekonomik hanehalkı yapılarını keşfetmeye yönelik en etkili değerlerden biri de z skorlarının kullanımı olmuştur. Zira z skorları bir çeşit mesafe ölçümü olarak değerlendirilebilir. Kümeler arasında yer alan hiyerarşiyi ve bu hiyerarşinin değişimini

anlamak adına her bir kümenin meslek, eğitim ve gelir değişkenlerindeki z skoru ortalamalarının birbirlerinden uzaklıklarını standart sapma cinsinden tasvir etmek sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerinin yalnızca temel karakteristiklerini değil, birbirlerine göre konumlarını da ortaya çıkarmaya hizmet etmiştir. Ayrıca bu konumların yıllara göre değişimleri de z değerleri vasıtasıyla incelenmiştir.

Model tabanlı kümeleme kovaryans matrisinin aktif rol oynadığı bir kümeleme tipidir. Buna göre her bir kümenin, kümeleme değişkenleri (meslek skorları, eğitim skorları, gelir) arasındaki ilişkinin gücünü ve anlamlılığını tespit etmek önem arz etmektedir. Nitekim bulgular bölümünde de ortaya konulduğu üzere, eğitim ve gelir arasındaki ilişkinin gücü (Pearson's r) ve anlamlılığı, grupların diğer sosyoekonomik özellikleri ile bir süreklilik içerisindedir. Dolayısıyla, ilişki katsayılarının yıllara göre değişimi üzerinden sosyoekonomik hanehalkı gruplarının değişimi de incelenmiştir.

Sonuçların incelenmesinde kullanılan bir diğer araç ise multinomial lojistik regresyon analizi olmuştur. Söz konusu analiz, bu tezde elde etmiş olduğumuz sosyoekonomik hanehalkı gruplarıyla Türkiye'de sınıf şemaları ekseninde karşılaştığımız Marksist şemaları tahminsel bir zeminde nicel bir diyaloğa almak adına kullanılmıştır.

Son olarak elde edilen sonuçların görsel bir temsilini ortaya koymak adına sütun, çizgi, kutu ve alan grafiklerine de yer verilmiştir. Gelir oranlarının bir önceki yıla göre değişiminde çizgi grafiklerinden faydalanılırken korelasyon sonuçlarının görselleştirilmesinde değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve eğilimini gösteren regresyon trend çizgisi odaklı grafiklere de yer verilmiştir. Oluşturulan görsellerin de desteği ile bulgular arasındaki süreklilik ortaya daha net bir şekilde konulabilmiştir.

Bu bölümde, tezin araştırma sorusuna tekrarlanabilir ve sistemli yanıtlar vermeyi kolaylaştırmak adına; araştırmada kullanılan yöntem, veri kaynağı, veri yönetimi süreci ve analiz türü detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Araştırmanın temel analizi (Teigen) veri setinin yapısına uygun olarak seçilmiş ve bu seçim yapılan varsayım testleriyle desteklenmiştir. Son olarak Teigen çıktılarının yorumlanmasında kullanılmak üzere seçilmiş olan yardımcı analiz, parametre ve görselleştirmeler ve bunların fonksiyonları tanıtılmıştır. Sıradaki bölümde, kullanılan yöntemlerin bir çıktısı olarak araştırmanın bulgularına yer verilecektir.

4. BULGULAR

4.1. Türkiye'de Sosyoekonomik Hanehalkı Grupları

Türkiye'de hanehalkları sosyoekonomik özellikleri doğrultusunda kaç farklı gruba ayrılabilmektedir ve bu grupların temel özellikleri nelerdir? Okumakta olduğunuz bölümde bu araştırma sorularına yanıt ararken önce Teigen analizi sonuçlarına yer vererek Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerini keşfedecek, ardından bu tipolojilerin karakteristiklerine betimsel analizler vasıtasıyla eğileceğiz.

4.1.1. Türkiye'de Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Genel Yapısı

Hane mesleki itibar puanı, hane eğitim puanı ve eşdeğer hanehalkı gelirinin kümeleme değişkenleri olarak kullanıldığı Teigen analizi sonuçları ışığında, Türkiye'de hanehalkları sosyoekonomik özelliklerine göre yedi farklı kümeye ayrılmaktadır (Tablo 10). Optimal BIC ve optimal ICL değerleri küme sayısı ve küme modeli (CCCU) bakımından uzlaşı içerisindedir. Seçilen küme modeline göre kümelerin varyans ve kovaryans matrislerinin eşit olduğu, serbestlik derecelerinin ise kısıtlanmamış ve dolayısıyla kümelere göre değişebilir olduğu varsayılmıştır.

Tablo 10. Farklı Başlatma Şekillerine ve Başlatma Sayılarına Göre Optimal BIC ve ICL Değerleri Bağlamında Seçilen Optimal Küme Modelleri ve Sayıları

Başlatma Şekli	Başlatma Sayısı	Model	BIC	ICL	Küme Sayısı *(G)*
K-ortalamalar	25	CCCU	-83908,42	-83910,3356	7
	50	CCCU	-83908,42	-83910,3356	7
	100	CCCU	-83908,42	-83910,3356	7
	1000	CCCU	-83908,42	-83910,3356	7
	10000	CCCU	-83908,42	-83910,3355	7
Sert	25	UUCU	-75496,78	-75612,789	14
	50	UUCU	-53262,78	-53346,0272	14
	100	UICC	-79184,55	-79970,1828	10
	1000	UICU	-50519,04	-50519,0441	8
	10000	UCCU	-42607,74	-42992,8764	11
Yumuşak	25	UUCU	-73797,53	-73879,8857	12
	50	UUCU	-57352,1	-57827,9645	15
	100	UCCC	-83509,36	-83521,7151	7
	1000	UICU	-79310,64	-79509,8795	13
	10000	UUCU	-81291,63	-81907,0653	14

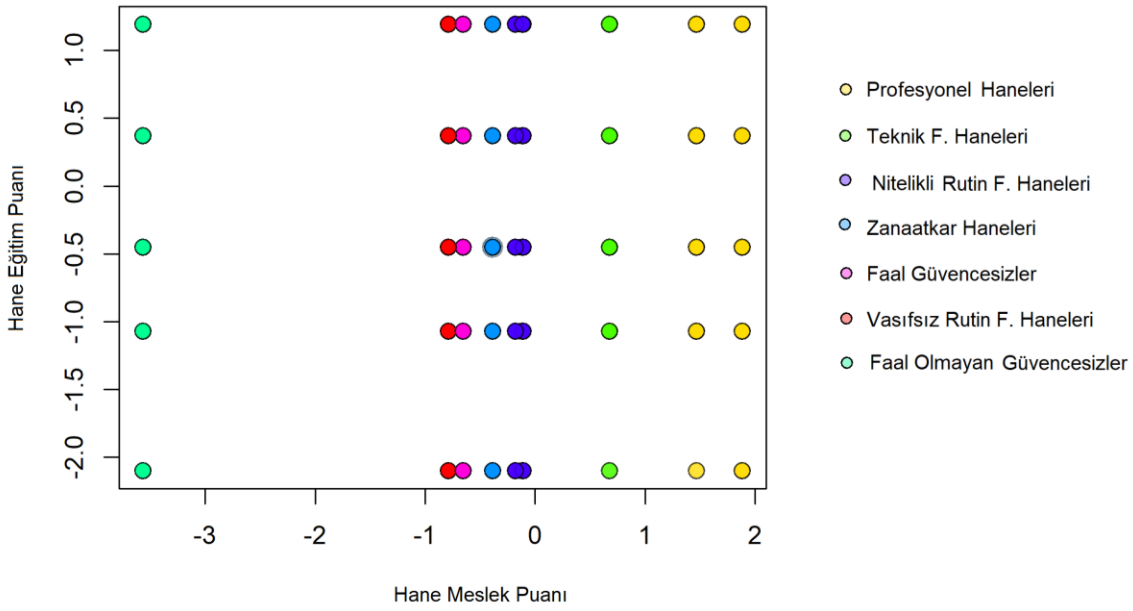
Sonuçlar, algoritmanın farklı başlatma şekillerine göre değişmekteyse de sonuçların güvenilirliği sadece k-ortalamalar *(kmeans)* tipi başlatma şekliyle sağlanmaktadır.[6] Öyle ki algoritma, k-ortalamalar ile başlatıldığı zaman, 10 bin rastgele başlatma noktasının seçilmesiyle dahi sonuçlar değişmemektedir. Ancak yumuşak *(soft)* ve sert *(hard)* başlatma şekillerine göre sonuçlar ciddi ölçüde değişmektedir. Buna müteakiben tezin geri kalanındaki değerlendirmeleri, en güvenilir sonuçlara işaret eden k-ortalamalar tipi başlatma şekliyle sonuçlanan yedi kümeli CCCU modeli üzerinden (BIC = -83908,42) gerçekleştireceğiz.

Elde edilen yedi kümeye, genel karakteristikleri, literatürdeki konumları ve arkalarında yatan veri yönetim süreçleri göz önünde bulundurularak etiketler atanmıştır. Bunlar: Profesyonel Haneleri, Teknik Faaliyet Haneleri, Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri, Zanaatkâr Haneleri, Faal Güvencesizler, Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri ve Faal Olmayan Güvencesizlerdir. Bu kümeler meslek gruplarına işaret eden bileşenlerden oluşmaktadır (Tablo 11). Tercih edilen etiketlere dair detaylı açıklamaya ve gerekçelendirmeye tartışma bölümünde (Bölüm 5) yer verilmiştir. Ancak bütünlüklü bir okuma sağlaması açısından ilgili kümelere tezin tamamında bu etiketlerle işaret edilecektir.

Tablo 11. Teigen Analizi Sonucu Elde Edilen Kümelerin Etiketleri ve Küme Bileşenleri

Küme Numaraları	Küme Etiketleri	Küme Bileşenleri (ISCO-08)
1	Profesyonel Haneleri	Yöneticiler, Profesyoneller
2	Teknik Faaliyet Haneleri	Teknisyenler ve Yardımcı Profesyoneller
3	Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri	Hizmet ve satış elemanları, Büro hizmetlerinde çalışan elemanlar, Tesis ve makine operatörleri ve montajcılar
4	Zanaatkâr Haneleri	Sanatkârlar ve ilgili işlerde çalışanlar
5	Faal Güvencesizler	Nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünleri çalışanları
6	Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri	Nitelik gerektirmeyen meslekler
7	Faal Olmayan Güvencesizler	Emek piyasasında bulunmamış çalışmayan haneler

[6] K-ortalamalar tipi başlatma şeklinin en istikrarlı sonuçları vermesi şaşırtıcı değildir. Zira Teigen paketi geliştiricileri de diğer iki başlatma şeklindense Teigen'in varsayılan başlatma şekli olarak seçilen k-ortalamaların tercih edilmesini önermektedir (Andrews vd., 2018, s.7).

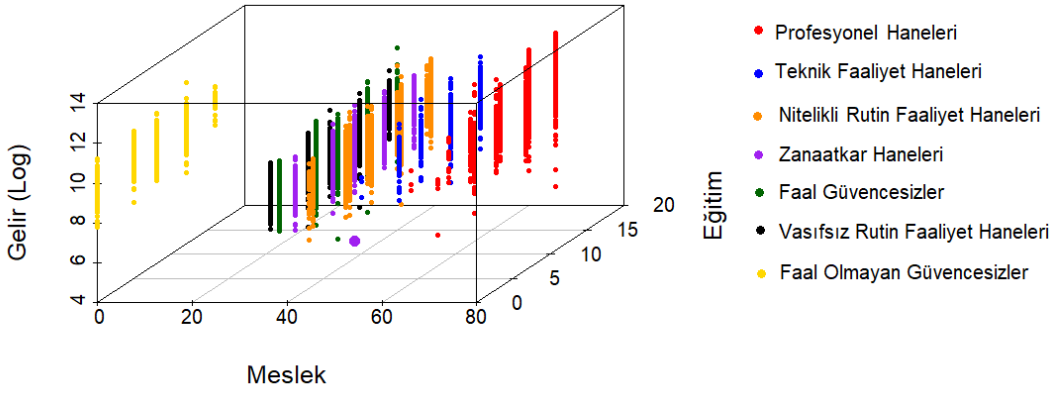
Şekil 2. Hane Meslek ve Hane Eğitim Değişkenlerine Göre Belirsizlik Grafiği

7 kümeli çözüm (CCCU, k-ortalamalar) belirsizlik grafiği itibariyle yüksek kümeleme kalitesi de sunmaktadır. Vakaların kümelere atanma olasılıklarına *(posterior probability)* göre hesaplanan belirsizlik *(uncertainty)* değerleri (Şekil 2), grafikteki noktaların boyutlarının standart ölçüde olmasına bağlı olarak optimaldir. Diğer bir deyişle her bir vaka birden çok kümeye yüksek olasılık değerleriyle atanmaktansa belirli bir kümeye yüksek oranlarda atanmıştır. Böylece güvenilir ve birbirinden belirgin şekilde ayrışmış hanehalkı yapıları ortaya çıkmıştır.

Belirsizlik grafiği, vakaların kümelere atanması bakımından belirsizlik değerleri daha yüksek olan veri noktalarını daha büyük semboller halinde çizer. Bu bakımdan bu grafik Teigen paketinin sağladığı etkili bir ayrışma göstergesidir. Ancak bizim durumumuzda belirsizlik değerleri öyle küçüktür ki, bir ayrışma göstergesi olarak yalnızca grafiğin sergilenmesi, -kümelerin kümeleme değişkenleri bakımından örtüşmediğini net bir şekilde göstermesi haricinde- destekleyici göstergeler gerektirmektedir. Dahası bu grafiğin yalnızca iki boyutlu olması vakaların üst üste binmesine neden olmaktadır.

Ancak analizde kullanılan kümeleme değişkenlerinin üçüncü bir boyutu olan gelir değişkeni de kullanıldığında vakaları daha detaylı bir şekilde inceleyebilme imkânı elde ederiz (Şekil 3). Bu detaylı versiyonuyla dahi veri noktalarının oldukça küçük boyutlara

sahip olduğunu dolayısıyla, zanaatkâr hanelerindeki (Küme 4) istisna dışında, gruplara göre optimal bir şekilde ayrışmış olduğunu söylemek mümkündür.

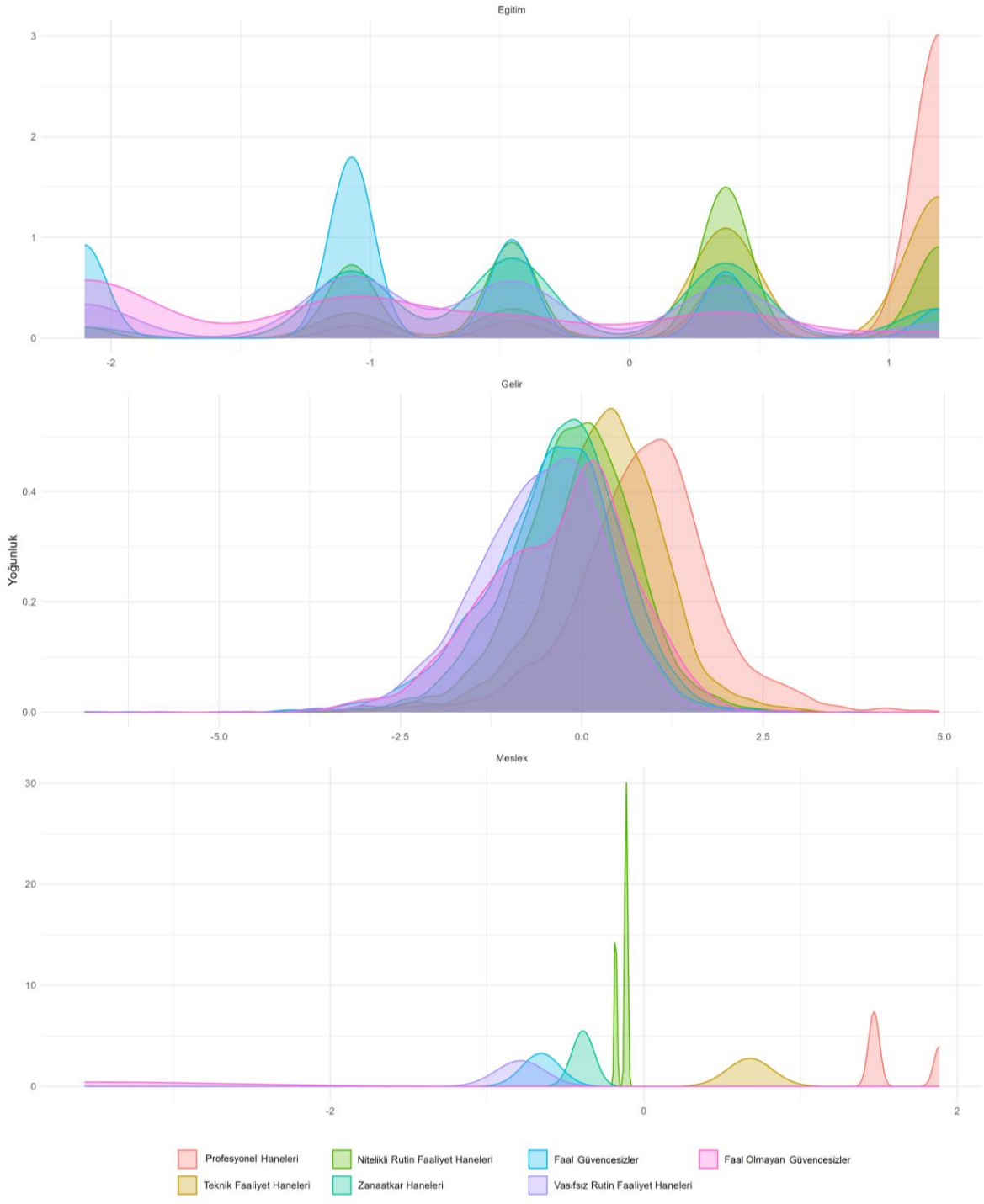
Şekil 3. Hane Meslek, Hane Eğitim ve Eşdeğer Hanehalkı Geliri Değişkenlerine Göre Belirsizlik Grafiği

Tablo 12. Belirsizlik Değerlerinin Kümelere Göre Betimsel Değerleri

Küme	Minimum	Maksimum	Ortalama	Medyan	Std. Sapma
Profesyonel Haneleri (Küme 1)	0,0000	0,0007	0,0002	0,0000	0,0003
Teknik Faaliyet Haneleri (Küme 2)	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
Nitelikli Rutin F. Haneleri (Küme 3)	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
Zanaatkâr Haneleri (Küme 4)	0,0000	0,0444	0,0000	0,0000	0,0009
Faal Güvencesizler (Küme 5)	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
Vasıfsız Rutin F. Haneleri (Küme 6)	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
Faal Olmayan Güvencesizler (Küme 7)	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000

Gerçekten de Küme 4, maksimum belirsizlik değeri en yüksek olan kümedir. Buna göre Küme 4'teki en belirsiz ayrışma değeri %4,4'tür (Tablo 12). Başka bir deyişle, bu gruba atanan bazı hanehalkı veya hanehalklarının başka gruplara da atanma ihtimali en fazla %4,4'tür. Ancak bu kümedeki ortalama ve medyan ayrışma değerlerinin binde 0 olduğunu görürüz. Dahası ortalama ayrışma değeri binde 0'ın üstünde olan hiçbir küme yoktur. En yüksek ortalama ayrışma değerine sahip olan Küme 1'in ortalama ayrışma değeri dahi binde 0'dan küçüktür. Dahası diğer kümelerin maksimum değerlerinin bile binde 0'ın altında değerler aldığını görmekteyiz. Bu durum Teigen çıktısı olan belirsizlik grafiğinin (Şekil 2) neden bu kadar düzenli olduğunu ve manuel olarak oluşturmuş olduğumuz Şekil

3'te veri temsilleri olarak yer alan noktaların boyutlarının neden böylesine küçük olduğunu açıklamaktadır. Zira kümeler optimal ölçüde ayrışmıştır.

Şekil 4. Kümelerin Hane Mesleki İtibar Puanı, Hane Eğitim Puanı ve Eşdeğer Hanehalkı Gelirlerine Göre Dağılımı

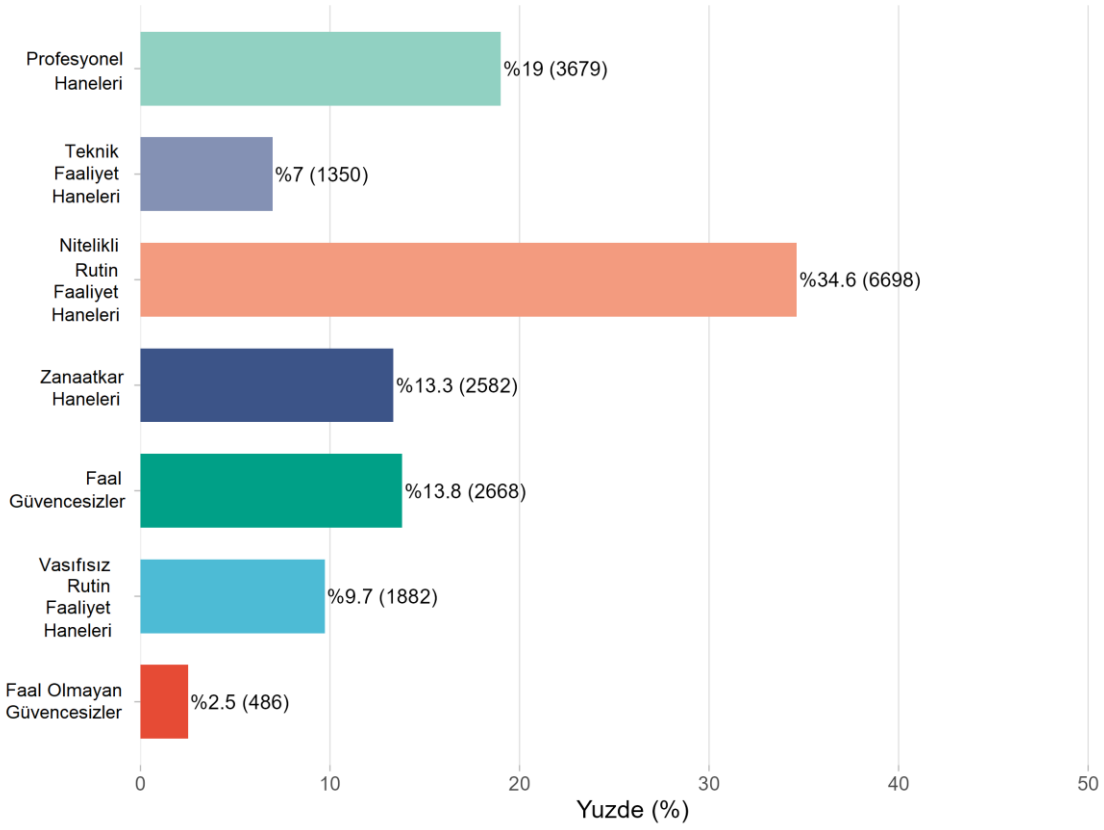
Hanehalkı kümeleri, meslek değişkenine göre ayrışmıştır. Şekil 4'ten takip edilebileceği üzere hanehalkı gruplarının meslek puanı dağılımları birbirleriyle nadiren örtüşmekteyken eğitim puanları mevzubahis olduğunda farklı hanehalkı gruplarının sıklıkla benzer puan aralıklarında yoğunluk gösterdikleri gözlemlenmektedir. Bu anlamda gruplar meslek değişkenine göre daha homojen bir örüntü çizerken eğitim değişkenine göre heterojen bir örüntüye işaret etmektedir. Yine de profesyonel hanelerinin eğitim alanındaki yoğunlaşmalarının daha yüksek puanlar üzerinde gerçekleşirken faal güvencesizlerin daha düşük eğitim puanlarında yoğunlaştıkları görülmektedir. Faal olmayan güvencesizler ise gösterdikleri görece heterojen dağılıma rağmen düşük eğitim puanı skalalarında daha fazla yoğunluk göstermektedir. Hanehalkı grupları arasında görülen en düşük ayrışma ise gelir gruplarındadır. Gruplar gelir ortalamaları itibariyle birbirlerinden kısmen ayrışsalar da yoğunlukları itibariyle birbirleriyle büyük oranda örtüşmektedir.

Tablo 13. Meslek Gruplarına Göre Kümelerin Çapraz Frekans Tablosu

Kümeler	**Yöneticiler**	**Profesyoneller**	**Teknisyenler ve yardımcı profesyoneller**	**Hizmet ve satış elemanları**	**Büro hizmetlerinde çalışan elemanlar**	**Tesis ve makine operatörleri ve montajcılar**	**Sanatkârlar ve ilgili işlerde çalışanlar**	**Nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünleri çalışanları**	**Nitelik gerektirmeyen meslekler**	**Çalışmayanlar**
Profesyonel Haneleri	1272	2407	0	0	0	0	0	0	0	0
Teknik F. Haneleri	0	0	1350	0	0	0	0	0	0	0
Nitelikli Rutin F. Haneleri	0	0	0	3787	760	2151	0	0	0	0
Zanaatkâr Haneleri	0	0	0	0	0	0	2582	0	0	0
Faal Güvencesizler	0	0	0	0	0	0	0	2668	0	0
Vasıfsız Rutin F. Haneleri	0	0	0	0	0	0	0	0	1882	0
Faal Olmayan Güvencesizler	0	0	0	0	0	0	0	0	0	486

Buna paralel olarak, ortaya çıkan sosyoekonomik gruplar, meslek gruplarının farklı kombinasyonları şeklindedir (Tablo 13). "Yöneticiler" ile "Profesyoneller"; meslek, eğitim ve gelir değişkenlerinin karışımları itibariyle benzer dağılımlara sahip olmaları bakımından

aynı kümeye atanmıştır. Farklı değişkenlerdeki dağılımlarının karışımları itibariyle aynı kümede yer alan diğer meslekler ise "Büro hizmetlerinde çalışan elemanlar", "Hizmet ve satış elemanları" ile "Tesis ve makine operatörleri ve montajcılar" olmuştur. Diğer her bir meslek grubu ise ayrı birer kümeye karşılık gelmiştir.

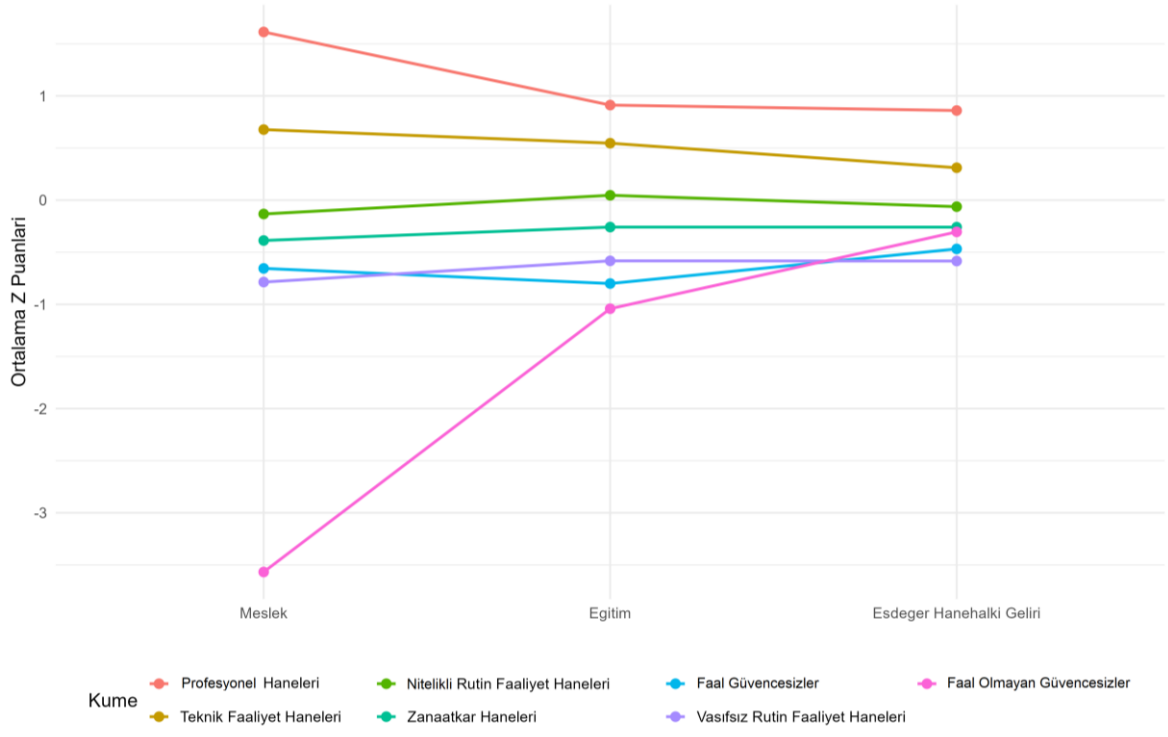
Şekil 5. Sosyoekonomik Hanehalkı Kümelerinin Genişlikleri (2020)

En geniş sosyoekonomik hanehalkı kümesi büro hizmetleri, hizmet çalışanları ve makine operatörlerini kapsayan nitelikli rutin faaliyet haneleridir (Şekil 5). Bir sonraki bölümde görüleceği üzere bu grup, meslek, eğitim ve gelir eksenindeki göreceli konumu itibariyle orta sınıf hanehalklarına tekabül edecektir. Bu kümeyi "Yöneticiler ve Profesyoneller"den oluşan Profesyonel Haneleri (Küme 1), "Nitelikli Tarım Haneleri"nden oluşan Faal Güvencesizler (Küme 5), "Sanatkârlar ve ilgili işlerde çalışanlar"dan oluşan Zanaatkârlar (Küme 4)", Vasıfsız Rutin Faaliyet Hanelerine tekabül eden "Nitelik Gerektirmeyen Meslekler" (Küme 6), Teknik Faaliyet Hanelerine işaret eden "Teknisyenler ve Yardımcı Profesyoneller" (Küme 2) ve son olarak daha önce emek piyasasında varlık göstermiş birey

bulundurmayan hanehalkları olarak Faal Olmayan Güvencesizler (Küme 7) takip etmektedir.

4.1.2. Hanehalkı Gruplarının Sosyoekonomik Konumları

Sosyoekonomik hanehalkı gruplarının hane meslek puanı, hane eğitim puanı ve eşdeğer hanehalkı gelirleri (log) bakımından birbirlerine göre konumları Şekil 6 ve Tablo 14'te sergilenmektedir. Söz konusu konumların ölçüsü, her bir hanehalkının ilgili değişkenler bakımından ortalamadan uzaklığının standart sapma cinsinden ifade edilmesi olan z değerleridir. Buna göre ortaya çıkan gruplar, birbirlerinden standart sapma bazında en çok meslek değişkeninde uzaklaşırlar. Meslek puanları ile kıyaslandığında ilgili grupların eğitim puanları birbirlerine daha yakın olmakla birlikte (+0,91 ile -1,04 standart sapma aralığında), sosyoekonomik hanehalkı grupları birbirlerine en çok gelir bakımından yakındırlar (+0,86 ile -0,58 aralığı).

Şekil 6. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Hane Meslek, Hane Eğitim ve Eşdeğer Hanehalkı Gelirlerlerine (Log) Göre Ortalama Z Puanları (2020)

Tablo 14. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Hane Meslek, Hane Eğitim ve Eşdeğer Hanehalkı Gelirlerlerine (Log) Göre Ortalama Z Puanları

Küme	Hane Mesleki İtibar Puanı	Hane Eğitim Puanı	Eşdeğer Hanehalkı Geliri (log)
1. Profesyonel Haneleri	1,61	0,91	0,86
2. Teknik Faaliyet Haneleri	0,68	0,55	0,31
3. Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri	-0,13	0,05	-0,06
4. Zanaatkâr Haneleri	-0,39	-0,26	-0,26
5. Faal Güvencesizler	-0,66	-0,80	-0,47
6. Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri	-0,79	-0,58	-0,58
7. Faal Olmayan Güvencesizler	-3,57	-1,04	-0,31

"Profesyonel Haneleri" (Küme 1) ile "Teknik Faaliyet Haneleri" (Küme 2) meslek, eğitim ve gelir değişkenleri bakımından diğer kümelerin ortalama z skorlarının üzerindeki z skoru ortalamaları ile karakterize olurlar. Tablo 14'e göre "Profesyonel Haneleri" ortalama mesleki itibar puanından 1,61 birim kadar uzaktadır, bu uzaklık "Teknik Faaliyet Haneleri" için 0,68'dir. Bu iki grup birbirlerine hane eğitim puanı (Küme 1= 0,91; Küme 2= 0,55) ve eşdeğer hanehalkı geliri (Küme 1= 0.86, Küme 2= 0.31) bakımından daha yakındır.

"Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri" (küme 3) ise 0 eksenine neredeyse paralel olan uzaklık profilleriyle (Şekil 6) tüm puanlar bakımından tüm hanehalklarının ortalamasına en yakın grubu oluştururlar. Küme 3, meslek ve gelir bakımından örneklem ortalamasının sırasıyla 0,13 ve 0,06 birim altında bir profil çizerken hane eğitim puanı bakımından tüm hanelerin ortalamasının 0,05 birim üzerindedir. Geri kalan grupların tamamı tüm değişkenler bakımından örneklem ortalamasının altında puan alırlar.

"Zanaatkâr Haneleri" (Küme 4), meslek, eğitim ve gelir değişkenleri bakımından en dengeli göreceli skorlara sahip olan gruptur. Tüm skorları ortalamanın altında konumlanırken eğitim (0,26) ve gelir (0,26) bakımından ortalamadan uzaklıkları özellikle dengelidir.

"Nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünleri çalışanları"na karşılık gelen "Faal Güvencesizler" (Küme 5) ise eğitim puanlarının üzerinde bir mesleki itibar ve gelir puanı profili çizerler. Bu durum onların "Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri"nden (Küme 6) temel farkıdır. Zira küme 6, örneklem ortalamasına küme 5'ten 0,22 birim daha yakın bir eğitim puanı ortaya koyarken mesleki itibar puanı küme 5'ten daha düşük, gelir puanı ise küme 5'e çok yakın olmakla birlikte küme 5'ten 0,07 birim daha yüksektir.

Hiç çalışan veya daha önce çalışmış birey içermeyen hanelere işaret eden küme 7'nin mesleki itibar puanı bakımından tüm kümelere oldukça uzak bir profil çizmesi anlaşılırdır. Bu farklılık kendini eğitim skorlarında da gösterir. Faal güvencesizlerden sonra, ortalamaya en uzak eğitim mesafesine sahip olan hane bu hanedir. Fakat ortalama gelirlerinin zanaatkârlara olan yakınlığı ve hem tarım hem de niteliksiz işlerle karakterize olan hanelerin (vasıfsız rutin faaliyet haneleri) üzerinde olması dikkat çekicidir. Bu hususun, ilerleyen bölümlerde görüleceği üzere ilgili hanelerin kazandığı transfer gelirlerle ilgili olması muhtemeldir.

Tablo 15. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Hane Meslek, Hane Eğitim ve Eşdeğer Hanehalkı Gelirlerleri (Log) Bakımından Ortalama Z Puanlarına Göre Kademeleri (2020)

Küme	Hane Mesleki İtibar Puanı	Hane Eğitim Puanı	Eşdeğer Hanehalkı Geliri (log)
1. Profesyonel Haneleri	Çok Yüksek (↑↑)	Yüksek (↑)	Yüksek (↑)
2. Teknik Faaliyet Haneleri	Yüksek(↑)	Yüksek (↑)	Orta (→)
3. Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri	Orta (→)	Orta (→)	Orta (→)
4. Zanaatkâr Haneleri	Orta (→)	Orta (→)	Orta (→)
5. Faal Güvencesizler	Düşük (↓)	Düşük (↓)	Düşük (↓)
6. Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri	Düşük (↓)	Düşük (↓)	Düşük (↓)
7. Faal Olmayan Güvencesizler	Çok Düşük (↓↓)	Çok Düşük (↓↓)	Orta (→)

Not: Renklendirme Tablo 14'teki z skoru ortalamalarına dayalıdır:
Çok yüksek= +1; Yüksek=+0,5 ile +1; Orta= -0,5 ile +0,5; Düşük= -1 ile -0,5; Çok düşük= -1

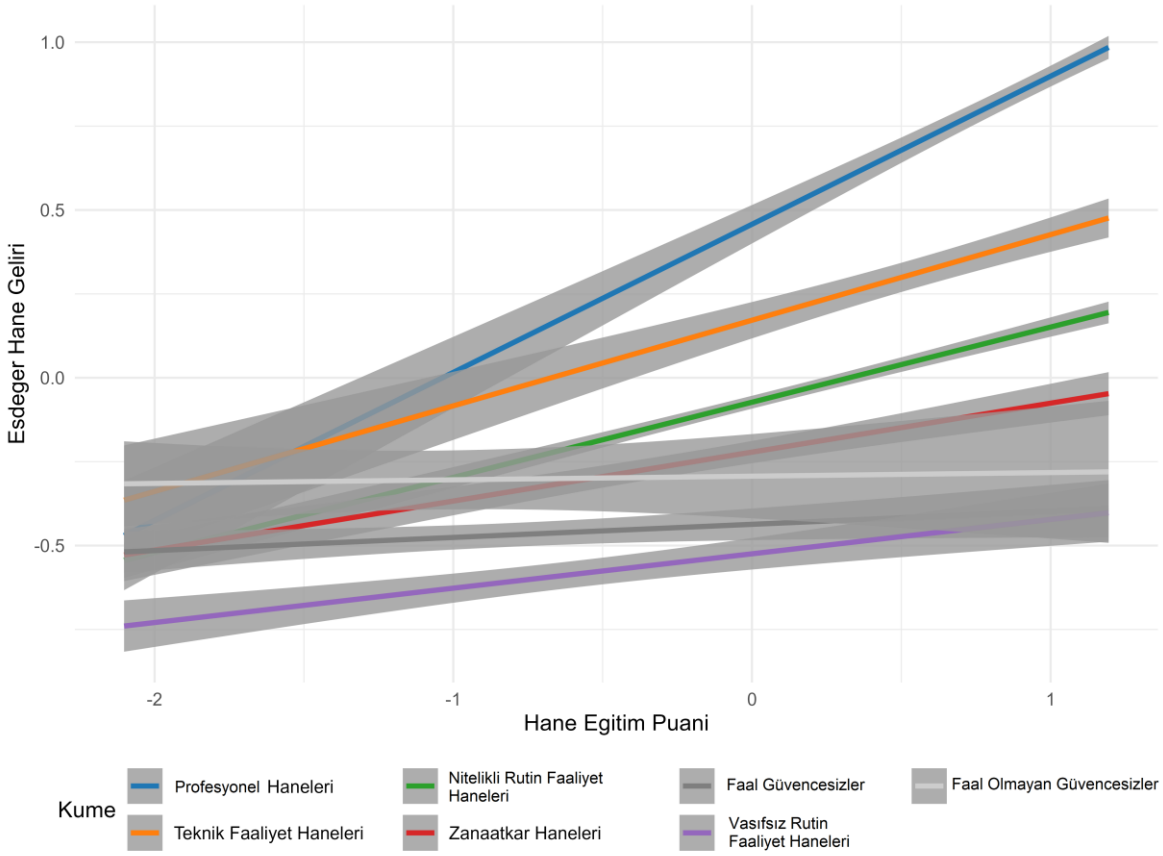
Kümeler arası mesafelere daha makro bir perspektiften baktığımızda ise sosyoekonomik hanehalkı gruplarının büyük oranda farklı sosyoekonomik boyutların dengede olacağı şekilde, hiyerarşik bir yapıya sahip olduğunu görürüz (Tablo 14, Şekil 6). Zira Tablo 15 ile Şekil 6'yı birlikte değerlendirdiğimizde profesyonel faaliyet haneleri (Küme 1) tüm sosyoekonomik bileşenler bakımından yüksek puanlar alırlar. Teknik faaliyet haneleri ise (Küme 2), Küme 1'den düşük ancak diğer bütün kümelerden yüksek puanlarla karakterize olurlar. Küme 3 (Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri) ve Küme 4 (Zanaatkârlar) diğer gruplara göre orta kademe puanlar alsalar da kendi aralarında birbirlerine göre hiyerarşiktirler (Şekil 6; Tablo 14). Küme 5 (Faal Güvencesizler) ve Küme 6 (Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri) düşük sosyoekonomik bileşen puanları ile karakterize olurlarken

Faal Olmayan Güvencesizler (Küme 7) ise sahip oldukları gelir ortalaması hariç "çok düşük" sosyoekonomik seviyede değerlendirilebilirler. Bu bağlamda Tablo 15, elde ettiğimiz sosyoekonomik hanehalkı gruplarının makro düzeyde dahi (z skorları üzerinden 5'erli skalada) oldukça hiyerarşik bir yapı arz ettiğini gösterirken Şekil 6, bu hiyerarşiyi detaylarıyla sergilemektedir. Her iki tasvire göre de Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojileri arasındaki hiyerarşik yapının kesintiye uğradığı nokta gelir ortalamalarıdır.

Tablo 16. Hanehalkı Gruplarına Göre Hane Eğitim Puanı ve Eşdeğer Hanehalkı Geliri Arasındaki Pearson Korelasyonu Sonuçları (2020)

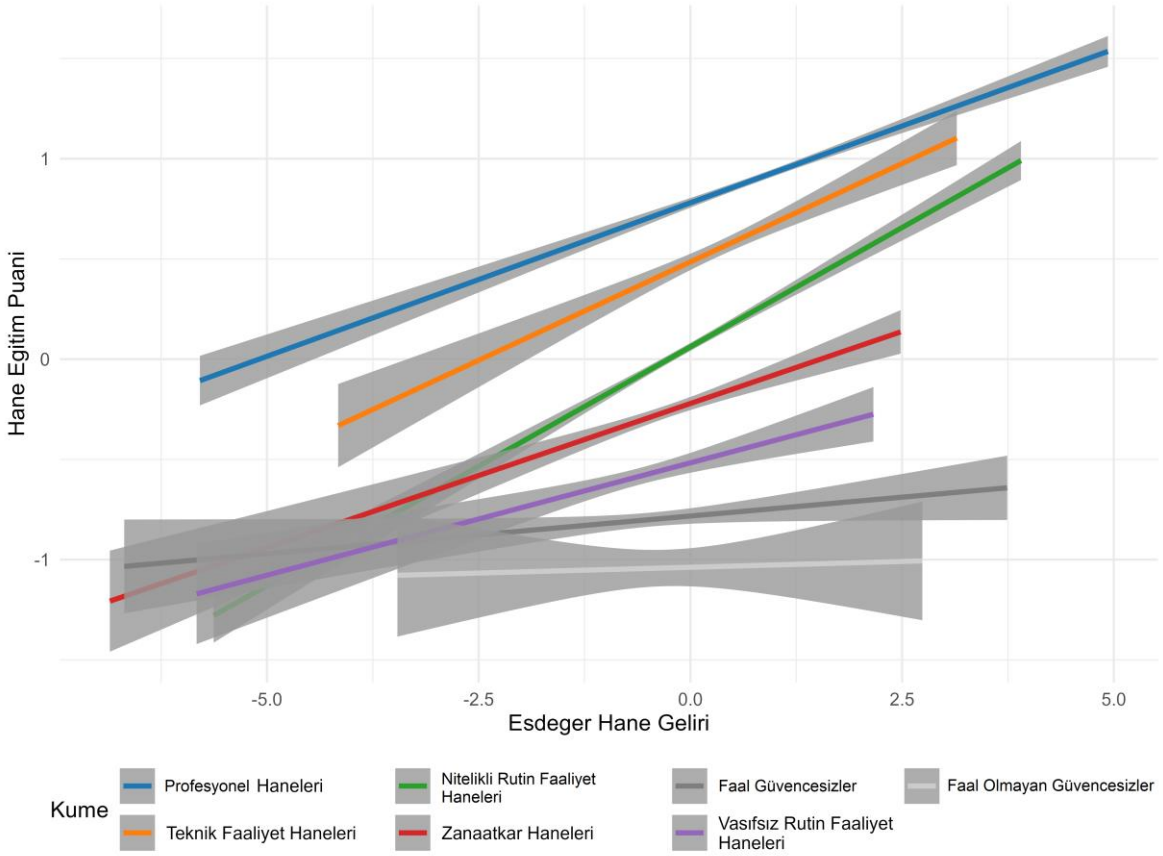
Hanehalkı Grupları	r	*p*
1. Profesyonel Haneleri	0,260	0,000
2. Teknik Faaliyet Haneleri	0,224	0,000
3. Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri	0,231	0,000
4. Zanaatkâr Haneleri	0,145	0,000
5. Faal Güvencesizler	0,038	0,048
6. Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri	0,107	0,000
7. Faal Olmayan Güvencesizler	0,011	0,806

Eğitim puanı itibariyle örneklem ortalamasının üzerinde olan hanelerle örneklem ortalamasının altında olan haneler (Şekil 6; Tablo 15), gelir ve eğitim puanları arasındaki ilişkinin gücü bakımından birbirlerinden farklılaşmaktadır. Tablo 16'de görüldüğü üzere faal güvencesizler ve faal olmayan güvencesizler dışındaki tüm hanehalkı gruplarında eğitim ve gelir arasında pozitif yönlü ve zayıf bir ilişki vardır. Ancak bu ilişkinin gücü, ortalama eğitim puanları görece düşük olan hanehalkı gruplarını takiben düşmektedir. "Profesyonel Haneleri"nin eğitim ve gelir puanları arasındaki ilişkinin katsayısı 0,26'dır. Bu katsayı "Teknik Faaliyet Haneleri"nde 0,22, "Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri"nde ise 0,23'tür. Ortalama eğitim skoru örneklem ortalamasının altında kalan hanelerde ise ilgili değişkenler arasındaki ilişkinin gücü "Zanaatkâr Haneleri"nde 0,15'e ve "Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri"nde 0,11'e düşer. Faal ve faal olmayan güvencesizler için ise gelir ve eğitim arasındaki ilişki anlamsızdır (p<0,05). Gruplara göre eğitim ve gelir arasındaki ilişkinin zayıflığı bir yana, bu durum eğitim puanlarının gelirle olan ilişkisinin ancak belirli bir eşikten sonra ve belirli sosyoekonomik gruplar için görece güçlü olması olarak yorumlanabilir. Tarım haneleri ve çalışmayan hanelere tekabül eden faal ve faal olmayan güvencesizler ise bu eşiğin tamamen dışında kalmakta gibidir.

Şekil 7. Hanehalkı Gruplarına Göre Hane Eğitim Puanı (Bağımsız Değişken) ve Eşdeğer Hanehalkı Geliri (Bağımlı Değişken) Arasındaki İlişkinin Yönü (2020)

Şekil 7, eğitim puanı değiştiğinde eşdeğer hanehalkı gelirinin nasıl değiştiğini gösteren uyum doğrularını *(line of best fit)* sergilemektedir. Daha okunaklı bir grafik elde etmek adına şekilde veri noktalarına yer verilmemiştir. Buna göre faal ve faal olmayan güvencesizler haricindeki gruplar için eğitim puanı arttıkça gelir puanın da arttığını gözlemleriz, zira uyum doğruları pozitif yönlü artışı gösterir şekilde konumlanmıştır. Ancak sosyoekonomik hiyerarşinin (Şekil 6) en üstündeki kümeden en altındaki kümeye doğru uyum doğrularının büyük oranda yataylaşmaya başladığını gözlemleriz. Şekil 7'ye genel olarak eğitim ve gelir bakımından pozitif yönde, eğitimin arttıkça gelirin de arttığı, ilişki yapıları hâkimken bu artışın yaptığı açı üst gruplardan alt gruplara doğru daralmakta, faal güvencesizler (Küme 5) ve faal olmayan güvencesizler (Küme 7) söz konusu olduğunda ise değişkenler arası ilişkinin yönünü gösterir eğriler büyük oranda yataylaşmaktadır. Dolayısıyla bu gruplar için eğitimde meydana gelen artışın gelirde anlamlı bir artış meydana getirmediği söylenebilir.

Şekil 8. Hanehalkı Gruplarına Göre Hane Eğitim Puanı (Bağımlı Değişken) ve Eşdeğer Hanehalkı Geliri (Bağımsız Değişken) Arasındaki İlişkinin Yönü (2020)

İki değişken arasındaki ilişkinin farklı bir yönünü incelemek üzere gelirin açıklayıcı değişken olduğu durumlarda (Şekil 8) eğitimde meydana gelen değişimi incelediğimizde hanehalkı gruplarının yine büyük oranda pozitif yönlü doğrusal ilişkiler sergilediğini gözlemleriz: Gelirdeki artış, eğitim puanlarını arttırmaktadır. Şekil 7'ye benzer şekilde faal güvencesizler (Küme 5) ve faal olmayan güvencesizler (Küme 7) eksenler arasında yatay pozisyonlarda uzanırlar. Öte yandan hanehalkı gelirinin açıklayıcı olduğu durumda da üst sınıflardan alt sınıflara doğru yine eğrilerin yataylaşmaya başladığına, dolayısıyla değişkenler arasındaki ilişkinin gücünün azalmaya başladığına şahit oluruz.

Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı grupları arasındaki hiyerarşi, grupların 2020 yılında sahip olduğu eğitim puanları ve gelirleri arasındaki ilişkinin gücü ile süreklilik göstermektedir. Sosyoekonomik hiyerarşide eğitim puanındaki artış gelir puanını her grup için aynı şiddette değiştirmemekte, buna bağlı olarak eğitim-gelir ilişkisi sınıfsal

farklılıkları gözler önüne sererken elde ettiğimiz sosyoekonomik yapının validasyonuna da katkı sunmaktadır.

Tablo 17. Hanehalkı Gruplarının Detaylı Gelir Paketleri (2020)

	1. Profesyonel Haneleri	2. Teknik F. Haneleri	3. Nitelikli Rutin F. Haneleri	4. Zanaatkâr Haneleri	5. Faal Güvencesizler	6. Vasıfsız Rutin F. Haneleri	7. Faal Olmayan Güvencesizler
Ücret geliri (%)	51,52	54,73	47,68	46,51	10,98	47,00	0,00
Müteşebbis geliri (%)	16,94	10,66	14,16	13,07	36,96	5,12	0,00
Gayrimenkul geliri (%)	4,13	2,83	2,15	2,02	1,90	1,43	3,17
Menkul geliri (%)	4,69	3,11	2,95	2,92	3,34	3,26	2,67
Sosyal Transfer Gelirler (%)	14,89	18,42	22,38	23,43	34,88	27,88	55,72
İşsizlik yardımları (TL) (%)	0,39	0,51	0,63	0,64	0,25	0,51	0,04
Emeklilik/yaşlılık/isteğe bağlı emeklilik (%)	11,78	14,00	16,13	17,19	24,22	15,81	4,70
Emeklilik ikramiyesi (%)	1,08	0,83	0,78	0,46	0,28	0,42	0,00
Dul ve yetim maaşları (%)	1,31	2,30	3,14	3,44	7,78	7,57	47,08
Ücretli hastalık izninden elde edilen gelir (%)	0,01	0,06	0,05	0,06	0,03	0,05	0,00
Sakatlık, gazilik, malülen emeklilik gelirleri (%)	0,17	0,45	0,88	0,71	0,99	1,30	1,28
Karşılıksız burs, bağış vb. gelirleri (%)	0,09	0,11	0,20	0,19	0,29	0,31	0,63
Çocuk yardımları (%)	0,04	0,12	0,31	0,44	0,44	0,85	0,54
Konut yardımlarının (kira, vb.) (%)	0,00	0,00	0,02	0,03	0,02	0,05	0,03
Diğer sosyal yardımlar (%)	0,03	0,04	0,25	0,28	0,56	1,03	1,42
Hanelerarası Transfer Gelirler (%)	1,60	2,41	2,51	2,40	2,53	4,48	22,45
İzafi kira (%)	6,14	7,65	7,84	9,26	8,76	10,22	15,69
Geçimlik gelir (%)	0,08	0,18	0,31	0,36	0,61	0,58	0,24
15 Yaşından Küçük Bireylerin Gelirleri (%)	0,01	0,00	0,02	0,02	0,04	0,03	0,06

Hanehalkı grupları, gelir paketleri bakımından da farklı örüntüler sergilemektedir. Tablo 17, her bir hanehalkı grubu için farklı tipteki gelir türlerinin toplam gelirlerinden ne kadar (%) pay aldığını göstermektedir. Buna göre hanehalkı gruplarının genel olarak temel gelir kaynağını ücret gelirlerinin oluşturduğu görülmektedir. Ancak ücret gelirinin toplam hanehalkı geliri içerisindeki oranı "Profesyonel Haneleri" ile "Teknik Faaliyet Haneleri" için %50'nin üzerinde seyrederken "Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri", "Zanaatkârlar" ve "Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri"nde bu oran, sosyal transferlerin artan oranına bağlı olarak %47 ila %48 arasındadır. Dahası "Faal Güvencesizler" ve "Faal Olmayan Güvencesizler"in ana gelir kaynağı ücret geliri değil, sırasıyla müteşebbis gelir (%36) ve sosyal transferlerdir (%56).

Tablo 17'deki genel ücret eğilimi dengesini sarsan başlıca gelir türlerinden biri olarak transfer gelirleri, daha detaylı olarak inceleme imkânına sahibiz. Çalışan birey buldurmayan hanelerin (Faal Olmayan Güvencesizler) ana gelir kaynağı olan (%55,7 oranında) sosyal transferlerin çok büyük bir oranının (%47,1) "Dul ve yetim maaşları" kategorisinden gelmesi bu gruptaki birey veya bireylerin yakınlarının vefatıyla bir çeşit sosyeokonomik konum kaybına uğradığını düşündürmektedir. Zira çalışmayan hanelerin transfer gelir paketlerinin yalnızca %4,7'sini emekli maaşları oluşturmaktadır. Dahası bu gruptaki bireyler yalnızca çalışmayan bireyler değil, daha önce hiç çalışmamış olan bireylerdir.

Geri kalan grupların sosyal transfer gelirlerinin büyük bir kısmını emeklilik ve yaşlılık gelirleri oluşturmaktadır. "Faal Güvencesizler"in ana gelir kaynağını %37 oranında müteşebbis geliri, %35 oranında ise sosyal transferler oluşturur. Ancak sosyal transfer gelirlerinin %24'ünün emeklilik veya yaşlılık gelirlerinden kaynaklandığı görülmektedir. İlgili hane bu oranla en yüksek emeklilik ve yaşlılık geliri oranına sahip olan grubu oluşturur. En düşük emeklilik ve yaşlılık maaşı oranına sahip olan hanehalkı grubu ise %12 ile “Profesyonel Haneleri”dir.

Tablo 18. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Mesleki Güvence Göstergeleri (2020)

	1. Profesyonel Haneleri	2. Teknik Faaliyet Haneleri	3. Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri	4. Zanaatkâr Haneleri	5. Faal Güvencesizler	6. Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri
Haftalık Çalışma Saati (medyan)	40	45	50	48	48	48
İşteki Durum (%)						
Ücretli/Maaşlı	80,32	85,85	77,62	61,62	5,17	54,62
Yevmiyeli	0,84	2,00	4,90	17,89	4,57	30,07
İşveren	10,33	2,96	2,64	4,65	1,61	0,53
Kendi Hesabına	8,24	8,67	13,51	14,87	65,63	7,97
Ücretsiz Aile İşçisi	0,27	0,52	1,33	0,97	23,01	6,80
İşteki Süreklilik (%)						
Sürekli	93,9	96,4	90,8	72,5	40,3	65,2
Sözleşmeli/Geçici	5,6	3,2	7,4	18,6	38,6	21,1
Sözleşmesiz/Arada sırada çalışan	0,5	0,3	1,8	8,9	21,0	13,6
Tatil zamanında yapılan geçici iş*	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Kayıtlılık (%)						
Kayıtlı	92,9	90,9	77,1	72,7	20,0	65,5
Kayıtlı Değil	7,1	9,1	22,9	27,3	80,0	34,5

*Öğrenci vb. kişiler

Hanelerin mesleki güvencesine dair göstergelerin, gelir kaynağı göstergelerinin ve hanelerin sosyoekonomik konumlarının bir tamamlayıcısı olduğu söylenebilir. Tablo 18, hane mesleki itibar puanını maksimize eden hane üyesinin çalışma koşullarına işaret etmektedir. Haftalık çalışma saati medyan değerinin en düşük olduğu gruplar mesleki itibar puanı, eğitim ve gelir puanlarına göre örneklem ortalamasının üzerinde konumlanan (Tablo 15; Şekil 6) "Profesyonel Haneleri" ile "Teknik Faaliyet Haneleri"nde görülür. Haftada 50 saat ile en çok çalışan grup ise ilgili sosyoekonomik puanlar bakımından örneklem ortalamasına en yakın profili çizen "Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri"dir.

İşteki durum bakımından "Yevmiyeli" ve "Ücretsiz aile işçisi" olmaya nazaran daha güvenceli bir konuma işaret eden "Ücretli/Maaşlı" çalışan oranı en yüksek olan gruplar sosyoekonomik bakımdan orta ve üst gruplardır (Tablo 18). Ancak ortalama altı bir sosyoekonomik pozisyonda yer alan "Zanaatkârlar"ın yevmiyeli çalışma oranının %18

olduğu, “Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri” için ise bu oranın %30’u bulduğu görülmektedir. “Faal Güvencesizler” ise ücretsiz aile işçilerini %23 oranında barındırırlar. Yapılan işin sürekli bir sözleşmeye bağlı olup olmadığını yansıtan işteki süreklilik göstergeleri de işteki durum göstergelerine paralel bulgular açığa çıkarır: Orta ve üst konumda bulunan hanehalkı gruplarının en az %90’ının çalıştığı işin bir sözleşmeye bağlı olarak sürekli olduğu görülür. Ancak diğer gruplarda yapılan işin geçicilik oranları “süreklilik” oranlarını düşürmeye başlar. “Zanaatkârlar”ın %73’ü, “Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri”nde çalışan hanelerin %65’i sürekli işlerde çalışmakta iken Faal Güvencesizleri oluşturan “Nitelikli tarım haneleri”nde bu oran %40’a düşer. Benzer şekilde üst sınıfların meşgul oldukları işler en az %90 oranında kayıtlıyken orta sınıf ve Zanaatkârlarda bu oran %70’lere, niteliksiz işlerle meşgul olan Vasıfsız Rutin Faaliyet Hanelerinde ise %60’lara düşer. Faal Güvencesizleri oluşturan Tarım hanelerinin ise %80’i kayıt dışı olarak çalışmaktadır.

Sosyoekonomik profilleri örneklemdeki bütün hanehalklarının üzerinde konumlanan (Tablo 14) “Profesyonel Haneleri” ile “Teknik Faaliyet Haneleri”, eğitimleri ve gelirleri arasındaki ilişkinin gücü görece yüksek olan, yüksek oranda ücret gelirine bağımlı ve mesleki bakımdan en güvenceli gruplardır. Sosyoekonomik profilleri örneklem ortalamasına en yakın şekilde uzanan (Tablo 14) “Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri”nin eğitim ve gelirleri arasındaki ilişkinin gücü üst sınıf hanehalklarında görülen değerlere oldukça yakındır. Ancak bu grupta ücret gelirlerinin oranı düşmeye ve transfer gelirlerin oranı artmaya başlar, haftalık çalışma saati yükselir ve iş güvencesi göstergelerinde düşüşler görülür.

“Zanaatkâr Haneleri”, sosyoekonomik görünümleri bakımından örneklem ortalamasına yakın olmakla birlikte, ortalamanın altında konumlanır. Bu grupta eğitim ve gelir arasındaki ilişkinin gücü üst ve orta sınıf hanehalklarına göre önemli ölçüde azalır, ancak anlamlılığını korur. Gelir paketleri orta sınıf hanehalklarının gelir paketleriyle hemen hemen aynı örüntüye sahiptir. Ancak bu grupta, orta sınıf hanehalklarına göre ücret gelirinin gelir kaynakları içerisindeki oranın küçük miktarda azaldığı, transfer gelir oranın ise yine küçük oranda arttığı görülür. İş güvencesi bakımından ise yevmiyeli, geçici ve kayıt-dışı çalışan oranlarındaki artışa bağlı olarak orta sınıf çalışma koşullarından daha dezavantajlı bir çerçeve çizdikleri görülür.

"Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri"nde gelir ve eğitim arasındaki ilişkinin gücü "Zanaatkâr Haneleri"nde olduğundan daha zayıftır. Bu grubun gelir paketlerinde sosyal transferlerin ve hanelerarası transferlerin yüzdelik dilimleri, kendinden görece yukarıda konumlanan zanaatkârlara göre daha geniştir. Yevmiyeli ve ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların oranlarındaki artış, yapılan işin geçicilik ve kayıtsızlık oranlarındaki artışa eşlik eder. Bu grup, kendi üzerinde konumlanan hanehalkı gruplarına göre daha güvencesiz bir iş zeminine sahiptir.

Buraya kadar sosyoekonomik özellikleri özetlenmiş olan beş grubun benzerlikleri ve farklılıkları, bir sürekliliğe işaret eder. Grupların gelirlerinin eğitimleriyle ilişkileri, gelir paketleri ve güvence zeminleri birbirlerine referansla açıklanabilmektedir. Ancak söz konusu Faal Güvencesizler (Tarım haneleri) ve Faal Olmayan Güvencesizler (Çalışmayan haneler) olduğunda eğitim ve gelir arasındaki ilişki anlamını kaybeder, gelir paketleri eşsizleşir ve mesleki güvence zeminleri alt üst olur. Dolayısıyla Faal Güvencesizler, asimetrik sosyoekonomik profillerinin (Şekil 6) getirdiği benzersizliği gelir paketleri ve iş güvencesi bağlamında da sürdürür. Faal Olmayan Güvencesizler için ise güvence göstergelerinden bahsetmek mümkün dahi değildir. İlgili bulgular, bu grupların hanehalklarının genel sınıf yapısının dışında bir yerde konumlandığı izlenimini oluşturur.

4.1.3. Hanehalkı Gruplarının Demografik Konumları

Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı gruplarının sorumluları, genel olarak 40'lı yaşlarındaki evli erkeklerden oluşur (Tablo 19). Profesyonel hanelerinin hanehalkı reislerinin yalnızca %17,3'ü kadınlardan oluşur. Buna rağmen Profesyonel haneleri, orta ve üst sınıflardaki en geniş kadın hanehalkı sorumlusu yüzdelik dilimini barındıran hane grubudur. Aynı grup, diğer gruplar arasındaki en düşük medyan yaşa sahip (45) hanehalkı sorumlularını içerir. Teknik faaliyet haneleri ise pek çok bakımdan Profesyonel hanelerinin bir uzantısı gibidir: Bu grubun hanehalkı büyüklüğü medyan değerleri 3, evli hanehalkı sorumlusu oranı %82,5'tir. Kadın hanehalkı sorumlusu oranı %15 ile Profesyonel faaliyet hanelerinden %2 daha düşük olurken medyan yaş değeri de bu grubun 1 fazlasıdır.

Tablo 19. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Genişliği ve Hanehalkı Reislerinin Demografik Özellikleri (2020)

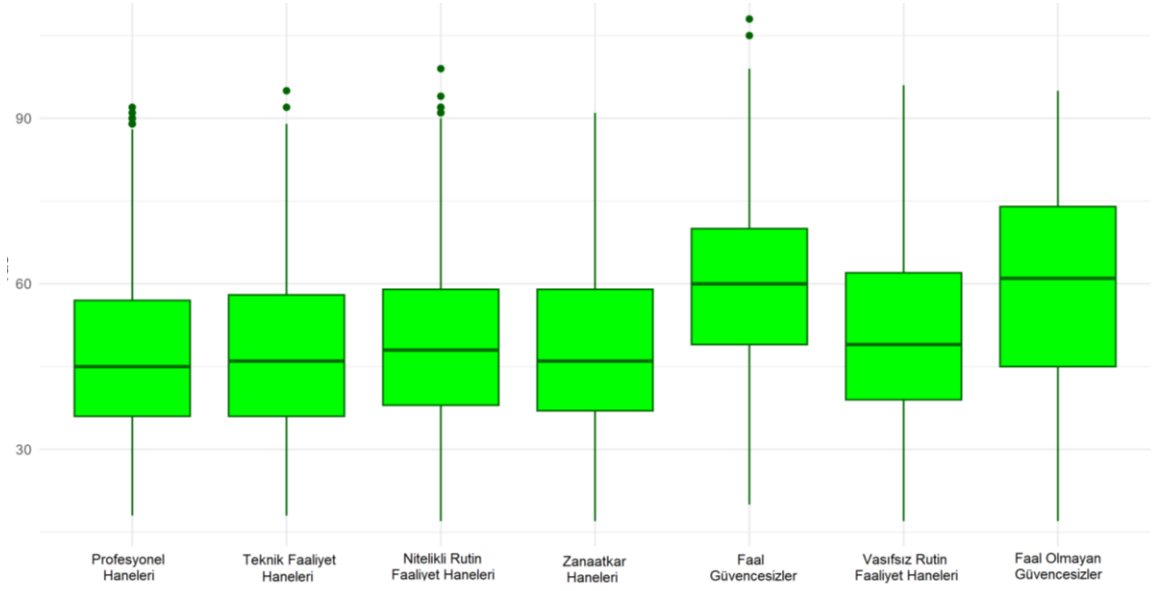
	1. Profesyonel Haneleri	2. Teknik Faaliyet Haneleri	3. Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri	4. Zanaatkâr Haneleri	5. Faal Güvencesizler	6. Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri	7. Faal Olmayan Güvencesizler
Hanehalkı Büyüklüğü (Medyan)	3	3	4	4	2	3	1
Hanehalkı Büyüklüğü (Ortalama)	3,23	3,45	3,74	3,75	3,32	3,45	1,81
Yaş (Medyan)	45	46	48	46	60	49	61
Yaş (Ortalama)	47,1	47,8	48,8	48,3	59,5	50,7	58,3
Kadın (%)	17,3	14,8	15,9	14,5	21,0	31,1	92,8
Medeni Durum (%)							
Evli	81,5	82,5	82,5	85,0	75,6	68,5	11,2
Hiç evlenmedi	8,7	6,2	4,2	2,5	2,1	3,6	14,3
Eşi öldü	4,6	5,8	6,9	7,9	20,2	19,4	64,9
Boşandı	4,3	5,0	5,2	3,9	1,8	7,2	7,4
Ayrı yaşıyor	0,9	0,5	1,2	0,7	0,4	1,3	2,3

Sosyoekonomik özellikleri bakımından örneklem ortalamasına paralel bir konumda yer alan "Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri"nde hanede yaşayan kişi sayısı (4), üst sınıf hanelere göre daha geniş, hanehalkı reislerinin medyan yaşı ise (48) ilgili hane grubu sorumlularına göre daha büyüktür. Ancak orta sınıf hanelerinin genel olarak üst sınıflarda görülen demografik örüntüleri belirli ölçülerde sürdürdükleri görülür: Düşük kadın hanehalkı oranı ve yüksek evlilik oranı. Sosyoekonomik bakımdan ortanın hemen altında yer alan "Zanaatkâr Haneleri" de aynı örüntü ile süreklilik içerisindedir. Ancak bu örüntü, "Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri" ile "Faal Güvencesizler" söz konusu olduğunda değişmeye başlar. Nitelik gerektirmeyen mesleklerle karakterize olmuş hanelerin %30'undan fazlası, Faal Güvencesizlerin ise %20'sinden fazlasını kadın hanehalkı reisleri oluşturur. Dahası bu gruplarda medeni durum göstergelerindeki oranların da değiştiği görülür: evli olma oranı orta ve üst sınıfların aksine, dul hanehalkı reisi oranının %20'leri bulmasıyla, %80'in altına düşer. Özellikle nitelik gerektirmeyen mesleklerde, dul hanehalkı sorumlusu oranlarına ek olarak, hanehalkı sorumlusunun boşanmış olma oranının da görece yüksek (%7) olduğu görülür. Ancak faal güvencesizler, hanehalkı

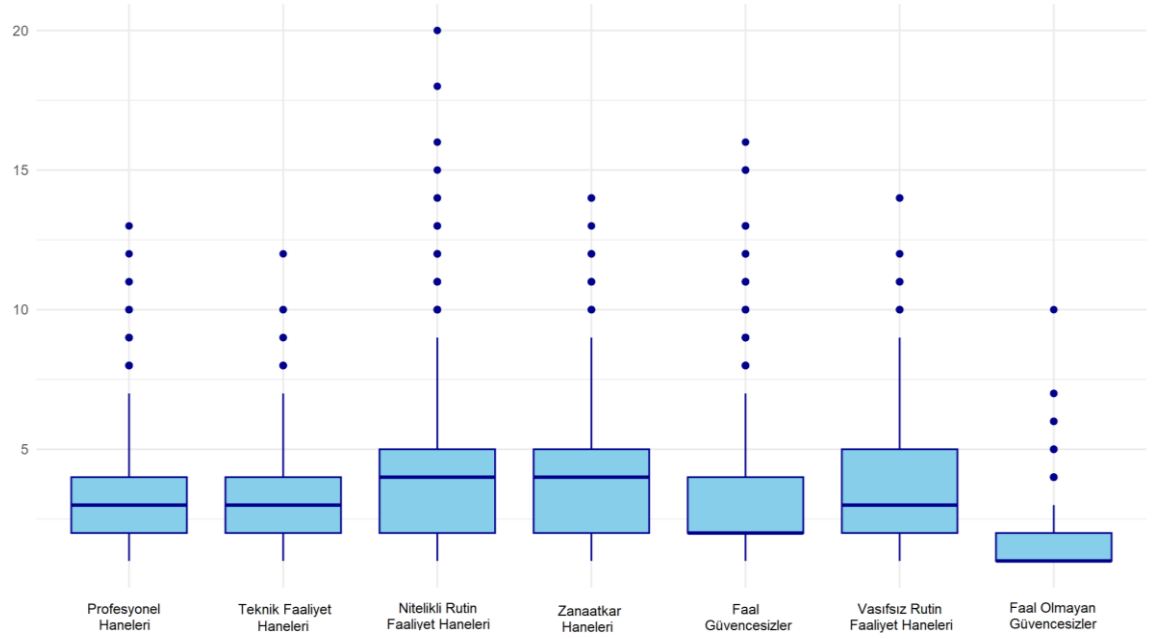
reisinin medyan yaşının 60 olması ve hanehalkı medyan genişliğinin yalnızca 2 olmasıyla vasıfsız rutin faaliyet hanelerinden de farklılaşır.

En çarpıcı demografik nitelikler kendini faal olmayan güvencesizlerde gösterir. Bu haneler, bütün sosyoekonomik hanehalkı grupları içerisinde demografik bakımdan en çok alt sınıf hanelere benzeseler de %93 oranında kadın hanehalkı sorumlusuna sahip olmaları, sorumluların %65'inin dul olması, medyan hanehalkı büyüklüğünün ise yalnızca 1 olması çalışmayan hanelerdeki demografik eşsizliği ortaya koyar. Bunun yanı sıra, ilgili demografik nitelikler faal olmayan güvencesizlerin reislerinin konum kaybı yaşadığına dair güçlü kanıtlar sunar. Zira söz konusu hanehalkı reisleri genel anlamda tek başına yaşayan eşi vefat etmiş ve daha önce hiç çalışmamış kadınlardan oluşmaktadırlar. Bu durum daha ziyade çalışmayan hanehalklarının temel bir özelliği olarak yorumlanabilecek olsa da kadın hanehalkı reisi yüzdesinin diğer alt sınıflarda, üst ve orta konumdaki hanelerden daha geniş olması ve ilgili genişlemenin medeni durum göstergesindeki eş ölümlerine paralel olması, sosyoekonomik konum kaybının diğer alt sınıflardaki göreceli mevcudiyetine işaret etmektedir.

Sosyoekonomik hanehalkı gruplarının demografik nitelikleri, sosyoekonomik nitelikleriyle tutarlılık içerisindedir. Faal güvencesizler ve faal olmayan güvencesizler demografik özellikleri bakımından da diğer hanehalkı gruplarından farklı bir konumda yer alırlar. Şekil 9 ve Şekil 10 sırasıyla kümelerin yaş ve hanehalkı büyüklüğü dağılımları bakımından bahsi geçen nispi pozisyonu daha somut bir şekilde sergiler. Nitelikli tarım hanelerine işaret eden faal güvencesizler ile çalışmayan hanelere işaret eden faal olmayan güvencesizler demografik konumları bakımından da kümeler arası sürekliliğin bozulduğu konumları teşkil ederler.

Şekil 9. Sosyoekonomik Hanehalkı Grup Reislerinin Yaş Dağılımları (2020)

Şekil 10. Sosyoekonomik Hanehalkı Kümelerinin Hanehalkı Büyüklüğü Dağılımları (2020)

Okumuş olduğunuz bölüm, Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı gruplarının mesleki itibar puanı, eğitim ve gelir değişkenleri bakımından yedi farklı geçerli ve güvenilir kümeye ayrıldığını ortaya koyarak tezin ana araştırma sorusuna yönelik bulguları

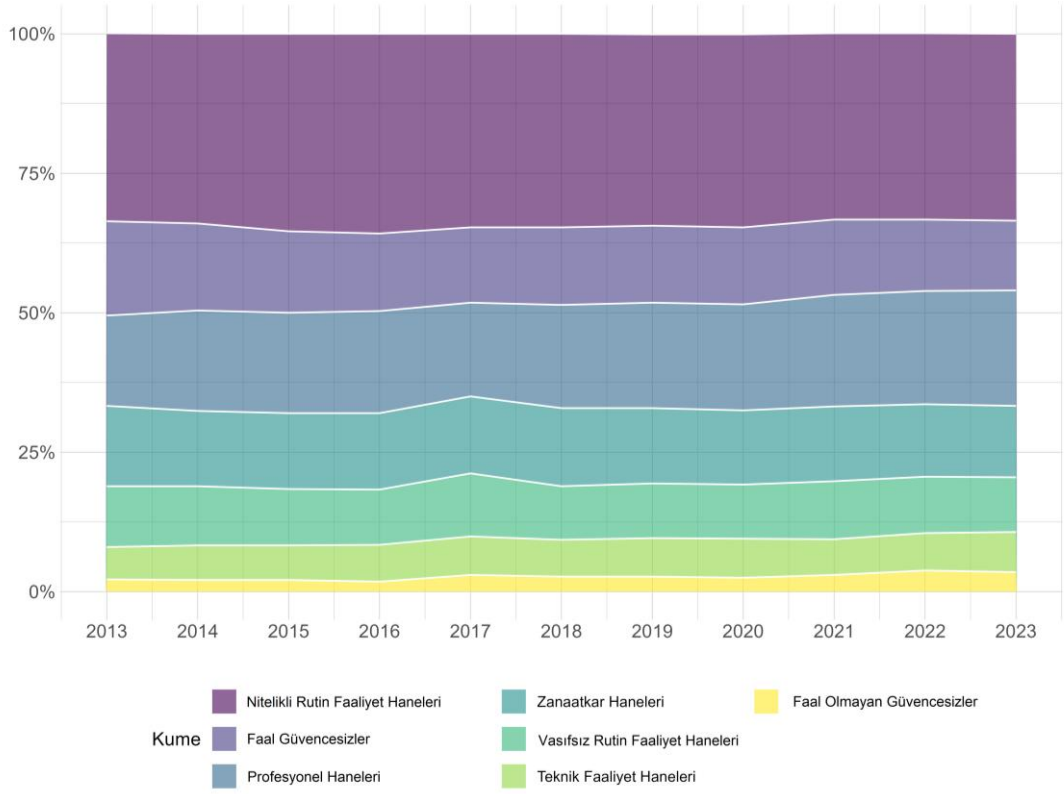
irdelemiştir. Teigen analizinde eğitim ve gelir değişkenlerinin de kullanılmış olmasına rağmen ortaya çıkan kümeler, hanelerin mesleki özelliklerinin haneler üzerindeki ayırıcılığını istatistiksel olarak ortaya koymuştur. İlgili kümelerin birbirlerine göre olan sosyoekonomik konumlarının, demografik ve sosyoekonomik özellikleriyle olan sürekliliğinin kümelerin geçerliliğini sosyolojik olarak desteklemesi de bu bölümün sunduğu bir diğer katkı olmuştur.

4.2. Türkiye'de Hanehalkı Gruplarının Değişimi

Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı gruplarının genel yapıları ile sosyoekonomik ve demografik pozisyonları yıllara göre ne ölçüde süreklidir? Bu soruyu yanıtlamak adına öncelikli olarak hanehalkı gruplarının genel yapısındaki değişim, kümelerin toplam hanehalkları içerisindeki genişliği ve anahtar sosyoekonomik değişkenler bağlamında birbirlerine olan uzaklığındaki değişimler incelenecektir. Bu değişimler, sosyoekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin gruplar bazında yıllara göre arz ettiği eğilimle desteklenecektir. Ardından hanehalkı gruplarının sosyoekonomik değişimi ve sürekliliği bağlamında gelir paketlerinde ve mesleki güvence zeminlerinde meydana gelen değişimin izi sürülecektir. Son olarak sosyoekonomik hanehalkı kümelerinin demografik yapısındaki süreklilik ve hareketlilik ele alınacaktır.

4.2.1. Hanehalkı Gruplarının Genel Yapısındaki Değişim

Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı gruplarının genişlikleri, yıllara göre oldukça sürekli bir yapı arz etmektedir. Toplumsal yapı unsurlarının kolay değişmeyen doğası göz önünde bulundurulduğunda bu durum oldukça anlaşılırdır. Ancak bu doğa, yıllar içerisindeki mütevazı değişimlerin incelenmesini de anlamlı kılmaktadır.

Şekil 11. Sosyoekonomik Hanehalkı Kümelerinin Genişlik Yüzdeleri (2013-2023)

Tablo 20. Sosyoekonomik Hanehalkı Kümelerinin Genişlik Yüzdeleri (2013-2023)

%	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1. Profesyonel Haneleri	16,2	18,0	18,0	18,3	16,8	18,5	18,9	19,0	20,0	20,3	20,7
2. Teknik Faaliyet Haneleri	5,8	6,2	6,2	6,6	6,9	6,6	6,9	7,0	6,4	6,7	7,2
3. Nitelikli Rutin F. Haneleri	33,7	34,0	35,4	35,8	34,7	34,7	34,3	34,6	33,4	33,4	33,5
4. Zanaatkâr Haneleri	14,4	13,5	13,6	13,7	13,8	14,0	13,5	13,3	13,4	13,0	12,8
5. Faal Güvencesizler	16,9	15,6	14,6	13,9	13,5	13,9	13,8	13,8	13,5	12,8	12,5
6. Vasıfsız Rutin F. Haneleri	10,9	10,6	10,1	9,9	11,3	9,6	9,8	9,7	10,4	11,0	9,8
7. Faal Olmayan Güvencesizler	2,2	2,1	2,1	1,8	3,0	2,7	2,7	2,5	3,0	3,8	3,5

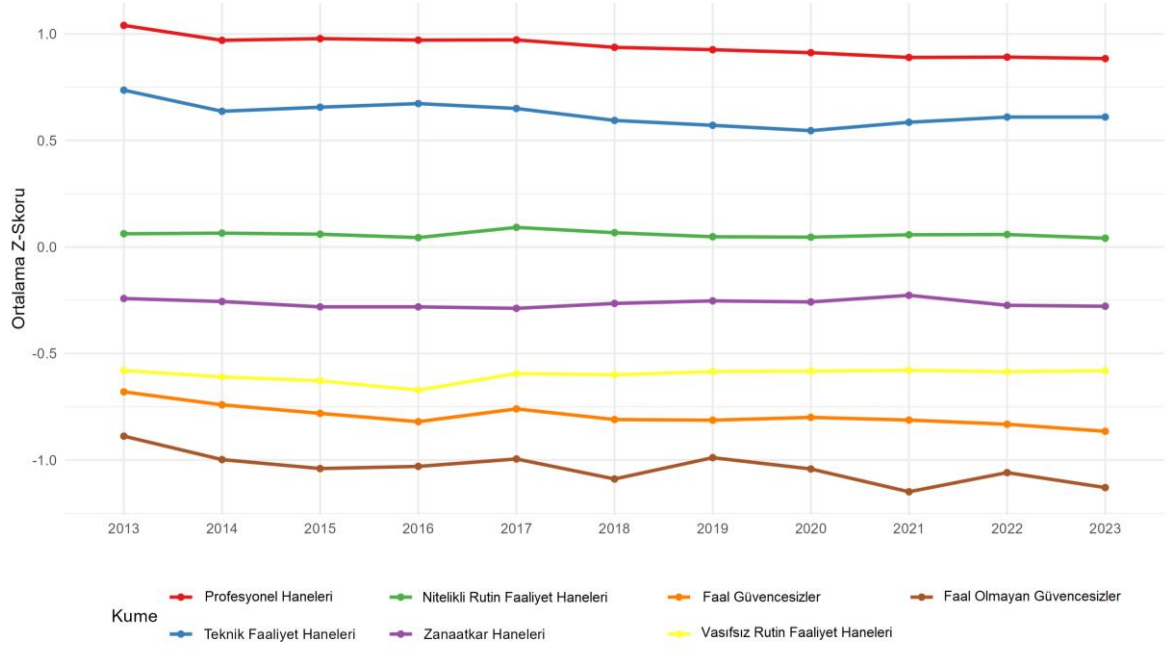
Şekil 11 ve Tablo 20, sosyoekonomik hanehalkı gruplarının toplam hanehalkları içerisindeki oranının (%) yıllara göre temsilini yansıtmaktadır. İlgili tablo ve şekile referansla, Türkiye'deki en geniş sosyoekonomik hanehalkı grubunun 2013'ten 2023'e kadar daima orta sınıf mesleklere (Büro, hizmet çalışanları ve makine operatörleri) işaret eden nitelikli rutin faaliyet haneleri oluşturmuştur. Ancak en geniş ikinci hanehalkı kümesi 2013'te vasıfsız rutin faaliyet haneleri (küme 5; %16,9) olurken 2014 ve sonrasında

profesyonel hanelerinin (küme 1) tüm hanehalkları içerisindeki oranı faal güvencesizleri geçmiş ve yıllar içerisinde %16'lardan %21'e çıkmıştır. Faal güvencesizlerin oranı ise %17'den %12,5'e düşmüştür. 2013'te faal güvencesizler (%16,2) ile profesyonel haneleri (%16,9) birbirlerine çok yakın küme genişliklerine sahipken yıllar içerisinde küme genişliklerinin arasındaki profesyonel hanelerinin lehine olacak şekilde açılmıştır. Bu süreçte zanaatkâr hanelerinin küme genişlikleri de -faal güvencesizler kadar olmamakla birlikte- daralma eğilimindedir. Öyle ki bu hanelerin toplam hane grupları içerisindeki oranı yıllar içerisinde %14,4'ten %12,8'e düşmüştür. Buna rağmen 2013'te Türkiye'deki en geniş 4. hanehalkı grubu olma özelliği taşımış olan zanaatkârlar, 2023 yılında Türkiye'nin en geniş 3. hanehalkı grubu olma özelliklerini faal güvencesizlerle paylaşmışlardır.

Vasıfız rutin faaliyet haneleri (Küme 6), teknik faaliyet haneleri (Küme 2) ve faal olmayan güvencesizler (Küme 7) küme genişliklerinin diğer hanehalkı gruplarına göre sırası bakımından yıllara göre oldukça stabil bir sırayı takip etmişlerdir. Vasıfsız rutin faaliyet haneleri daima Türkiye'deki en geniş 5. hanehalkı grubunu temsil etmiştir. Bu grubun, 2013'te %11 olan küme genişliği, 2023'te %1 azalmışsa da Şekil 11'e göre bu azalış istikrarlı bir trendin ürünü değildir. Teknik faaliyet haneleri ise Türkiye'deki en dar ikinci hanehalkı grubu olma özelliğini daima korumuş olmakla birlikte tedrici bir artış eğilimini de imlemektedirler. Zira ilgili grubun genişliği 2023'te 2013 yılında olduğunun %1,4 fazlasıdır. Son olarak Türkiye'deki en dar hanehalkı grubunu 2013'ten 2023'e kadar daima faal olmayan güvencesizler oluşturmuştur. Genişleme eğiliminde olan bu grubun toplam hanehalkları içerisindeki oranı 10 yıl içerisinde %1,3 artış göstermiştir.

Tablo 21. Sosyoekonomik Hanehalkı Kümelerinin Eğitim Z-Skoru Ortalamaları (2013-2023)

Küme	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1. Profesyonel Haneleri	1,04	0,97	0,98	0,97	0,97	0,94	0,93	0,91	0,89	0,89	0,88
2. Teknik Faaliyet Haneleri	0,74	0,64	0,66	0,67	0,65	0,59	0,57	0,55	0,59	0,61	0,61
3. Nitelikli Rutin F. Haneleri	0,06	0,06	0,06	0,04	0,09	0,07	0,05	0,05	0,06	0,06	0,04
4. Zanaatkâr Haneleri	-0,24	-0,26	-0,28	-0,28	-0,29	-0,27	-0,25	-0,26	-0,23	-0,27	-0,28
5. Faal Güvencesizler	-0,68	-0,74	-0,78	-0,82	-0,76	-0,81	-0,81	-0,80	-0,81	-0,83	-0,87
6. Vasıfsız Rutin F. Haneleri	-0,58	-0,61	-0,63	-0,67	-0,59	-0,60	-0,59	-0,58	-0,58	-0,59	-0,58
7. Faal Olmayan Güvencesizler	-0,89	-1,00	-1,04	-1,03	-0,99	-1,09	-0,99	-1,04	-1,15	-1,06	-1,13

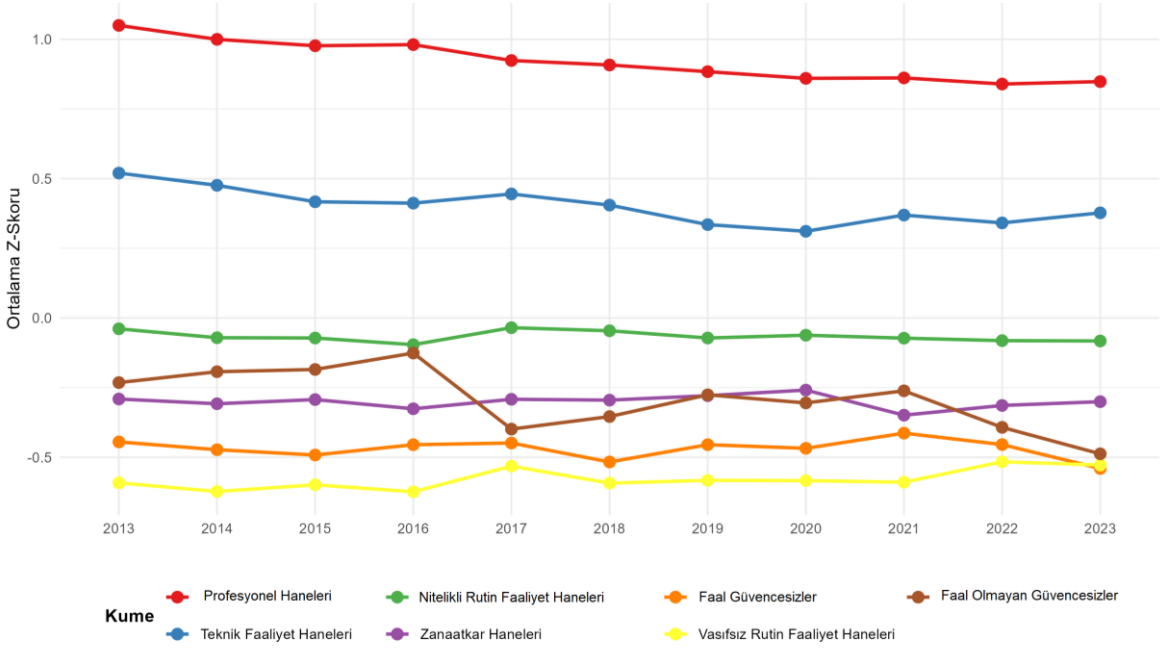

Şekil 12. Sosyoekonomik Hanehalkı Kümelerinin Eğitim Z-Skoru Ortalamaları (2013-2023)

Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojileri eğitim puanları bakımından birbirlerine göre konumlarını da ilgili yıllar içerisinde korumuşlardır (Şekil 12, Tablo 21). Eğitim skorlarının z puanlarının hanehalkı gruplarına göre ortalamaları incelendiğinde profesyonel hanelerinin eğitim z puanı ortalamalarının oldukça tedrici ve fakat son yıllar içerisinde istikrarlı bir şekilde düştüğü görülür. Aynı durum teknik faaliyet haneleri için de kısmen geçerlidir. Bu haneler ile orta sınıf haneler arasındaki mesafe adım adım kısalmaktadır.

Tablo 22. Sosyoekonomik Hanehalkı Kümelerinin Gelir (log) Z-Skoru Ortalamaları (2013-2023)

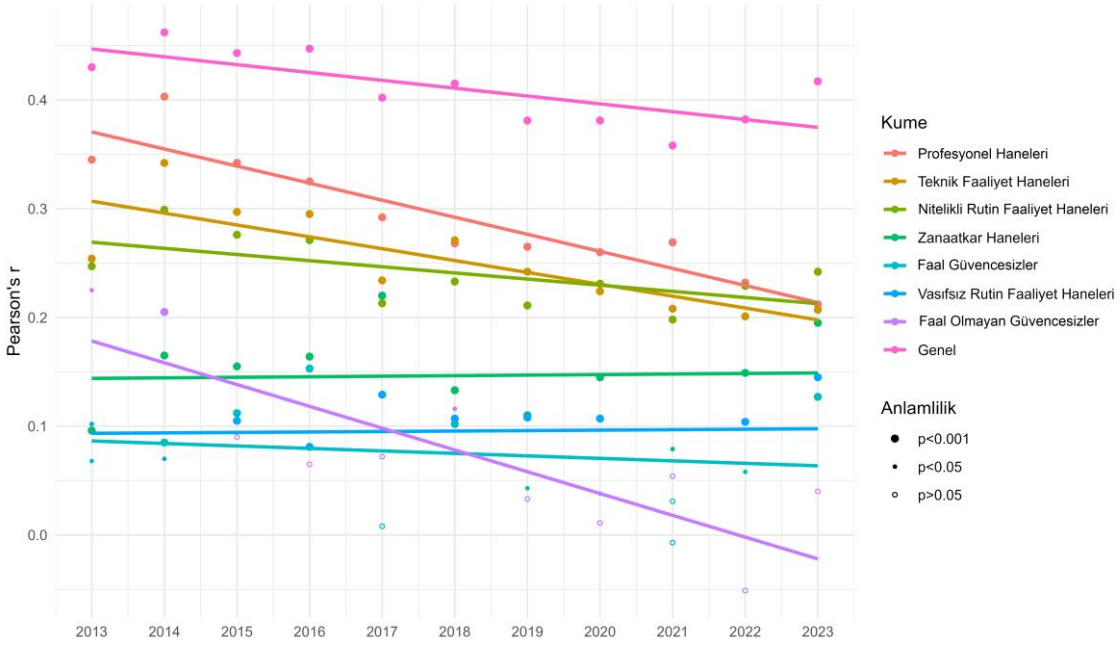
Küme	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1. Profesyonel Haneleri	1,05	1,00	0,98	0,98	0,92	0,91	0,88	0,86	0,86	0,84	0,85
2. Teknik F. Haneleri	0,52	0,48	0,42	0,41	0,44	0,41	0,34	0,31	0,37	0,34	0,38
3. Nitelikli Rutin F. Haneleri	-0,04	-0,07	-0,07	-0,10	-0,03	-0,05	-0,07	-0,06	-0,07	-0,08	-0,08
4. Zanaatkâr Haneleri	-0,29	-0,31	-0,29	-0,33	-0,29	-0,29	-0,28	-0,26	-0,35	-0,31	-0,30
5. Faal Güvencesizler	-0,45	-0,47	-0,49	-0,46	-0,45	-0,52	-0,46	-0,47	-0,41	-0,45	-0,54
6. Vasıfsız Rutin F. Haneleri	-0,59	-0,62	-0,6	-0,62	-0,53	-0,59	-0,58	-0,58	-0,59	-0,52	-0,53
7. Faal Olmayan Güvencesizler	-0,23	-0,19	-0,19	-0,13	-0,4	-0,35	-0,28	-0,3	-0,26	-0,39	-0,49

Şekil 13. Sosyoekonomik Hanehalkı Kümelerinin Gelir (log) Z-Skoru Ortalamaları (2013-2023)

Profesyonel haneleri ile teknik faaliyet hanelerinin diğer hanelere göre olan konumlarındaki tedrici kayma kendini gelir skorları üzerinden daha belirgin bir şekilde gösterir (Şekil 13, Tablo 22). Öte yandan hanehalkı gruplarının gelirlerinin birbirlerine göre konumları da yıllar içerisinde büyük ölçüde korunmuştur. Ancak faal olmayan güvencesizlerin gelirleri itibariyle 2013'ten 2017'ye kadar orta sınıf mesleklerin hemen altında konumlanırken 2017'de yaşadıkları konum kaybıyla zanaatkâr hanelerinin altında veya bu hanelere çok yakın bir mesafede yer almaya başladıkları görülmektedir. Tüm haneler ilgili yıllar içerisinde birbirlerine göre pozisyonlarını büyük ölçüde korurken çalışmayan hanelerin pozisyonlarında meydana gelen bu değişim, bu hanehalkı grubunun gelirlerinin çok büyük oranda transfer gelirlere bağlı olmasından, daha açık bir ifadeyle ilgili hanehalklarının sosyoekonomik olarak sosyal yardımlara bağımlı yapısından kaynaklanıyor olabilir.

Şekil 12 ve Şekil 13 birlikte okunduğunda ise orta sınıfların 0 eksenine paralel olarak çizdikleri profillerin ikili sürekliliği dikkate değerdir. Eğitim bakımından tüm hanehalkı ortalamalarının (0 ekseni) hemen üzerindeki, ancak gelir bakımından ortalamanın altındaki konumları, orta sınıfların ikili yapısının süreğen karakterine ışık tutmaktadır.

Şekil 14. Hanehalkı Gruplarına Göre Hane Eğitim Puanı ve Eşdeğer Hanehalkı Geliri Arasındaki Pearson Korelasyonu (*r*) Sonuçlarının Trend Grafiği (2013-2023)

Tablo 23. Hanehalkı Gruplarına Göre Hane Eğitim Puanı ve Eşdeğer Hanehalkı Geliri Arasındaki Pearson Korelasyonu (*r*) Sonuçları (2013-2023)

	2013	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
Örneklem Geneli	0,43**	0,46**	0,44**	0,45**	0,40**	0,42**	0,38**	0,38**	0,36**	0,38**	0,42**
1. Profesyonel Haneleri	0,35**	0,40**	0,34**	0,33**	0,29**	0,27**	0,27**	0,26**	0,27**	0,23**	0,21**
2. Teknik F. Haneleri	0,25**	0,34**	0,30**	0,30**	0,23**	0,27**	0,24**	0,22**	0,21**	0,20**	0,21**
3.Nitelikli Rutin F. Haneleri	0,25**	0,30**	0,28**	0,27**	0,21**	0,23**	0,21**	0,23**	0,20**	0,23**	0,24**
4. Zanaatkâr Haneleri	0,10**	0,17**	0,16**	0,16**	0,22**	0,13**	0,11**	0,15**	0,08*	0,15**	0,20**
5. Faal Güvencesizler	0,07*	0,09**	0,11**	0,15**	0,01	0,10**	0,04*	0,04*	0,03	0,06*	0,13**
6. Vasıfsız Rutin F. Haneleri	0,10*	0,07*	0,11**	0,08**	0,13**	0,11**	0,11**	0,11**	-0,01	0,10**	0,15**
7. Faal Olmayan Güvencesizler	0,23*	0,21**	0,09	0,07	0,07	0,12*	0,03	0,01	0,05	-0,05	0,04

Not: ** = p<0,001; * = p<0,05; sembolsüz hücreler= p>0.05

Sosyoekonomik hanehalkı gruplarının gelir puanlarının eğitim puanları ile arasındaki ilişkinin yıllara göre değişimi, üst sosyoekonomik hanehalkı gruplarının orta sosyoekonomik hanehalkı gruplarına yaklaşma eğilimlerini desteklemektedir (Şekil 14, Tablo 23). Tablo 23, her bir hanehalkı grubunun her bir yıl içerisindeki (2013-2023) eğitim puanının gelir puanı ile olan ilişki katsayısını sergilemektedir. Şekil 14 ise yılların, korelasyon katsayılarını açıklamasıyla oluşan regresyon trend çizgisini vermektedir.

Şekil 14 ve Tablo 23'e göre Türkiye'deki hanehalklarının örneklemi genelinde eğitim ve gelir arasındaki ilişki güç kaybı yaşamaktadır. Bu durum Türkiye'de eğitimde geçirilen sürenin gelir artışına zaman geçtikçe daha zayıf bir şekilde yansıdığını göstermektedir. Öte yandan gözlemlenen güç kaybı, bazı gruplarda daha geniş bir negatif açıyla kendini gösterirken bazı gruplarda daha dar bir açı şeklinde (Şekil 14) kendini göstermektedir.

Buna göre, profesyonel haneleri (küme 1), eğitimleri ve gelirleri arasındaki ilişkinin gücü bakımından, yıllar içerisinde düşüş göstererek orta sınıf hanehalklarına (küme 3) yaklaşmışlardır. Benzer bir trend teknik faaliyet haneleri (küme 2) için de geçerlidir. Yine orta sınıflar da eğitimleri ve gelirleri arasındaki ilişkinin gücü bakımından yıllar içerisinde güç kaybı yaşamış sınıflar arasındadır. Esasında Türkiye'nin genelinde eğitim ve gelir arasındaki pozitif yönlü ilişkinin güç kaybı yaşadığı açıktır. Ancak bu kaybın daha ziyade üst ve orta sınıf hanelerde görüldüğü izlenmektedir. Zanaatkâr haneleri (Küme 4), vasıfsız rutin faaliyet haneleri (Küme 6) ve faal güvencesizler (Küme 5) yıllar içerisinde oldukça stabildirler. Faal olmayan güvencesizlerin bu anlamdaki değişimi çarpıcı görünse de bu hanedeki korelasyon katsayılarının ekseriyetle anlamsız olduğunu (Tablo 20) hatırlamakta fayda bulunmaktadır.

Öte yandan sosyoekonomik hanehalkı grupları, gelirleri ve eğitimleri arasındaki ilişkinin değişimi bakımından dahi hiyerarşik özellikler göstermeye devam eder. Bu hiyerarşi 2020'ye kadar üst, orta ve alt sınıflar arasındaki farkları yansıtmaktadır: üst sınıflar için eğitim ve gelir ilişkisi daha güçlü, orta sınıflar için görece düşük, alt sınıflar için ise ya çok düşük ya da anlamsızdır. Ancak, 2020'de üst sınıflar ve orta sınıflar arasındaki hiyerarşinin eğitim-gelir ilişkisi bakımından erimeye başladığını gözlemleriz. 2023'te Türkiye genelinde bu değişkenlerden birinde meydana gelen bir birimlik artış diğerini 0,42 arttırmaktadır. İlgili artışın en çok yaşandığı grup ise şaşırtıcı bir şekilde ne profesyonel faaliyet haneleri (r=0,21) ne de teknik faaliyet haneleridir (r=0,21). Aralarında çok az fark olmasına rağmen bu grup "nitelikli rutin faaliyet haneleri"dir (r=0,24). Türkiye'de eğitimin sosyal hiyerarşideki rolünü sorgulatmakta olan bu çerçeve, tezin kapsamı dışında kalmakla birlikte, tezin yeni sorular doğurması bakımından sahip olduğu olumsallığı da ortaya koymaktadır.

4.2.2. Hanehalkı Gruplarının Sosyoekonomik Yapısındaki Değişim ve Süreklilik

Türkiye'de hanehalkı gruplarının sosyoekonomik yapısındaki değişim, gelir paketleri ve yapılan işin güvence düzeyleri bakımından ele alınmış ve bu iki gösterge arasındaki süreklilik ortaya konulmuştur.

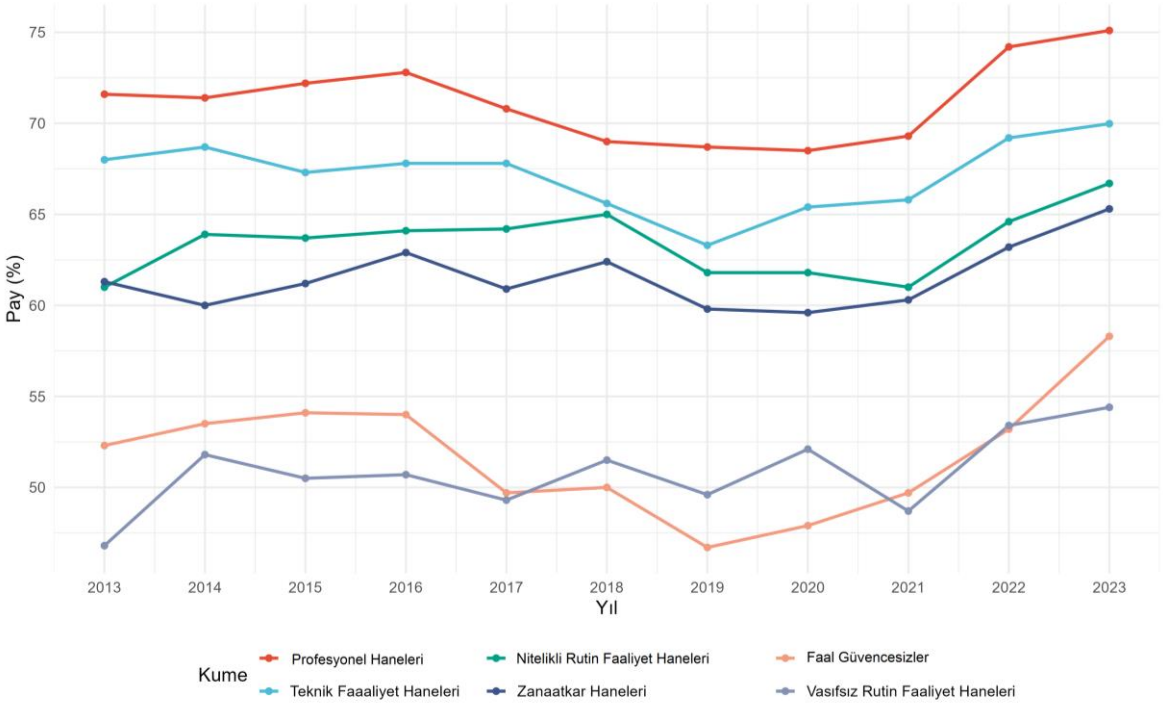
Tablo 24. Hanehalkı Gruplarının Gelir Paketleri (2013-2023)

Sosyoekonomik Hanehalkı Kümeleri	Yıl	Faaliyet Gelirler	Menkul ve Gayrimenkul Gelirleri	Transfer Gelirler	İzafi Kira	Geçimlik Gelir	15 yaşından küçük bireylerin kazandığı gelirler
1. Profesyonel Haneleri (%)	2013	72	7	14	6	0	0
	2014	71	7	15	6	0	0
	2015	72	7	15	7	0	0
	2016	73	6	14	6	0	0
	2017	71	9	15	5	0	0
	2018	69	10	15	6	0	0
	2019	69	9	15	6	0	0
	2020	68	9	16	6	0	0
	2021	69	7	17	7	0	0
	2022	74	7	14	5	0	0
	2023	75	7	12	6	0	0
2. Teknik Faaliyet Haneleri (%)	2013	68	5	20	8	0	0
	2014	69	4	19	8	0	0
	2015	67	4	20	9	0	0
	2016	68	4	19	8	0	0
	2017	68	4	22	7	0	0
	2018	66	4	22	8	0	0
	2019	63	5	23	8	0	0
	2020	65	6	21	8	0	0
	2021	66	4	22	8	0	0
	2022	69	5	20	6	0	0
	2023	70	5	18	7	0	0
3. Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri (%)	2013	61	5	24	9	0	0
	2014	64	5	22	9	0	0
	2015	64	4	22	9	0	0
	2016	64	4	23	9	0	0
	2017	64	4	24	8	0	0
	2018	65	4	23	8	0	0

	2019	62	5	25	8	0	0
	2020	62	5	25	8	0	0
	2021	61	3	27	9	0	0
	2022	65	4	25	6	0	0
	2023	67	4	21	8	0	0
4. Zanaatkâr Haneleri (%)	2013	61	4	24	10	0	0
	2014	60	4	25	10	0	0
	2015	61	4	24	10	0	0
	2016	63	4	23	10	0	0
	2017	61	4	26	9	0	0
	2018	62	3	25	9	0	0
	2019	60	5	26	9	0	0
	2020	60	5	26	9	0	0
	2021	60	3	27	10	0	0
	2022	63	5	24	7	0	0
	2023	65	3	22	9	0	0
5. Faal Güvencesizler (%)	2013	52	5	32	10	1	0
	2014	54	4	31	11	0	0
	2015	54	4	31	10	0	0
	2016	54	4	32	10	0	0
	2017	50	4	35	11	1	0
	2018	50	5	37	8	1	0
	2019	47	5	39	9	1	0
	2020	48	5	37	9	1	0
	2021	50	3	38	8	1	0
	2022	53	6	35	6	1	0
	2023	58	4	31	6	1	0
6. Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri (%)	2013	47	5	35	13	1	0
	2014	52	4	31	13	1	0
	2015	50	4	33	12	1	0
	2016	51	4	33	12	1	0
	2017	49	7	32	11	1	0
	2018	51	3	35	10	1	0
	2019	50	4	35	10	1	0
	2020	52	5	32	10	1	0
	2021	49	3	36	11	1	0
	2022	53	4	34	7	1	0
	2023	54	3	32	9	1	0
7. Faal Olmayan Güvencesizler (%)	2013	0	11	67	21	0	0
	2014	0	8	71	21	0	0
	2015	0	11	68	20	0	0
	2016	0	8	71	20	0	0
	2017	0	5	78	17	0	0
	2018	0	5	78	17	0	0

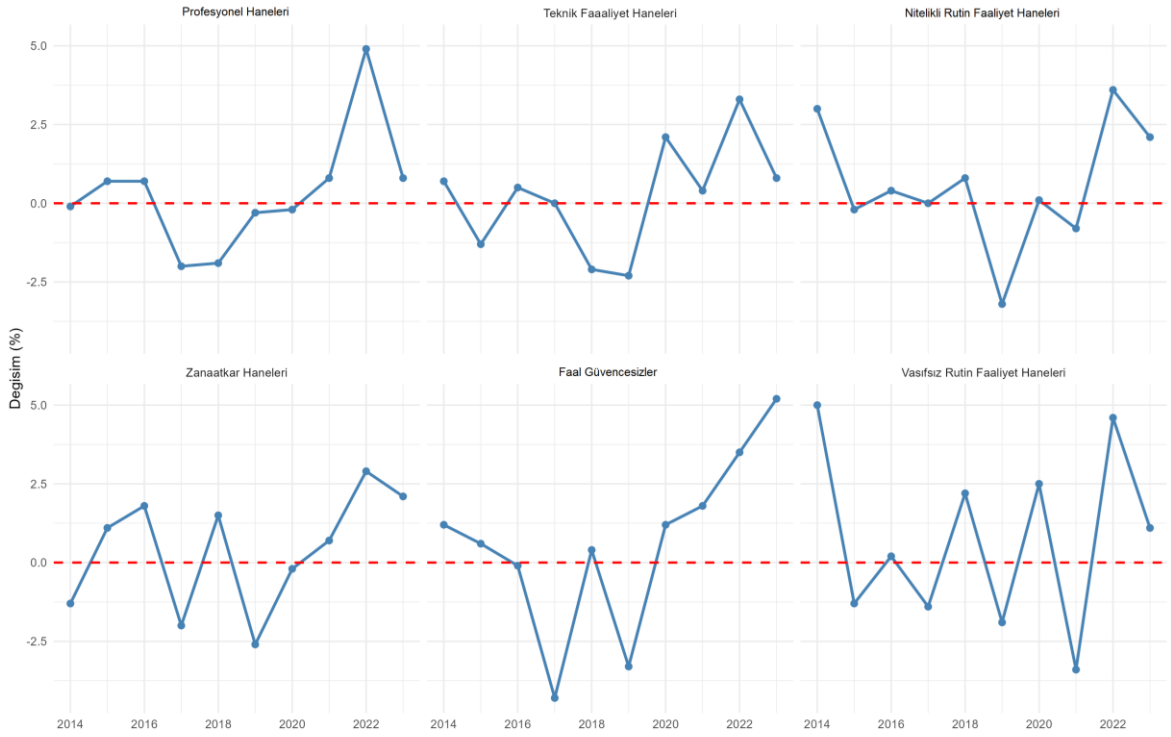
	2019	0	6	78	16	0	0
	2020	0	6	78	16	0	0
	2021	0	4	78	17	0	0
	2022	0	6	81	12	1	0
	2023	0	5	77	17	0	0

Tablo 24, her bir hanehalkı grubu için hanehalklarının toplam gelirlerinin yüzde kaçını farklı türdeki gelirlerin oluşturduğunu 11 yıllık süre zarfı için sergilemektedir. Buna göre yıllar içerisinde faaliyet gelirleri faal olmayan haneler dışındaki bütün haneler için ana gelir kaynağı olma özelliğini sürdürmüştür. Faaliyet gelirlerinden sonraki ana gelir kaynağı ise daima transfer gelirler olmuştur. Toplam hanehalkı gelirlerinden en geniş payı alan 3. gelir türü ise faal olan tüm haneler için izafi kira geliri olurken profesyonel hanelerinde istisnai bir şekilde bu gelir türü menkul ve gayrimenkul gelirleri olagelmiştir. Faal olmayan güvencesizler için ise temel gelir kaynakları sırasıyla transfer gelirler, izafi kira ve menkul-gayrimenkul gelirleri olmuştur. Orta ve alt gruplar için önemli bir gelir kaynağı olduğu anlaşılan izafi kiranın toplam gelirler içerisindeki payı alt gruplar için son yıllarda düşüş göstermiştir (Tablo 24).

Şekil 15. Faaliyet Gelirlerinin Toplam Gelirler İçerisindeki Oranı (2013-2023)

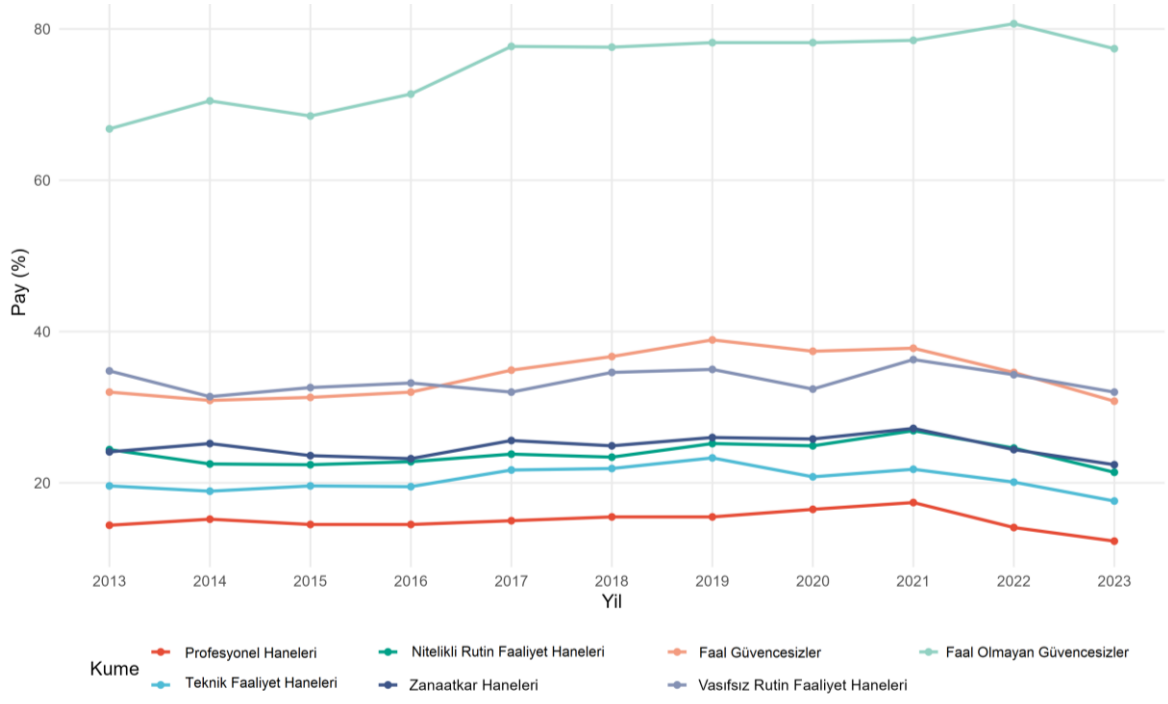
Sosyoekonomik hanehalkı gruplarının gelir paketlerini oluşturan türlerin oranlarındaki değişim, faal gruplarda genel anlamda benzer bir örüntü göstermektedir. Ancak bu veriler aynı zamanda, sosyoekonomik hanehalkı yapıları arasındaki hiyerarşinin ve dolayısıyla farklılıkların sürekliliğini de göstermektedir. Şekil 15'te görüldüğü üzere faaliyet gelirlerinin toplam gelirler içerisindeki oranı en yüksek olan gruplar sosyoekonomik bakımdan en avantajlı olan gruplar olmuş ve bu hiyerarşi 2013-2023 yılları arasında sürekliliğini korumuştur. Buna karşın alt gruplar olan niteliksiz işlerde çalışanlar ve tarım haneleri arasında belirgin bir hiyerarşi okunamamaktadır. Bu sonuçlar alt sınıflar arasındaki sosyoekonomik hiyerarşinin belirsizliği hatırlandığında (Şekil 6, Tablo 15) hanehalkı gruplarının sosyoekonomik konumları ile gelir paketleri arasında bir süreklilik olduğunu düşündürmektedir.

Şekil 16. Faaliyet Gelirlerinin Toplam Gelir İçerisindeki Oranının Bir Önceki Yıla Göre Değişimi (2014-2023)

Öte yandan hanehalkı gruplarının farklı türdeki gelir kaynaklarının toplam gelirleri içerisindeki oranının yıllara göre değişimindeki dinamizm incelendiğinde gruplar arasındaki bazı farklılıklar da daha belirgin hale gelir. Faaliyet gelirlerinin oranındaki değişim, bu farklılıkları takip etmek için iyi bir örnektir. Zira faal olan bütün hanelerin

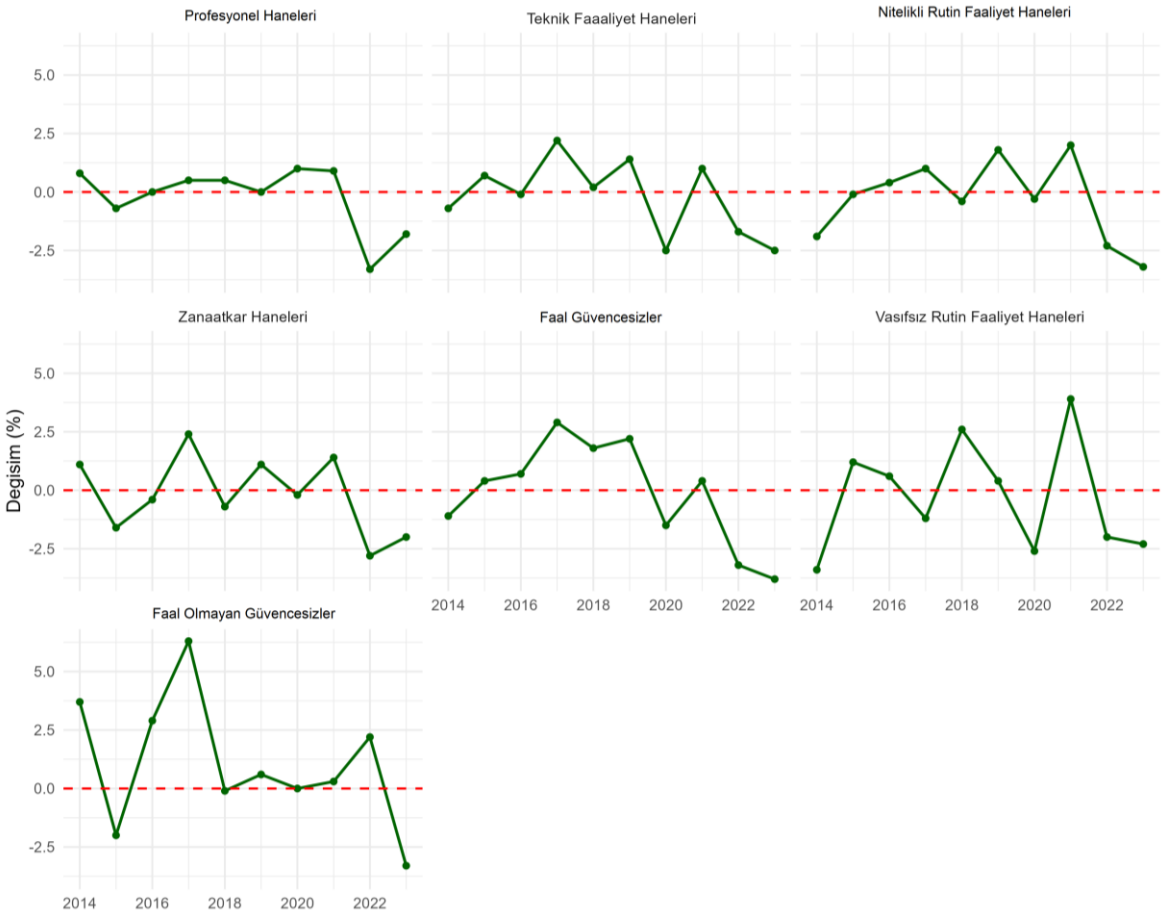
gelir paketlerini en büyük oranda faaliyet gelirleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda Şekil 16, hanehalkı gruplarının faaliyet gelirlerinin bir önceki yıla göre yüzdelik değişimini sergilemektedir. Bu grafikte 0 eksenine yakın bir şekilde uzanan grupların faaliyet geliri yüzdesinin bir önceki yıla göre değişiminin minimum seviyede olduğunu belirtmekte fayda vardır. 0 ekseninin altında kalan değerler faaliyet gelirleri oranlarındaki yıllık düşüşe, 0 ekseninin üzerinde kalan değerler ise faaliyet geliri oranlarındaki yıllık yükselişe işaret ederler. Buna göre, profesyonel hanelerinin on yıllık süre zarfı içerisinde çok büyük bir çoğunlukla 0 eksenine yakın bir alanda hareket ettikleri görülmektedir, dolayısıyla bu grubun gelir paketi diğer gruplara kıyasla stabildir. Ardından teknik faaliyet hanelerinin de Şekil 16 üzerinde teşkil ettikleri noktaların 0 eksenine oldukça yakın olduğu görülür. Bu grubu orta sınıf hanehalklarını oluşturan nitelikli rutin faaliyet haneleri takip etmekte gibidir. Sıfır eksenine en uzak sıçramaların zanaatkâr haneleri, vasıfsız rutin faaliyet haneleri ve faal güvencesizleri oluşturan tarım haneleri olduğu görülmektedir.

Şekil 17. Transfer Gelirlerinin Toplam Gelirler İçerisindeki Oranı (2013-2023)

Bütün faal haneler için ikinci, çalışmayan haneler için ise ana gelir kaynağı olan transfer gelirlerin hanehalkı gruplarının toplam gelirleri içerisindeki oranını incelediğimizde (Şekil 17) faaliyet gelirleri incelemesinde (Şekil 15) karşılaşmış olduğumuza yakın bir hiyerarşik

örüntü ile karşılaşırız. Toplumda en yüksek transfer gelir oranlarına sahip olan grup 11 yıllık süre zarfı içerisinde daima faal olmayan güvencesizler olurken en düşük transfer gelir oranlarına sahip olan gruplar daima sırasıyla profesyonel haneleri ile teknik faaliyet haneleri olmuştur. Sonraki en az transfer gelir oranına sahip olan grup nitelikli rutin faaliyet haneleri olurken bu grubun 2022 yılı ile birlikte, 2022'ye kadar yakın teması koruduğu zanaatkâr haneleriyle yer değiştirmeye başladığı görülmüştür. Buna ek olarak gözlemlemekte olduğumuz hiyerarşinin faal güvencesizler ve vasıfsız rutin faaliyet hanelerinde, Şekil 15'tekine benzer şekilde oldukça değişken olduğuna şahit oluruz.

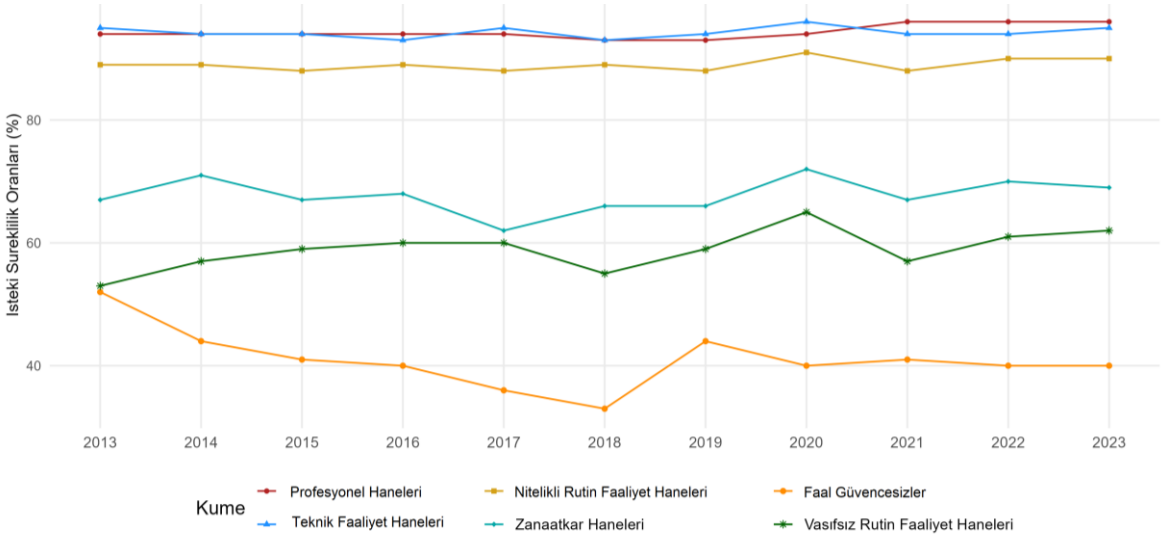

Şekil 18. Transfer Gelirlerin Toplam Gelir İçerisindeki Oranının Bir Önceki Yıla Göre Değişiminin Stabilitesi

Grupların transfer gelir oranlarının yıllara göre değişimi mevzubahis olduğunda ise (Şekil 18), yıllara göre 0 eksenine en yakın alanda konumlanmış olan hanehalkı gruplarının profesyonel haneleri ile nitelikli rutin faaliyet haneleri olduğu görülmektedir. Bu gruplardan sonra değişimin en durağan olduğu gruplar teknik faaliyet haneleri ile

zanaatkârlardır. Ancak faal güvencesizler, vasıfsız rutin faaliyet haneleri ve faal olmayan güvencesizler yıllara göre değişimlerin daha hareketli olduğu birer profil çizerler.

Sonuç olarak alt grup hanelerin ana gelir kaynaklarının toplam gelirleri içerisindeki oranının göreli değişkenliği, bu hanelerin zamansal etkilere daha açık oldukları şeklinde yorumlanabilir. Ancak orta ve üst gruplar yıllara göre daha istikrarlı bir yapı sergilerler.

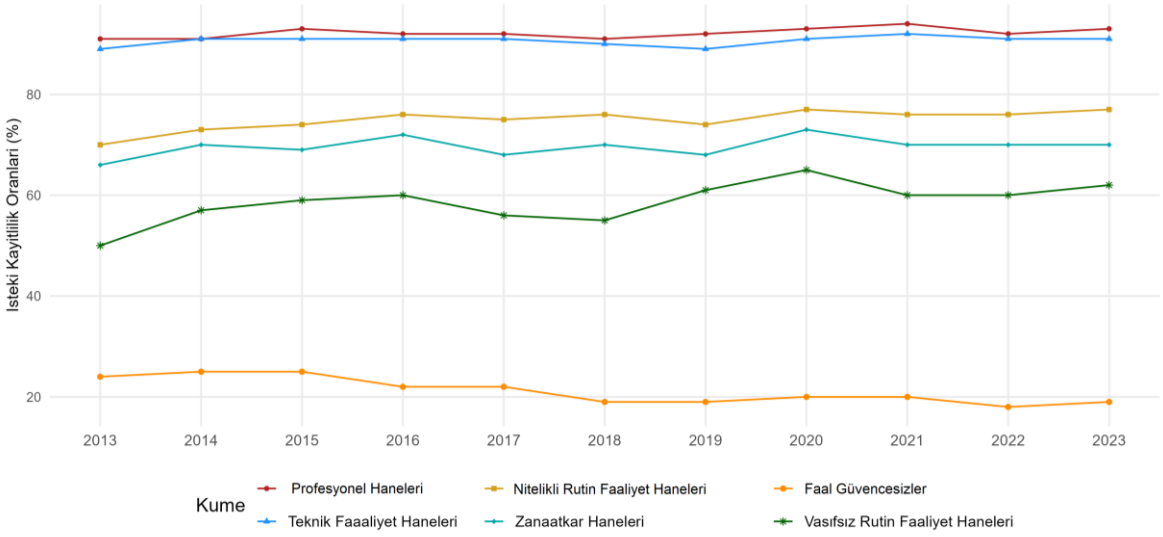
Şekil 19. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının İşteki Süreklilik Oranları (2013-2023)

Tablo 25. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının İşteki Süreklilik Oranları (2013-2023)

İşteki Süreklilik Oranları (%)	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1. Profesyonel Haneleri	94	94	94	94	94	93	93	94	96	96	96
2. Teknik F. Haneleri	95	94	94	93	95	93	94	96	94	94	95
3. Nitelikli Rutin F. Haneleri	89	89	88	89	88	89	88	91	88	90	90
4. Zanaatkâr Haneleri	67	71	67	68	62	66	66	72	67	70	69
5. Faal Güvencesizler	52	44	41	40	36	33	44	40	41	40	40
6. Vasıfsız Rutin F. Haneleri	53	57	59	60	60	55	59	65	57	61	62

Ana gelir kaynaklarına göre gelir yapısı istikrarlı olan grupların iş güvencesi göstergelerine göre de diğer gruplara nazaran yıllar içerisinde çok daha sürekli bir yapı sergiledikleri görülür. Şekil 19 ve Tablo 25, hanehalkı gruplarının yüzde kaçının geçici bir sözleşmeye ve sözleşmesiz arada sırada çalışmaya kıyasla sürekli bir sözleşmeye bağlı olarak çalıştığını gösterir. Buna göre profesyonel haneleri, teknik faaliyet haneleri ve nitelikli rutin faaliyet haneleri gruplarının işlerinin süreklilik oranı yalnızca yüksek değil, aynı

zamanda oldukça stabildir. Buna karşın zanaatkâr haneleri, vasıfsız rutin faaliyet haneleri ve faal güvencesizler işlerinin sürekliliği bakımından daha değişken profiller çizerler.

Şekil 20. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının İşteki Kayıtlılık Oranları (2013-2023)

Tablo 26. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının İşteki Kayıtlılık Oranları (2013-2023)

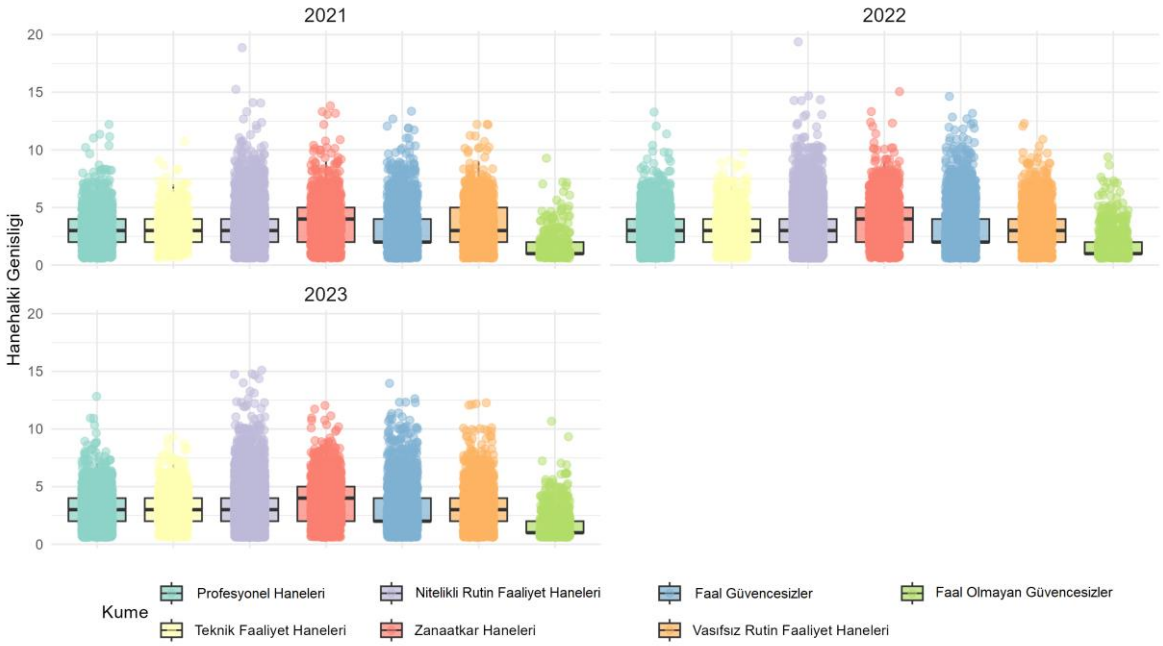
İşteki Kayıtlılık Oranları (%)	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1. Profesyonel Haneleri	91	91	93	92	92	91	92	93	94	92	93
2. Teknik F. Haneleri	89	91	91	91	91	90	89	91	92	91	91
3. Nitelikli Rutin F. Haneleri	70	73	74	76	75	76	74	77	76	76	77
4. Zanaatkâr Haneleri	66	70	69	72	68	70	68	73	70	70	70
5. Faal Güvencesizler	24	25	25	22	22	19	19	20	20	18	19
6. Vasıfsız Rutin F. Haneleri	50	57	59	60	56	55	61	65	60	60	62

Şekil 20 ve Tablo 26 sosyoekonomik grupların yüzde kaçının sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı oluğunu gösterir. Kayıtlılık göstergesinin kayıtlı olma ve kayıtlı olmama şeklinde iki kategorisi mevcuttur. Buna göre işteki kayıtlılık oranları stabil olan hanehalkı grupları da (Şekil 20) işteki süreklilik oranı kararlı olan hanehalkı gruplarıyla (Şekil 19) aynıdır. Üst ve orta sınıf hanelerin profesyonel haneleri, teknik faaliyet haneleri ve nitelikli rutin faaliyet haneleri kayıtlılık oranlarının yıllara göre diğer gruplara nazaran daha istikrarlı olduğu görülür. Buna göre ilgili sınıfların iş güvencesi zeminleri daha sağlam ve öngörülebilirdir.

4.2.3. Hanehalkı Gruplarının Demografik Yapısındaki Değişim ve Süreklilik

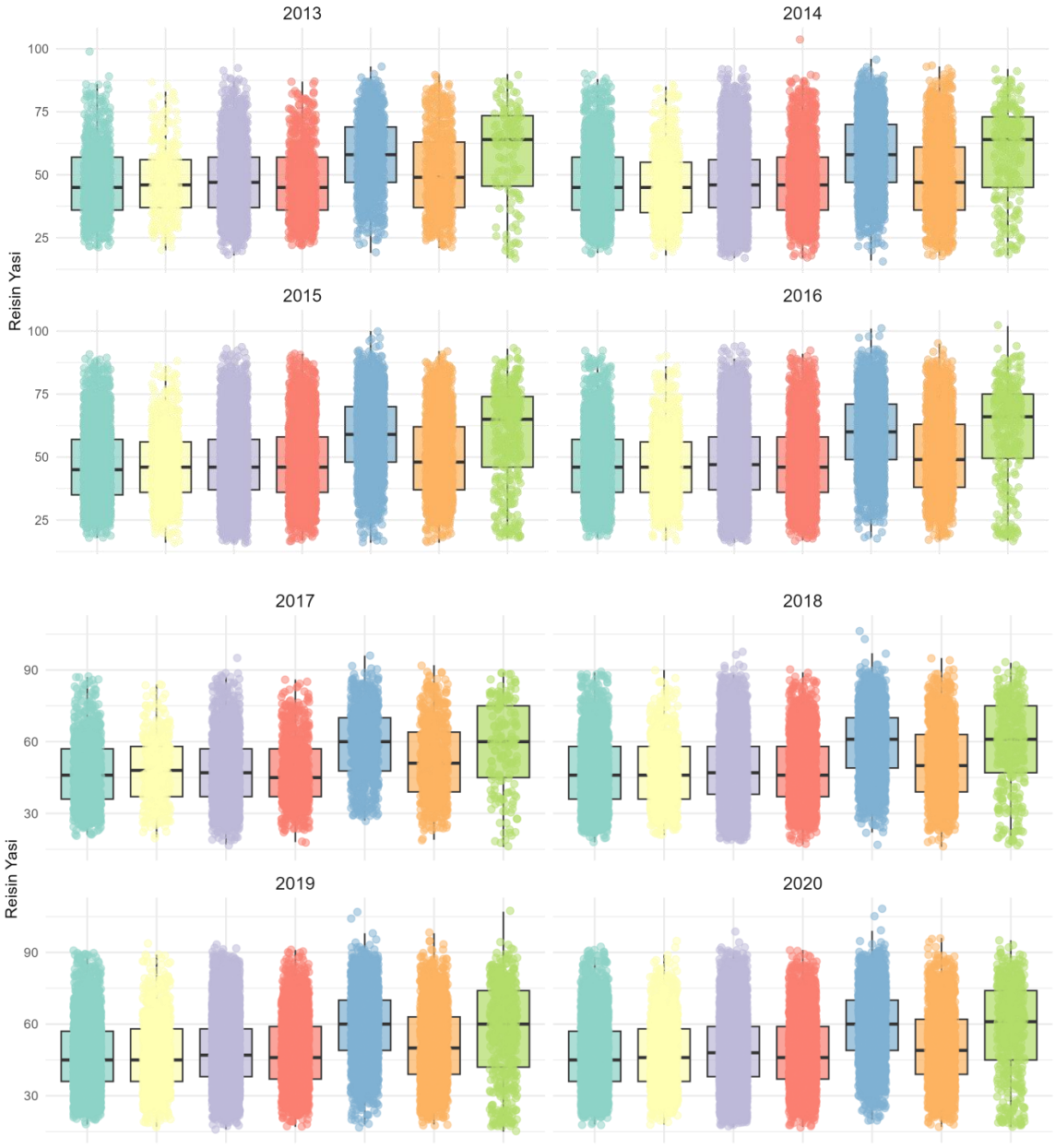
Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerinin demografik karakteristikleri 2013-2023 yılları arasındaki tutarlılıklarıyla ön plana çıkar. Hanehalkı gruplarının demografik göstergelerindeki yıllık değişimler, onların birbirlerine göre olan demografik pozisyonlarını değiştirmemektedir.

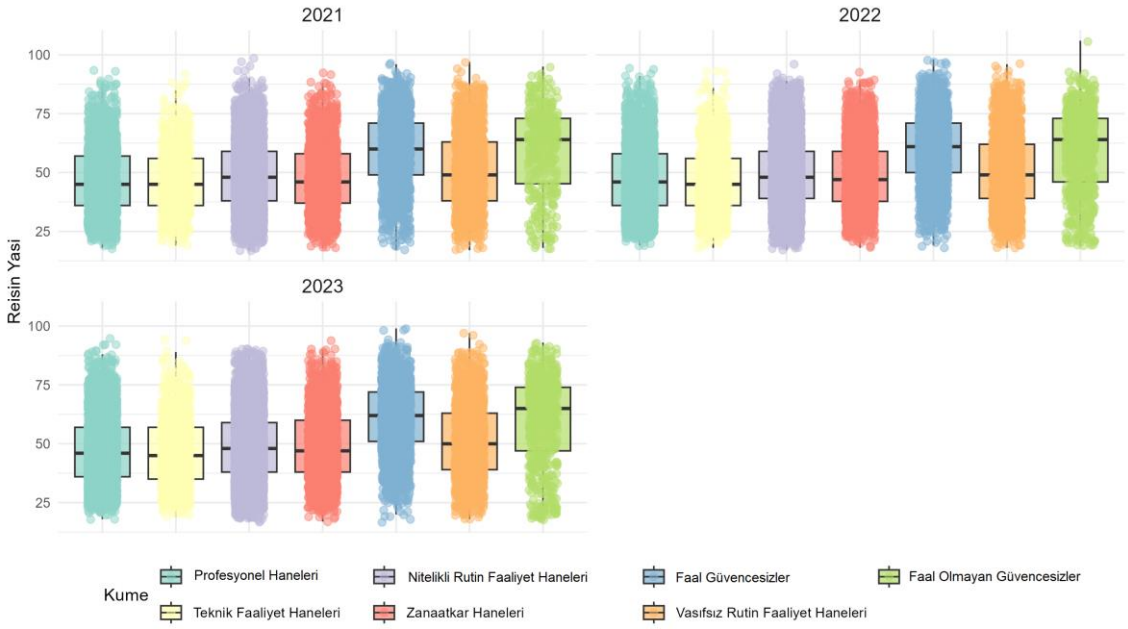

Şekil 21. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Hanehalkı Büyüklüklerinin Dağılımları (2013-2023)

Şekil 21 Türkiye'deki sosyoekonomik hanehalkı gruplarının hanehalkı büyüklüklerinin dağılımlarını yansıtmaktadır. İlgili şekilde görüldüğü üzere hanede yaşayan kişi sayısı bakımından faal güvencesizler (Küme 5) ve faal olmayan güvencesizler (Küme 7) diğer gruplara nazaran farklılık arz eden demografik konumlarını sürdürmektedir. Benzer bir durum hanehalkı sorumlusunun yaşı için de geçerlidir. Şekil 22'ye göre 5. ve 7. kümenin kutu grafikleri, diğer kümelerden olan farklılıklarını ilgili yıllar arasında sürdürmektedir.

2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
Reisin Yasi
Reisin Yasi
100
75
50
25
90
60
30

Şekil 22. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Hanehalkı Reislerinin Yaş Dağılımları (2013-2023)

Hanehalkı kümeleri yıllar içerisinde demografik özellikleri bakımından kısmen değişim göstermişlerdir. Ancak bu değişim çoğu zaman ilgili kümelerin birbirlerine göre olan demografik konumlarını değiştirmeye yeterli değildir ve çoğu zaman açık bir eğilimi ifade edemeyecek kadar istikrarsızdır. Tablo 27, hanehalkı gruplarının demografik konumlarının istikrarını desteklerken kümelerin demografik özelliklerinde meydana gelen değişimleri de yansıtmaktadır.

Tablo 27. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Demografik Profillerinin Yıllara Göre Temsili (2013-2023)

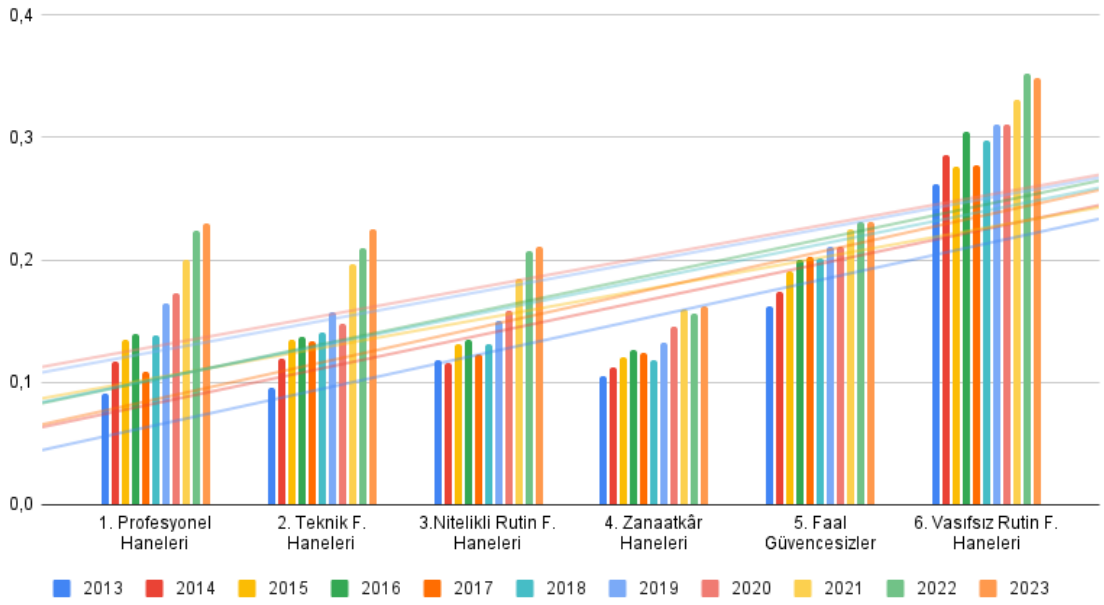
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Hanehalkı Büyüklüğü (Medyan)											
1. Profesyonel Haneleri	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
2. Teknik F. Haneleri	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
3. Nitelikli Rutin F. Haneleri	4	4	4	4	4	4	4	4	3	3	3
4. Zanaatkâr Haneleri	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
5. Faal Güvencesizler	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2
6. Vasıfsız Rutin F. Haneleri	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
7. Faal Olmayan Güvencesizler	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Kadın Hanehalkı Reisi Oranları (%)											
1. Profesyonel Haneleri	9,1	11,7	13,5	14,0	10,8	13,9	16,4	17,3	20,0	22,4	23,0
2. Teknik F. Haneleri	9,6	12,0	13,5	13,7	13,3	14,0	15,7	14,8	19,6	20,9	22,5
3. Nitelikli Rutin F. Haneleri	11,8	11,6	13,2	13,5	12,3	13,2	15,0	15,9	18,4	20,7	21,1
4. Zanaatkâr Haneleri	10,5	11,2	12,1	12,6	12,4	11,8	13,3	14,5	16,0	15,6	16,3
5. Faal Güvencesizler	16,2	17,3	19,0	20,0	20,2	20,1	21,0	21,0	22,5	23,1	23,1
6. Vasıfsız Rutin F. Haneleri	26,2	28,5	27,6	30,4	27,8	29,7	31,1	31,1	33,1	35,2	34,8
7. Faal Olmayan Güvencesizler	93,5	94,5	92,2	90,6	94,8	94,1	92,8	92,8	95,0	89,6	90,0
Hanehalkı Reisinin Yaşı (Medyan)											
1. Profesyonel Haneleri	45	45	45	46	46	46	45	45	45	46	46
2. Teknik F. Haneleri	46	45	46	46	48	46	45	46	45	45	45
3. Nitelikli Rutin F. Haneleri	47	46	46	47	47	47	47	48	48	48	48
4. Zanaatkâr Haneleri	45	46	46	46	45	46	46	46	46	47	47
5. Faal Güvencesizler	58	58	59	60	60	61	60	60	60	61	63
6. Vasıfsız Rutin F. Haneleri	49	47	48	49	51	50	50	49	49	49	50
7. Faal Olmayan Güvencesizler	64	64	65	66	60	61	60	61	64	64	65

Tablo 27'de görüldüğü üzere sosyoekonomik hanehalkı gruplarının medyan hanehalkı büyüklükleri genel olarak değişmezken faal güvencesiz hanelerinde yaşayan kişi sayısının ortanca değerinin 2016'da 3 kişiden 2 kişiye düştüğü ve bu değişimi 2023'e kadar koruduğu görülmektedir. Bu noktada faal güvencesizlerin yalnızca barındırdığı kişi sayısı bakımından değil, diğer hanehalkı grupları içerisindeki genişliğinin de daraldığını (Bölüm 4.2.1) hatırlatmakta fayda bulunmaktadır. Sosyoekonomik özellikleri bakımından örneklem ortalamasına yakın bir konumda yer alan nitelikli rutin faaliyet haneleri ve zanaatkâr hanelerinin ise 2021 yılına kadar en geniş hanehalklarına işaret ettikleri görülmektedir. 2021 ile birlikte nitelikli rutin faaliyet hanelerinin medyan büyüklüğü 3'e düşerken, zanaatkâr haneleri en çok birey bulunduran haneler olma özelliklerini 2021 sonrasında da sürdürmeye devam etmektedir. En dar hanehalkı gruplarına daima faal olmayan güvencesizlerde rastlanmaktadır. Ancak hanehalkı büyüklüğü medyan değerinin 3 olması hem üst sınıf kümelerde hem de alt sınıf kümelerden biri olan 6. kümede rastladığımız bir durumdur. Bu husus ilgili grupların hanehalkı büyüklüklerinde farklı sosyoekonomik koşulların etkili olabileceğini göstermektedir.

Hanehalkı grupları, hanehalkı reisinin cinsiyeti bakımından sahip olduğu demografik konumu farklı yıllara göre kısmen korumaktadır. Kadın hanehalkı reisi oranının en yüksek olduğu gruplar 2013'ten 2023'e kadar daima alt sosyoekonomik hanehalkı grupları (faal

güvencesizler, vasıfsız rutin faaliyet haneleri ve faal olmayan güvencesizler) olmuştur. Öte yandan 2023'te orta ve üst sınıf haneler içerisindeki kadın hanehalkı reisi oranının en yüksek olduğu gruplar profesyonel haneleri (%23) ile teknik faaliyet haneleri (%22,5) olurken 2013 ve 2014'te bu gruplar nitelikli rutin faaliyet haneleri (%12) ile zanaatkâr haneleri (%11) olmuştur. 2013'te profesyonel hanelerinin kadın hanehalkı reisi oranı yalnızca %9'dur.

Şekil 23. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Kadın Hanehalkı Reisi Oranlarının Yıllara Göre Temsili

Sosyoekonomik yapının belki de en dışında konumlanan faal olmayan hanehalklarının ilgili yıllar arasında sürekli olarak (2013-2023) ciddi oranda kadın hanehalkı reislerine karşılık gelmesi bir yana, kadın hanehalkı reislerinin artış eğilimlerini betimsel düzeyde belirli bir sosyoekonomik grupla ilişkilendirememekteyiz. Zira kadın hanehalkı reisi oranlarındaki düzensiz artış eğilimi faal hanelerin tamamında rastlanılan bir unsurdur (Şekil 23).

Okumuş olduğunuz bölümde Türkiye'de hanehalkı gruplarının birbirlerine göre konumlarının yıllar içerisindeki sürekliliği ve yer yer gösterdikleri değişim incelenmiştir. Küme genişliğinin yıllara göre arz ettiği değerler gözetildiğinde Türkiye'nin istikrarlı bir orta sınıf toplumu olduğu görülürken 2013'ten 2023'e kadar profesyonel hanelerinin toplam haneler içerisindeki artan genişliğinin nitelikli tarım hanelerine karşılık gelen faal

güvencesizlerin genişliğini geride bıraktığı görülmektedir. Bu durum, ilgili değişimin Türkiye'de yıllar içerisinde yaşanan sektörel değişime paralel olması bakımından anlamlıdır. Dahası tarım haneleri, hane içinde yaşayan kişi sayısı bakımından dahi düşüş göstermektedir. Öte yandan profesyonel haneleri ile teknik faaliyet haneleri sosyoekonomik özellikleri itibariyle orta sınıf hanelere doğru yaklaşmaktadır.

Sosyoekonomik bakımdan yıllara göre en yüksek düzeyde süreklilik gösteren yapıyı orta ve üst sınıf haneler oluşturmaktadır. Orta sınıf altında kalan hanelerin gelir paketlerinin ve mesleki güvence zeminlerinin yıllara göre daha çok değiştiği görülmektedir. İlgili haneler demografik pozisyonlarını da farklı yıllara göre sürdürmüştür. Profesyonel haneleri ise 2013'te en düşük kadın hanehalkı reisi oranına sahip olurken 2023'te teknik faaliyet haneleri ile birlikte ciddi anlamda genişlemişlerdir. Ancak yine de hala yüksek kadın hanehalkı reisi ile karakterize olan haneler alt sınıf hanehalkı gruplarıdır.

Bu bölüm, sosyoekonomik grupların genel yapısında ve sosyoekonomik-demografik pozisyonlarındaki nadir değişimlerin yanı sıra sosyoekonomik yapının dirençli olduğu yönleri de ortaya koymuştur.

4.3. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Ortodoks Marksist Şemalarla Kısmi Anlamda Nicel Bir Diyaloğu

Bu noktaya kadar sosyoekonomik hanehalkı gruplarının genel yapısı ve yıllara göre değişimi üzerinde durduk. Bu süreçte elde ettiğimiz bulguların, sosyoekonomik grupların göreceli konumlarıyla olan sürekliliği dikkat çekiciydi. Ancak işteki durum değişkeninin bu sürekliliğin neresinde olduğu ayrıca merak konusudur. Zira ücretli, yevmiyeli, kendi hesabına çalışan, işveren ve ücretsiz aile işçisi kategorilerine sahip olan söz konusu değişken, Türk sınıf şemalarında yaygın olan Marksist sınıf anlayışının bu araştırmadaki analizle nicel bir diyaloğunu kurabileceğimiz en uygun değişkene işaret etmektedir. Söz konusu değişken iş hayatının boyutlarından birini oluşturduğu için bu bölümdeki analizler faal olmayan güvencesizleri içermeyecektir.

Tablo 28. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarına Göre İşteki Durum (2020)

Küme	Ücretli /Maaşlı	Yevmiyeli	İşveren	Kendi Hesabına Çalışan	Ücretsiz Aile İşçisi
Profesyonel Haneleri (%)	24,5	2,0	49,4	8,4	1,1
Teknik Faaliyet Haneleri (%)	9,6	1,8	5,2	3,2	0,8
Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri (%)	43,1	21,4	23,0	25,1	10,2
Zanaatkâr Haneleri (%)	13,2	30,1	15,6	10,6	2,9
Faal Güvencesizler (%)	1,1	7,9	5,6	48,5	70,3
Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri (%)	8,5	36,8	1,3	4,2	14,7

Tablo 28 ücretlilerin, yevmiyelilerin, işverenlerin, kendi hesabına çalışanların ve ücretsiz aile işçilerinin yüzde kaçının hangi sosyoekonomik hanehalkı grubunda yer aldığını göstermektedir. Buna göre toplam ücretlilerin %43'ünü nitelikli rutin faaliyet haneleri oluştururken %25'ini profesyonel haneleri oluşturmaktadır. Yevmiyeli oranlarının en yüksek olduğu hanehalkı grupları ise sırasıyla vasıfsız rutin faaliyet haneleri (%37) ile zanaatkâr haneleridir (%30). Örneklemdeki bütün ücretsiz aile işçilerinin %70'i tarım hanelerine işaret eden faal güvencesizler grubunda bulunmaktadır. Bu hanehalkı grubu kendi hesabına çalışanların da neredeyse yarısını (%49) içermektedir. Örneklemdeki işverenlerin ise yarısı (%49) profesyonel hanelerinde bulunurken %23'ü nitelikli rutin faaliyet hanelerinde yer almaktadır.

Marksist şemalarda üretim araçlarının sahipliği ile karakterize olan grubu en iyi açıklayabilecek olan kategorinin "işveren" olma durumu olduğu söylenebilir. Gerçekten de işverenlerin yarısı tek başına sosyoekonomik hiyerarşinin en tepesinde yer alan profesyonel hanelerinde toplanmıştır (Tablo 28). Diğer gruplara göre orta sınıf bir konumda yer alan nitelikli rutin faaliyet haneleri ise ikinci en yüksek işveren oranına sahip olan gruptur. Buna karşın yüksek sosyoekonomik konumu ile dikkat çeken teknik faaliyet hanelerinde işveren oranının faal güvencesizlerden daha düşük olduğunu (%5) gözlemleriz.

İşveren oranları ile tespit ettiğimiz sosyoekonomik hiyerarşi arasındaki örüntü kısmen açık kısmen belirsizdir. Tablo 28, işteki durum değişkeninin sosyoekonomik hanehalkı gruplarını açıklamadaki rolü üzerine muğlâk bir çerçeve çizmektedir. Ancak bu rol aynı zamanda Marksist açıklamaların sınırlı anlamda test edilmesine işaret etmesi bakımından da önem arz etmektedir. Bu noktada işteki durum kukla değişkenlerinin, tespit etmiş

olduğumuz sosyoekonomik hanehalkı gruplarını ne derece açıklayabileceği sorusuna ışık tutması bakımından bir regresyon analizi modellenmiştir.

Bağımsız değişken olarak modellenen işteki durum kategorileri literatürdeki grupları yansıtır şekilde işçiler, işverenler ve kendi hesabına çalışanlar –kısmen Borav'ın tabiriyle (2004 [1995]) örtüşecek şekilde "marjinal gruplar"- olarak gruplanmıştır. Bu bakımdan ücretli/maaşlı ile yevmiyeli ve ücretsiz aile işçileri tek bir işçi kategorisini oluşturacak şekilde birleştirilmiştir. Modele demografik değişkenler kontrol değişkenleri olarak dâhil edilmişse de büyük ölçüde literatürde karşılaştığımız senaryoya benzer bir modelleme gerçekleştirilmiştir. Modelin bağımlı değişkeni ise bu tez kapsamında üretilmiş olan sosyoekonomik hanehalkı grupları olmuştur. Analiz öncesi çoklu doğrusallık kontrolü VIF değerleri tespit edilerek gerçekleştirilmiş, sonuçlar ek tablolarda yer almıştır (Tablo 42).

Tablo 29. Multinomial Lojistik Regresyon Sonuçları (2020)

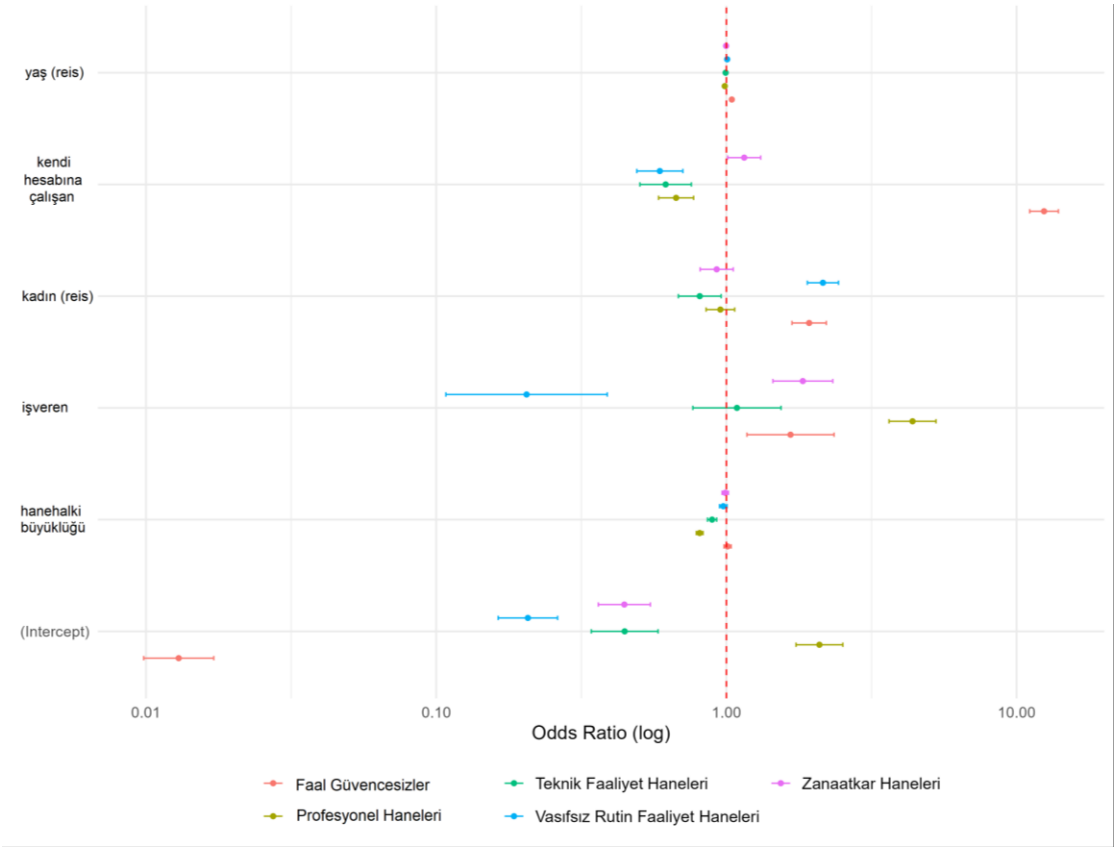
Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Odds Oranları	Güven Aralığı (%95)	*p*-değeri
Profesyonel Haneleri	(Intercept)	2,09	1,7-2,5	0,000
	İşveren	4,38	3,6-5,3	0,000
	Kendi Hesabına Çalışan	0,67	0,6-0,8	0,000
	Yaş	0,99	1,0-1,0	0,000
	Hanehalkı Büyüklüğü	0,81	0,8-0,8	0,000
	Kadın	0,95	0,9-1,1	0,41
Teknik Faaliyet Haneleri	(Intercept)	0,45	0,3-0,6	0,000
	İşveren	1,09	0,8-1,5	0,64
	Kendi Hesabına Çalışan	0,62	0,5-0,8	0,000
	Yaş	0,99	1,0-1,0	0,000
	Hanehalkı Büyüklüğü	0,89	0,9-0,9	0,000
	Kadın	0,81	0,7-1,0	0,01
Zanaatkâr Haneleri	(Intercept)	0,44	0,4-0,5	0,000
	İşveren	1,83	1,4-2,3	0,000
	Kendi Hesabına Çalışan	1,15	1,0-1,3	0,03
	Yaş	1,00	1,0-1,0	0,09
	Hanehalkı Büyüklüğü	0,99	1,0-1,0	0,47
	Kadın	0,93	0,8-1,1	0,25
Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri	(Intercept)	0,21	0,2-0,3	0,000
	İşveren	0,20	0,1-0,4	0,000
	Kendi Hesabına Çalışan	0,59	0,5-0,7	0,000
	Yaş	1,01	1,0-1,0	0,000

	Hanehalkı Büyüklüğü	0,98	0,9-1,0	0,1
	Kadın	2,15	1,9-2,4	0,000
Faal Güvencesizler	(Intercept)	0,01	0,0-0,0	0,000
	İşveren	1,66	1,2-2,4	0,000
	Kendi Hesabına Çalışan	12,43	11,1-13,9	0,000
	Yaş	1,04	1,0-1,0	0,000
	Hanehalkı Büyüklüğü	1,01	1,0-1,0	0,53
	Kadın	1,93	1,7-2,2	0,000

AIC: 57076,4; Pseudo R^2: 0,09
Doğru yerleştirme oranı: %41,5
Referans Kategori: Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri
Referans Kukla: İşçi

Tablo 29'a göre [7] işveren olmak ve kendi hesabına çalışan olmak diğer bütün sosyoekonomik hanehalkı grupları için anlamlı bir açıklayıcı olarak işlev görürken işveren olmak teknik faaliyet hanelerinde bulunmayı anlamlı bir şekilde tahmin edememektedir (p>0,05). Öte yandan işveren olmak profesyonel hanesi olmayı nitelikli rutin faaliyet hanesi olmaya ve işçi olmaya göre 4 kat arttırmaktadır (Odds Ratio=4,38). Bu değer zanaatkâr haneleri için 1,8; faal güvencesizler için ise 1,7'dir. İşveren olmak ise 1'in altındaki odds oranı ile vasıfsız rutin faaliyet hanelerini temsil etme olasılığını azaltmaktadır (Odds Oranı=0,20).

[7] Daha sade ve anlaşılır bir yorumlama için regresyon katsayıları odds oranlarına dönüştürülmüştür. Dönüştürülmemiş orijinal regresyon katsayılarına ek tablolar bölümünde yer verilmiştir (Tablo 39).

Şekil 24. Multinomial Lojistik Regresyon Sonuçlarının Görselleştirilmesi

Not: Odds oranları arasındaki farkların aynı grafikte sağlıklı bir şekilde gösterilebilmesi adına grafik odds oranlarının logaritması alınarak oluşturulmuştur.

Odds oranları görselleştirildiğinde[8] (Şekil 24) işveren olmanın profesyonel haneleri ile bir alt sınıf hanehalkı grubu olan vasıfsız rutin faaliyet hanelerini yordamada oldukça etkili olurken diğer grupları birbirinden farklılaştırmada etkili olmadığı görülmektedir. Bu değişken teknik faaliyet haneleri için ise istatistiksel olarak anlamsızdır (p>0,05). Öte yandan zanaatkâr haneleri ile faal güvencesizlerin örtüşen güven aralıklarına bağlı olarak iki grup arasında işveren olmak bakımından bir yordama farkının mevcut olmadığı söylenebilir.

[8] Daha ileri bir okuma için kümelerarası ilişkilerden ziyade her bir kümenin referans kümeye göre arz ettiği konumları yansıtan, odds oranlarının her bir grup için ayrıca görselleştirildiği panel grafiğe ek tablolar kısmında yer verilmiştir (Şekil 25).

Tablo 30. Multinomial Lojistik Regresyon Doğru Yerleştirme Oranları

Küme	Doğru Tahmin Oranı (%)
Profesyonel Haneleri	14,6
Teknik Faaliyet Haneleri	0,0
Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri	85,1
Zanaatkâr Haneleri	0,0
Faal Güvencesizler	59,9
Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri	0,0

Dikkat çekici olan bir diğer nokta ise kısmen literatürdeki senaryoyu yansıtan bu modelin doğru yerleştirme oranlarıdır (Tablo 30). Genel doğru yerleştirme oranı %41,5 olan bu modelin teknik faaliyet hanelerini, zanaatkâr hanelerini ve vasıfsız rutin faaliyet hanelerini %0 oranında doğru tahmin ettiği görülür. Bu oran profesyonel haneleri için %15 iken faal güvencesizler için %60'tır. En yüksek doğru tahmin oranı %85 ile nitelikli rutin faaliyet hanelerinde görülür. Dolayısıyla modelin doğru yerleştirme oranları oldukça düşüktür.[9]

Türkçe literatürdeki sosyal sınıf anlayışını bir regresyon modeline yansıtarak bu tez kapsamında elde etmiş olduğumuz sosyoekonomik hanehalkı grupları ile nicel bir diyaloğa aldığımızda modelin doğruluğunun çok düşük olduğu görülür. Mevcut doğrulukla dahi bu model, gruplar arası farklılıkları saptamada kısmen başarılı olmuştur. Buna göre kayda değer farklılıkların yalnızca iki grup arasında söz konusu olduğu gözlemlenmektedir. Modelde sadece uçlarda bulunan gruplar için dikkate değer etki büyüklüğü örüntüleri görülmektedir. Bu doğrultuda toplumdaki açık hiyerarşi göz önünde bulundurulduğunda (Bölüm 4.1.2) sınıf mefhumunu Türkçe literatürde yaygın olduğu şekliyle değerlendirmenin detaylı bir sınıf anlayışından bizi uzaklaştırdığı söylenebilir. Zira ortodoks Marksist perspektif üzerinden konumlandırılamayan grupların farklı sosyoekonomik açılardan anlamlı örüntüler sergileyen gruplar olduğu bulgulanmıştır (Bölüm 4.1. ve Bölüm 4.2).

[9] Modelin asıl *(actual)* grupları hangi gruplar içerisinde tahmin ettiğini gösteren doğruluk matrisine *(accuracy matrix)* ayrıca bakınız: Ek Tablolar (Tablo 40).

5. TÜRKİYE'DE SOSYOEKONOMİK HANEHALKI TİPOLOJİLERİ (TÜSEHAT) MODELİ

Bu araştırmanın temel sorusu Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerinin neler olduğudur. Bu soru, Türkiye'nin sosyal yapı kategorilerini ortaya koyan bir "Türkiye'de Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojileri (TÜSEHAT) Modeli" üretme amacı ile yapılandırılmıştır. Bir önceki bölümde araştırma sorusu sosyoekonomik hanehalkı gruplarının keşfini, genel karakteristiklerini ve yıllar içerisindeki değişimini ele alan alt sorular şeklinde incelenmiş ve modelin geçerliliği ortaya konulmuştur (Bölüm 4). Bu bölümde ise ilgili sorulara bağlı olarak elde ettiğimiz modelin ana bulguları bağlamsallaştırılacaktır.

Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı grupları oldukça hiyerarşik ve meslek temelli bir yapı teşkil etmektedir. Bu hiyerarşinin en üstünde yöneticiler ve profesyonellerden oluşan profesyonel haneleri yer alırken ortasında büro çalışanları, hizmet personelleri ve makine operatörlerinden oluşan nitelikli rutin faaliyet haneleri yer almakta; en altında ise faal olmayan güvencesizler bulunmaktadır. Öte yandan hanehalkı gruplarının sosyoekonomik özellikleri yıllara göre büyük ölçüde süreklidir.

Bu bölümde ilk olarak Türkiye'de Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojileri (TÜSEHAT) modelinin hiyerarşik ve meslek temelli görünümü üzerinde durulacak, ardından tespit edilen her bir tipoloji tematik olarak ele alınacaktır. Her bir tema, bulguların genel özellikleri, zaman içerisindeki değişimleri, literatürdeki konumları, mevcutsa literatürle çelişen yönleri, katkıları ve sınırlılıkları ekseninde tartışılacak ve ardından temalar, bu eksenlerin kesiştiği noktalarda kavramsallaştırılacaktır. Sonrasında ise modelin genel görünümünün zaman içerisindeki değişimine yer verilerek bölüm sonlandırılacaktır.

5.1. Türkiye'de Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojilerinin (TÜSEHAT) Genel Görünümü

Türkiye'de yedi farklı sosyoekonomik hanehalkı grubu olduğu tespit edilmiştir. Bu gruplar eğitim ve gelir bilgilerinin analiz sürecindeki mevcudiyetine rağmen meslek temelli olarak ayrışmışlardır. Bu anlamda ilgili gruplar farklı meslek grupları ve de farklı meslek

gruplarının kombinasyonu şeklindedir. Ancak ayrım noktaları sadece mesleki farklılıklardan ibaret değildir. Öte yandan Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı grupları sahip oldukları sosyoekonomik puanlara göre oldukça hiyerarşik bir yapı sergilemektedir (Şekil 6). Hemen her grup arasında gözlemlediğimiz bu belirgin sosyoekonomik hiyerarşi, alt sınıf hanehalkı grupları arasında özellikle hanehalkı gelirleri bakımından oldukça muğlâktır. Alt sınıf hanehalkı gruplarının gelir paketlerinin büyük bir çoğunluğunu emekli maaşı, yaşlılık maaşı, dul ve yetim maaşlarının oluşturduğu transfer gelirlerin şekillendirdiği düşünüldüğünde (Tablo 17) bu durum Türkiye'de sosyal sınıf yapısında sosyal devletin rolüne işaret etmekte gibidir.

Sosyoekonomik konumları bağlamında hiyerarşinin en tepesinde profesyonel haneleri bulunur. Bu grubu ise teknik faaliyet haneleri takip eder. Bu iki grup sahip oldukları – meslek, eğitim ve gelire karşılık gelen- puanlar (z) bakımından diğer hanelere olan mesafeleri doğrultusunda (Şekil 6, Tablo 14) üst sınıf haneler olarak adlandırılabilirler. İlgili grupların hemen ardından z skoru puanları 0 ekseninde uzanan, dolayısıyla diğer tüm hanehalkı gruplarıyla birlikte değerlendirildiğinde orta sınıf hanehalkı olarak nitelendirilebilecek olan nitelikli rutin faaliyet haneleri gelmektedir. Bu grubu ise zanaatkârlar takip etmektedir. Ancak söz konusu hiyerarşi vasıfsız rutin faaliyet haneleri, faal güvencesizler ve faal olmayan güvencesizler söz konusu olduğunda ilgili sosyoekonomik puanlar bakımından karmaşıklaşmaktadır. Öyle ki faal olmayan güvencesizler, mesleki itibar puanına sahip dahi olmaz ve eğitim bakımından da hiyerarşinin en altında yer alırken gelir bakımından zanaatkâr hanelerine daha yakın bir yerde konumlanabilmektedir (Şekil 6). Faal güvencesizler mesleki itibar ve gelir bakımından vasıfsız rutin faaliyet hanelerinden daha yüksek bir puanla karakterize olurken eğitim bakımından bu grubun altında yer alabilmektedir. Ancak 11 yıllık değişim (2013-2023) doğrultusunda ele aldığımızda faal olmayan güvencesizlerin bu hiyerarşi içerisinde, gelir bakımından elde ettikleri konumun yıllara göre oldukça istikrarsız olduğu görülmektedir (Şekil 13). Bu durum ilgili hane tipini hiyerarşinin en altında olarak değerlendirmemize yol açmaktadır. Zira sahip olunan ekonomik konum, istikrarlı olmaması bakımından güvenceli bir zemine sahip değildir.

Ortaya çıkan sınıfsal yapıda sosyoekonomik bir hiyerarşinin baskın oluşunun test edilmesi ve yorumlanması, Savage'ın (2000, 2013) büyük oranda Bourdieu'nun sınıf çalışmalarından beslenerek revize ettiği teorik yaklaşım merceğinde gerçekleştirilmiştir.

Bu bağlamda Bourdieu'ya göre sosyoekonomik avantaj alanlarına karşılık gelen sermaye türleri arasındaki örtüşmeyi düşünmek makul ve beklenilirdir. Bu örtüşme Bourdieu'nun "homoloji" ilkesini yansıtmaktadır: yüksek sosyal sermayenin, yüksek ekonomik sermaye ve yüksek kültürel sermaye ile bir arada olması şaşırtıcı değildir. Ancak sermaye türleri arasındaki bağımsızlığı anlamak ayrıca ilgi çekicidir (Savage vd., 2015). Savage ve meslektaşları (2015), elde ettikleri sınıf yapılarının ne derece homolojik yapılar oldukları üzerinde durarak Birleşik Krallık toplumundaki esas hiyerarşinin en alt ve en üst gruplar arasında mevcut olduğunu, diğer gruplar arasındaki hiyerarşinin ise oldukça keyfi seyrettiğini tespit etmişlerdir. Biz de Savage'ı rehber edinerek homoloji kavramı üzerinden Türkiye'de sınıflar arası hiyerarşinin bir okumasını yapmış bulunmaktayız. Ancak elde ettiğimiz sonuçlar Birleşik Krallık toplumunda görülenin aksine oldukça hiyerarşik bir sosyoekonomik yapıya işaret etmektedir. Dahası Savage'ın elde ettiği sınıf yapısı, sınıflarda mesleki aşırı temsilin görülüyor olması bir yana, meslekler ekseninde ayrışmış bir yapıya işaret etmemektedir.

Sosyal sınıf çalışmalarındaki en güncel perspektiflerden biri olan Savage'ın yaklaşımını bir zihin haritası olarak kullanmış olmamıza rağmen elde ettiğimiz sonuçların sosyal sınıfların genel yapısı bakımından Savage'ın bulgularından farklılaşıyor olmasının iki muhtemel sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, araştırmamızda bu yaklaşımın kısıtlı bir versiyonunu test etmiş olsak da, test ettiğimiz toplumsal bağlamın Birleşik Krallık'tan oldukça farklı bir toplumsal ve tarihsel geçmişe sahip olan Türk toplumu olmasıdır. Farklı sosyal dinamiklerin farklı sosyal sınıf yapılarını beraberinde getirmesi oldukça beklenilir bir sonuçtur. İkincisi ise veri kısıtlılıkları dolayısıyla Savage'ın yaklaşımının ancak kısıtlı bir versiyonunu uygulayabilmiş olmamızdır. Nitekim Savage ve meslektaşları (2013) sosyal, kültürel ve ekonomik sermaye alanlarını operasyonelleştirirken bireylerin sosyal kontak numaralarını ve kontak statülerini, geleneksel yüksek kültürel sermayelerinin yanı sıra yeni tür *(emergent)* kültürel sermayelerini, gelirlerinin yanı sıra birikimlerini analizine dâhil etmiştir. Ayrıca Savage'ın anketinin süper zenginlere erişiminin de mümkün olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, Birleşik Krallık toplumunda elitleri de tespit edebilmiştir.

Tablo 31. Savage'ın Sınıf Şemasında Aşırı Temsil Edilen Meslekler

Savage'ın Sınıf Şeması	Aşırı Temsil Edilen Meslekler	Aşırı Temsil Oranları (%)
Elitler	Genel Müdür	60,5
	BT ve telekomünikasyon direktörleri	56,7
	Pazarlama ve satış direktörleri	48,5
	Fonksiyonel yöneticiler ve direktörler	46
	Avukatlar ve hakimler	45,1
	Finans yöneticileri	44,6
	Diş hekimleri	44,4
	Reklam ve halkla ilişkiler direktörleri	41,2
Yerleşik Orta Sınıf	Elektrik mühendisleri	60,2
	İş ve uğraşı terapistleri	59,7
	Ebeler	59,7
	Çevre uzmanları	58,2
	Polis memurları	56,8
	Kalite güvence ve mevzuat uzmanlar	56,2
	Şehir planlama yetkilileri	55,7
	Özel eğitim uzmanları	55,5
Teknik Orta Sınıf	Tıbbi radyografi uzmanları	17,1
	Uçak pilotları	16,9
	Eczacılar	16,2
	Yükseköğretim öğretmenleri	15,8
	Doğa ve sosyal bilimler uzmanları	15,6
	Fizik bilimciler	14,8
	Eğitim kurumlarındaki kıdemli profesyoneller	14,7
	İşletme, araştırma ve idari pozisyonlar	14,6
Yeni Varlıklı İşçiler	Elektrikçiler ve elektrik tesisatçıları	19,1
	Posta çalışanları	16,5
	Perakende kasiyerleri ve kasa görevlileri	17,6
	Tesisatçılar ile ısıtma ve havalandırma mühendisleri	17,2
	Satış ve perakende asistanları	14,7
	Konut görevlileri	14,4
	Mutfak ve ikram asistanları	13,9
	Kalite güvence teknisyenleri	14,4
Geleneksel İşçi Sınıfı	Tıbbi sekreterler	7,2
	Hukuk sekreterleri	6,5
	Elektrik ve elektronik teknisyenleri	5,7
	Bakım çalışanları	5,6
	Temizlikçiler	5,3
	Minibüs şoförleri	5,1
	Elektrikçiler	4,8
	Yatılı, gündüzlü ve evde bakım çalışanları	4,8
Yeni Hizmet Çalışanları	Bar personeli	35,7
	Şefler	35,4

	Hemşire yardımcıları ve bakım asistanları	35,3
	Montajcılar ve rutin çalışanlar	34,1
	Bakım çalışanları	33,9
	Temel depolama işleri	33
	Müşteri hizmetleri işleri	31,7
	Müzisyenler	31,7
Prekarya	Temizlikçiler	6,47
	Kamyonet şoförleri	5,11
	Bakım işçileri	4,03
	Marangozlar ve doğramacılar	3,92
	Bina Görevlileri / Bekçiler / Hizmetliler	3,25
	Eğlence ve seyahat hizmetleri meslekleri	2,97
	Esnaf ve dükkân sahipleri	2,53
	Perakende kasiyerleri	2,28

Kaynak: Savage ve meslektaşlarının aşırı temsil tablosundan (2013, s.231-233) Türkçeleştirilmiş ve sadeleştirilmiştir.

Savage'ın sınıf şemasındaki farklılıklardan biri de ne nitelikli tarım çalışanlarına ne de çalışmayan bireylere dair sınıfsal bir ayrımın ya da sınıflar içerisinde bir aşırı temsilin bulunmamasıdır. Bunlardan ilki yine Birleşik Krallık toplumunun genel yapısından, ikincisi ise Savage ve meslektaşlarının uyguladığı veri yönetimi stratejilerinden kaynaklanıyor olabilir. Zira çalışmayan bireylerin sınıf şemalarının dışında tutulması yaygın bir uygulamadır.

Bu oldukça anlaşılır farklılıklara rağmen Elitler ve ardından Yerleşik Orta Sınıf gibi aynı sosyal gruplar içerisinde birlikte aşırı temsil edilen mesleklerin profesyoneller ve yöneticiler olması, elde ettiğimiz mesleki kombinasyonlardan birinin "yöneticiler ve profesyoneller" olmasını anlamlı kılmaktadır. Aslında yönetici ve profesyonel meslek mensuplarının birlikte ele alınması sosyal sınıf çalışmalarında rastlanılmayan bir unsur da değildir. Örneğin EGP şemasının yedi sınıflı versiyonundaki "Hizmet Sınıfı"nı doğrudan yöneticiler ve profesyoneller oluşturur. Bu şemanın on bir sınıflı versiyonunda dahi yöneticiler ve profesyoneller birliktedir ve ancak "üst düzey" ve "alt düzey" olmak üzere ikiye ayrılmışlardır (Erikson & Goldthorpe, 1993).

Bu tez Savage'ın araştırması ile benzer olacak şekilde tümevarımsal bir akıl yürütme tekniği kullanmış ve yine ona büyük oranda benzer bir değişken operasyonelleştirme yordamı benimsemiştir. Ancak veri sınırlılıkları ve bağlamsal farklılıklar dolayısıyla bu iki araştırma arasında doğrudan bir karşılaştırma yapmak yerine bu araştırmaları bir diyalog

içerisinde okumak daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Benzer bir durum Türkiye'de gerçekleştirilen çalışmalar için de geçerlidir. Türkiye'deki sosyal sınıf literatürü ile kurulacak olan diyalog bağlamsal farklılıkları elimine etse de bu tezde benimsenen teorik arka plan ve yöntem Türkiye'deki mevcut literatürde gözlemlediğimizden oldukça farklıdır. Ancak tezin bağlamsallaştırılması bakımından onun mevcut Türkçe literatür ile bir diyaloğunu sağlamak elzemdir.

Türkiye'de sınıf yapısı üzerine gerçekleştirilen araştırmalar, çalışma hayatının sınıf yapısı üzerindeki önemini sürekli olarak vurgulamaktadır. Sosyal sınıf şemalarından bahsedecek olursak gerek Boratav (2004 [1995]) gerekse Bahçe ve meslektaşları (2011) haneleri işgücü ölçümleri üzerinden değerlendirmektedir. Ayrıca Sunar (2016) tarafından geliştirilen sosyoekonomik statü endeksinde, ham sosyoekonomik durum puanını tahmin eden denklemde en yüksek regresyon katsayısına sahip değişken mesleki itibar olarak bulgulanmıştır. Biz de analizimizde eğitim puanı ve eşdeğer gelir puanı değişkenlerini de göz önünde bulundurmuş olmamıza rağmen, meslek mefhumu etrafında oluşan gruplar keşfettik. Böylece Türkiye'de çalışma hayatının sosyoekonomik gruplar üzerindeki etkisini açıklayan yaklaşımı test etmiş olduk.

Yine de elde ettiğimiz gruplar, Türkiye'yi odağa alan literatürdeki diğer şemalardan oldukça farklı bir yapıya işaret etmektedir. Öncelikle, bu araştırmanın sonuçları, benzerlerinden farklı olarak, güvencesiz grupları da tespit etmektedir. İkinci olarak, Bahçe'nin (2011) varsayımının aksine, elde ettiğimiz model işsiz grupları potansiyel işgücü gruplarından açıkça ayırmaktadır. Zira modelimizde çalışmayan hanehalkı grubu (faal güvencesizler) ortanca yaşı 61 olan ve daha önce emek piyasasında hiç bulunmamış bireylerden oluşan bir gruptur. Buna bağlı olarak ilgili yapının potansiyel bir iş gücüne işaret etmesi oldukça güçtür. Üçüncü olarak Türkçe literatürdeki sınıf şemaları, çalışma hayatını merkeze alsalar da esasen üretim araçlarına sahiplik üzerinden bir ayrım oluşturmuşlardır. Buna bağlı olarak Bahçe ve meslektaşlarına göre (2011) en geniş sınıf kentli nitelikli emekçiler, kentli emekçiler, tarım emekçileri, ücretsiz aile emekçileri ve işsizlerden oluşan "emekçi haneler"dir. Öyle ki bu hanelerin toplam hanehalkları arasındaki oranları 2004 ve 2009 arasında %57 ila %61 arasında değişmektedir. Ancak böylesi bir okumanın toplumsal ayrışmaları anlamayı zorlaştıracağı düşünülmektedir. Zira TÜİK İşgücü İstatistikleri Veri Tabanı'na göre (Türkiye İstatistik Kurumu, 2024) Türkiye'deki faal bireylerin çok büyük bir çoğunluğu (2024'te %72'si) ücretli/maaşlı

olarak çalışmaktadır. Öte yandan Türkçe literatürdeki sınıf şemalarının Marksist bir yaklaşımla tümdengelimsel bir şekilde kurgulandığı düşünüldüğünde, bu şemalar ile elde ettiğimiz model arasındaki farklılıklar anlaşılır hale gelir.

Bir diğer konu da Türkiye'deki sosyoekonomik grupların ne ölçüde hiyerarşik bir yapı sergilediğidir. Mevcut literatürde Türkiye'deki sınıf yapısının hiyerarşik olup olmadığına dair doğrudan bir kanıt bulunmamaktadır. Ancak bu durum, geliştirilmiş olan sosyoekonomik statü endekslerine bir varsayım olarak içkindir. Zira sosyoekonomik statü endekslerinin temel varsayımı toplumun hiyerarşik bir yapı olarak değerlendirilebileceği düşüncesidir. Hatta bunlara hiyerarşik endeksler bile denilmektedir (Ganzeboom vd., 1992). Bu tezde elde ettiğimiz sonuçlar ise Türkiye'deki sınıf yapısının, tam anlamıyla değil ancak büyük ölçüde hiyerarşik olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de gerçekleştirilen sosyoekonomik ölçümlerin seyrekliği bizleri, bu tezin sonuçlarını yalnızca sosyoekonomik şemalarla değil, aynı zamanda sosyoekonomik statü ölçümleriyle de bir diyaloğa almaya yönlendirmiş olsa da sosyoekonomik statü ölçümlerinin eşitsizlik çalışmalarındaki katkısının şemaların sunduğu katkılar ile doğrudan karşılaştırılabilir bir noktada durmadığını not düşmekte fayda bulunmaktadır. Zira sosyoekonomik statü endeksleri gibi sürekli yaklaşımlar, sosyoekonomik ölçümlere şema tipi kategorik bir yaklaşımın sunabileceğinin aksine sosyoekonomik gruplar arasında sınırsız sayıda derecelendirilmiş türden bir ayrım yapılmasına olanak tanıyarak araştırma birimlerini sınırlı sayıdaki kategoriler içerisine sıkıştırma yaklaşımına karşı duyulan mesafeyi yansıtırlar (Ganzeboom vd., 1992, s.4). Türkiye'de böylesi bir katkının en güncel ve en zengin hali Sunar'ın geliştirmiş olduğu (2016) sosyoekonomik statü endeksinde somutlaşmıştır. Bu minvalde Sunar'ın geliştirdiği endeks ile bu tezin ürettiği şema, farklı türden katkılar üretmelerine bağlı olarak doğrudan karşılaştırılamaz durumdadır.

Bu kapsamda, modelimiz açıkça Türkiye'deki sınıf çalışmaları literatüründen önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Ancak bu farklılıklar zayıflıklar olarak değil, tümevarımsal bir perspektifin getirdiği daha az varsayımsal bir çalışmanın daha ayrıntılı sonuçları olarak okunmalıdır.

5.2. Profesyonel Haneleri: Yöneticiler ve Profesyoneller

Elde ettiğimiz gruplardan birini oluşturan "Profesyonel Haneleri"nin sosyolojik bağlamın neresinde durduğu merak konusudur. Elde ettiğimiz modele göre Profesyonel hanelerini oluşturan yöneticiler ve profesyoneller orta sınıflara doğru kaymakta olan konumlarına rağmen Türkiye'de sosyoekonomik hiyerarşinin en tepesindeki grubu oluşturmakta gibidir. En yüksek mesleki itibar skoru ve en yüksek üniversite mezunu oranına sahip olan bu grup kişi başına düşen yıllık eşdeğer hanehalkı geliri medyanı bakımından da en yüksek değere sahiptir. Ayrıca, Yönetici ve Profesyonel Haneleri güvence zeminleri en sağlam olan hanelerdir.

Tablo 32. Profesyonel Hanelerinin Genel Profili (2023)

	Parametre	Değer	Sıralama
Yapısal	Küme Genişliği (%)	20,7	2
Sosyoekonomik	Mesleki İtibar Skoru ($\bar{x}$)	69,0	1
	Üniversite Mezunu (%)	81,6	1
	Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Geliri (medyan)	116.128	1
	Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Geliri ($\bar{x}$)	153.575	1
Gelir Çeşitleri	Faaliyet Geliri (%)	75	1
	Transfer Gelirleri (%)	12	7
İşteki Durum	Ücretli/Maaşlı (%)	80,1	3
	İşveren (%)	10,2	1
Güvence Düzeyi	İşteki Süreklilik (%)	96	1
	İşteki Kayıtlılık (%)	93	1
Demografik	Hanehalkı Büyüklüğü (medyan)	3	2
	Yaş (medyan)	46	6
	Kadın (%)	23	4
	Evli (%)	78	4

Yöneticilerin ve Profesyonellerin aynı sosyoekonomik yapıyı temsil etmeleri ilk defa bizim çalışmamızda rastlanılan bir durum değildir. Yöneticiler ve Profesyoneller, "Hizmet Sınıfı" adlandırmasıyla EGP adlı sınıf şemasında da (Erikson & Goldthorpe, 1993) yer almaktadır. Goldthorpe'a göre bu sınıf, toplumun oldukça küçük bir azınlığını oluşturan elit kesimi de bünyesinde barındırmaktadır. Fakat elitlerin ayrı bir grup halinde tespit edilememiş olması bu şemanın aldığı eleştirilerden birini oluşturmuştur. Buna karşın Savage ve meslektaşları (2015), elde ettikleri sınıf şemasında elitleri ayrı bir sınıf olarak tespit edebilmiş ve elitlerin, yöneticiler ve profesyonellerin aşırı temsil edildiği mesleki bakımdan belki de en

homojen olan sınıf yapısını temsil ettiğini bulgulamıştır. Ancak bu sınıf, yönetici ve profesyonellerin bir arada olduğu tek sınıf değildir.

Elit kesimin tespit edilememesi bizim çalışmamızın da zaaflarından birini oluşturmaktadır. Bu anlamda gerek mesleki güvence, mesleki itibar ve eğitim, gerekse gelir bakımından toplumun en üst katmanında yer alan bu grubu, elitlerin tespit edilememesi dolayısıyla bir çeşit üst-orta sınıf olarak okumak daha yerinde olabilir. Zira bu grubun toplumun verilerden gözlemleyemediğimiz en üst kesimine işaret ettiğini düşünmek, ilgili grubun bütün hanehalkları içerisindeki oranının oldukça geniş olduğu (%21) düşünüldüğünde oldukça yanıltıcı olacaktır. Dahası bizim analizimizde Yönetici ve Profesyonel Haneleri tüm hanehalkı grupları içerisindeki en genç hanehalkı reislerine (medyan yaş = 46) sahip olan ikinci gruptur. Ancak literatürde elitlerin maddi birikim elde edebilmeleri bakımından daha yaşlı olmaları (Savage ve meslektaşlarının çalışmasında bu grubun ortalama yaşı 57'dir) ve daha dar bir küme genişliğine sahip olmaları (Savage ve meslektaşlarının bulgularında %6) beklenir.

Elitleri doğrudan ayıramamış olmamızın muhtemel sebepleri elimizdeki değişkenlerin birinci düzey bilgi içeren tek digitli değişkenler olması ve anketin ilgili kesime yeterli erişiminin olmaması olabilir. Kullandığımız değişken sayısı ile ilgili olan kısıtlılıklar bir yana, Savage'ın analizinde meslek değişkeninin detaylı bir versiyonunu kullandığı görülür. Ancak biz meslek değişkeninin gruplanmış versiyonuyla çalışmış bulunmaktayız.

Bu bağlamda elde etmiş olduğumuz Yönetici ve Profesyonel Hanelerini elitler yerine Savage'ın analizindeki "Yerleşik Orta Sınıf" ile karşılaştırdığımızda ortalama yaş ve küme genişliği bakımından hatırı sayılır benzerliklerle karşılaşırız. Zira bu grubun ortalama yaşı 46, küme genişliği ise %25'dir.

Tablo 33. Savage'ın Sınıf Şemasında Küme Genişlikleri, Ortalama Yaş ve Kadın Oranı Temsilleri

Savage'ın Sınıf Şeması	Küme Genişliği (%)	Ortalama Yaş	Kadın Oranı (%)
Elitler Küme Genişliği	6	57	50
Yerleşik Orta Sınıf	25	46	54
Teknik Orta Sınıf	6	52	59
Yeni Varlıklı İşçiler	15	44	43
Geleneksel İşçi Sınıfı	14	66	62
Yeni Hizmet Çalışanları	19	34	55
Prekarya	15	50	57

Savage'ın bu kümeyi kavramsallaştırırken "Yerleşik Orta Sınıf" tabirini kullanması oldukça anlaşılırdır. Nitekim onun veri operasyonelleştirme süreci ortaya çıkmakta olan kültürel sermaye biçimleri ile yerleşik kültürel sermaye biçimlerini de ölçmektedir. Ancak verinin kısıtlılıkları dolayısıyla böylesi bir kavram bizim veri operasyonelleştirme süreçlerimize içkin değildir. Bu grup Goldthorpe'un sınıf şemasında ise şemanın istihdam ilişkilerini gözetmesine bağlı olarak "Hizmet Sınıfı" adını almıştır. Dolayısıyla "Hizmet Sınıfı" onun araştırması ile uyumlu bir tabir olmakla birlikte bu tezin araştırma dizaynı ile doğrudan ilişkili değildir. Türkçe literatürde ise elde etmiş olduğumuz grupları karşılaştırabileceğimiz bir araştırma bulunmamaktadır.

Bu bağlamda kavramsallaştırma amacıyla araştırmanın kendi veri yönetimi ve operasyonelleştirme süreçlerine dönmek daha anlamlı olacaktır. Analize dâhil etmiş olduğumuz mesleki itibar puanları, ISCO-08 birinci düzey meslek grupları üzerinden hesaplanmıştır. ISCO, 2. ve 3. düzey şeklinde daha detaylı olan meslek bilgilerini gruplarken beceri düzeyi faktörünü kullanmaktadır. Beceri düzeyi ise yapılan işin karmaşıklık *(complexity)* düzeyini ifade etmektedir. ILO'ya göre hem yöneticiler hem de profesyoneller yaptıkları işin doğası gereği beceri *(skill)* seviyesi en yüksek olan ve dolayısıyla yapılan işin en karmaşık olduğu grupları temsil ederler (Uluslararası Çalışma Örgütü [International Labour Organization, ILO], 2023). İşin karmaşıklığı ise genellikle uzmanlaşılmış bir alanda karar alma süreçlerinin etkinliği ile yaratıcılık ve kompleks problem çözme becerilerinin yoğunluğuna atıfta bulunur (Uluslararası Çalışma Örgütü [International Labour Organization, ILO], 2012, s.13).

Buna göre Yöneticiler ve Profesyoneller için "Profesyonel Haneleri" adlandırması uygun görülmüştür. Zira bu adlandırma karar alma süreçlerinde etkinlik ve yaratıcılık bakımından yöneticileri de kapsayacak türden bir adlandırmadır. Dahası söz konusu adlandırma, "orta sınıf" ve "üst sınıf" gibi yaygın tabirlerin ötesine geçmekte ve veri operasyonelleştirme süreçlerimizle tutarlılık arz etmektedir. Bu hanelerin basitçe Yöneticiler ve Profesyoneller olarak etiketlenmemesi ise bilinçli bir seçimdir. Elde ettiğimiz şema meslek temelli bir şema olsa da ilgili şemanın ortaya çıkış sürecinde eğitim ve gelir değişkenlerinin de rol oynadığını hatırlatmakta fayda bulunmaktadır. Buna göre araştırma süreciyle daha tutarlı bir kavramsallaştırmanın gerçekleştirilmesi adına -faaliyet türünün baskınlığından ödün vermeden- faaliyetin niteliğine odaklanmak yerinde olacaktır. Zira böylesi bir odak, faaliyet türüne dair bir adım daha kapsayıcı bir tanımlayıcıya işaret etmektedir.

5.3. Teknik Faaliyet Haneleri: Teknisyenler, Teknikerler ve Yardımcı Profesyoneller

Teknisyen ve Yardımcı Profesyonel Haneleri, araştırma bulgularımız kapsamında güvence düzeyi en yüksek olan ikinci gruptur (Tablo 34). Yarısından fazlası üniversite ve üzerinde eğitim almış olan bu grubun %35 gibi önemli bir oranı da lise mezunudur. Bu grubun yıllık kişi başına düşen eşdeğer hanehalkı geliri medyan değeri 101.807 Türk lirasıdır. Grup gerek sosyoekonomik gerekse demografik özellikleri bakımından Yönetici ve Profesyonel hanelerine oldukça benzer özellikler taşımaktaysa da sosyoekonomik pozisyonları bakımından ilgili grubun altında yer almaktadır. Öte yandan bu grup, genişliği itibariyle analiz çıktılarımızdaki en dar ikinci gruptur (%7,2).

Tablo 34. Teknik Faaliyet Hanelerinin Genel Profili (2023)

	Parametre	Değer	Sıralama
Yapısal	Küme Genişliği (%)	7,2	6
Meslek	Mesleki İtibar Skoru (x̄)	55,8	2
Eğitim	Üniversite Mezunu (%)	55,2	2
	Lise Mezunu (%)	34,5	2
Gelir	Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Geliri (medyan)	101.807	2
	Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Geliri (x̄)	84.478	2
Gelir Çeşitleri	Faaliyet Geliri (%)	70	2
	Transfer Gelirleri (%)	18	6
İşteki Durum	Ücretli/Maaşlı (%)	88,5	1
	Kendi Hesabına (%)	6,9	4
	İşveren (%)	2,5	3
Güvence Düzeyi	İşteki Süreklilik (%)	95	2
	İşteki Kayıtlılık (%)	91	2
Demografi	HanehalkıBüyüklüğü (medyan)	3	2
	Yaş (medyan)	45	7
	Kadın (%)	22,5	5
	Evli (%)	79,8	3

Teknisyenlerin ve Yardımcı Profesyonellerin yıllar içerisindeki değişimine baktığımızda genişliklerinin 11 yıl içerisinde ancak %1,4 arttığını izleriz. Göreceli sosyoekonomik pozisyonları özellikle gelir değişkeni bakımından orta sınıflara doğru yaklaşmakta, eğitim puanları ve gelir puanları arasındaki ilişkinin gücü ise zayıflayarak orta sınıflarda görülen ilişki katsayısının da altına düşmektedir (Şekil 14). İlgili grubun gelir kaynaklarının toplam gelirleri içerisindeki oranının ve iş yaşamlarındaki güvence düzeylerinin ciddi bir değişime uğramadığı görülmektedir (Şekil 19, Şekil 20, Tablo 24). Bu grubun demografik özellikleri

de genel itibariyle yıllara göre stabil olsa da gruptaki kadın hanehalkı reisi oranında önemli bir artış görülmektedir. Zira bu grubun kadın hanehalkı reisi oranı 2013 yılında %9,6 iken bugün bu oran %22,5'tir (Tablo 27). Ancak bu yöndeki bir değişimin faal olan bütün hanehalklarında görülmekte olduğu not düşülmelidir (Şekil 23).

Teknisyenler, Teknikerler ve Yardımcı Profesyoneller ISCO-08 klavuzuna göre (Türkiye İstatistik Kurum, 2020) maden, imalat, inşaat ve büro gibi pek çok farklı alanın süpervizörlerini/şeflerini/denetçilerini; Tıp, Tıbbi görüntüleme, eczacılık teknisyenlerinden bilgi iletişim ve web teknisyenlerine kadar çeşitli alanlardaki teknisyenleri; hukuk, kimya, fizik ve benzeri pek çok alandaki yardımcı profesyonelleri; hava ve gemi makinistlerini bünyesinde bulundurmaktadır. Bu özellikleri itibariyle bu grup Savage ve meslektaşlarının (2013) bulgulamış olduğu Teknik Orta Sınıf'a oldukça benzemektedir. Zira onların sınıf haritasındaki Teknik Orta Sınıf, Elitler ile birlikte en dar sınıfları oluşturmakta (%6) ve Profesyonellere yakın pozisyonlarda çalışan meslek gruplarının aşırı temsili ile ön plana çıkmaktadır. Ancak Savage'ın analizinde bu grubun kadın oranları %59 gibi yüksek bir oran, ortalama yaşı ise 52'dir. Bu durum analizin yürütülmüş olduğu toplumun bağlamsal özelliklerinden kaynaklanıyor olabilir.

Teknisyenler ve Yardımcı Profesyoneller bu tez kapsamında, Savage'ın adlandırması ile benzer olacak şekilde "Teknik Faaliyet Haneleri" olarak adlandırılabilir. Zira ISCO-08 grup tanımlarına göre bu grubun yaptığı iş, doğası gereği teknik ve pratik özellikler arz etmektedir. Buradaki teknik ve pratik tabiri genellikle uzmanlaşılmış alanlarda koordinasyon, denetleme, kontrol ve planlama gibi iş kalemlerine atıfta bulunmaktadır (Uluslararası Çalışma Örgütü [International Labour Organization, ILO], 2012, s.13). Bu bağlamda "Teknik Faaliyet Haneleri" tabirinin gerek literatürde gerekse kullandığımız değişkenin grup tanımları arasında yeri vardır. Ayrıca işin niteliğine yapılan gönderme, bu tez dâhilinde şu ana kadar belirlenmiş olan ve belirlenecek olan tabirlerle bir süreklilik içerisindedir.

5.4. Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri: Büro Çalışanları, Servis Personelleri ve Makine Operatörleri

Tespit ettiğimiz diğer sosyoekonomik hanehalkı gruplarına göre mesafeleri bağlamında orta sınıf hanehalkları olarak nitelendirilebilecek olan Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri,

2013'ten bu yana istikrarlı bir şekilde Türkiye'deki en geniş sosyoekonomik hanehalkı grubunu oluşturmuştur (Şekil 11). Tablo 35'e atıfla üst gruplara göre eğitim bakımından çok daha heterojen olan bu grupta lise mezunlarının oranı baskın olmasına rağmen nitelikli rutin faaliyet haneleri en yüksek üniversite mezunu oranına sahip olan üçüncü sosyoekonomik hanehalkı grubudur. İşteki süreklilik göstergesi bakımından üst sınıflara oldukça yakın değer alan bu grubun işteki kayıtlılık oranları teknik faaliyet hanelerinden %14 daha düşüktür. İlgili gruptaki kadın hanehalkı reisi oranları 2013'ten 2023'e kadar %9,3 artmış olan bu grubun hanehalkı reisi medyan yaş değeri itibariyle üst ve orta sınıflardan daha yüksek, ancak alt sınıflardan daha düşük olduğu görülür.

Tablo 35. Nitelikli Rutin Faaliyet Hanelerinin Genel Profili (2023)

	Parametre	Değer	Sıralama
Yapısal	Küme Genişliği (%)	33,5	1
Meslek	Mesleki İtibar Skoru (x̄)	45,1	3
Eğitim	Üniversite Mezunu (%)	24,4	3
	Lise Mezunu (%)	39,3	1
	İlköğretim/Orta Okul (%)	18,8	3
Gelir	Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Geliri (medyan)	61.046	3
	Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Geliri (x̄)	74.109	3
Gelir Çeşitleri	Faaliyet Geliri (%)	67	3
	Transfer Gelirleri (%)	21	5
İşteki Durum	Ücretli/Maaşlı (%)	81,5	2
	Kendi Hesabına (%)	11,2	3
	İşveren (%)	2,4	4
Güvence Düzeyi	İşteki Süreklilik (%)	90	3
	İşteki Kayıtlılık (%)	77	3
Demografik	HanehalkıBüyüklüğü (medyan)	3	2
	Yaş (medyan)	48	4
	Kadın (%)	21,1	6
	Evli (%)	79,6	3

Nitelikli rutin faaliyet haneleri; büro çalışanları, servis personelleri ve tesis/makine operatörleri ile montajcılar olmak üzere üç farklı meslek grubunu içermektedir. Daha önce sergilemiş olduğumuz kümeleme analizi validasyon sonuçlarına göre elde ettiğimiz kümelerin iyi ayrıştığını bilmekteyiz (Şekil 2; Şekil 3; Tablo 12). Ancak bu üç grubun bir arada tek bir hanehalkı grubunu temsil edebiliyor olması ne anlama gelmektedir?

Sekreterlik, muhasebecilik, müşteri hizmetleri, danışma ve benzeri meslek gruplarını bünyesinde barındıran büro çalışanları; bilgiyi düzenleme, bilgiye erişim, parasal işlerin organizasyonu gibi işleri gerçekleştirmek üzere bilgi-işlem teçhizatlarıyla çalışan

kimselerdir. Servis Personelleri ise sağlık, kişisel bakım, çocuk bakımı, koruma hizmetleri ve genel anlamda satış ve pazarlama çalışanlarını içermektedir. Bu iki grubun benzerlikleri açıktır, ikisi de hizmet sektörü mesleklerine hitap ederler. Dahası bu grupların bir arada ele alınmaları yaygın bir kullanım alanına sahip olan EGP sınıf şemasında da (Erikson & Goldthorpe, 1993) görülür: "Rutin Zihinsel Emek Çalışanları". Ancak montajcıları, tesis ve makine operatörlerini, hareketli makine sürücülerini bünyesinde bulunduran meslek grubunu zihinsel emek çalışanları ile bir arada düşünmek ilk bakışta şaşırtıcıdır. Zira makine operatörleri, bedensel emek çalışanlarıdır.

Genel anlamda rutin mavi yaka işleri içeren bu grup rutin beyaz yaka işlerle aynı grup içerisinde konumlanmıştır. Bu durum Türkiye'de mavi yaka ve beyaz yaka ayrımlarının eğitim-gelir ve mesleki itibar ekseninde keskin hatlarla ayrışmamış olduğunu gösterir. Bir diyaloğa alacak olursak, Savage ve meslektaşlarının (2013) sınıf şemasında böyle bir grup yoktur. Esasen bu oldukça anlaşılırdır da, zira Savage'ın şeması meslek baskın bir şema değildir, görece mesleki homojenliğin ya da daha doğru bir ifade ile aşırı temsilin sadece orta ve üst sınıflar için yoğun olduğu görülür. Onun diğer gruplarında ise mesleki aşırı temsil daha zayıftır. Öte yandan rutin mavi yaka ve beyaz yakalı işlerin Goldthorpe'un çalışmasında da ayrı grupları temsil ettiği görülür. Ancak mavi ve beyaz yaka işlerin birbirinden ayrı sosyal sınıflara denk geldiği düşüncesi eleştiri almıştır. Zira bu durum Gøsta Esping-Andersen'a göre (1992), fordist sistemin bir kalıntısı olan anakronik bir bakış açısını yansıtmaktadır. Nitekim Fordizmin dönüşümü, vasıfsız beden işçilerinden vasıfsız hizmet sektörü çalışanlarına bir akış oluşturmuştur. Düşük nitelikli büro işleri ve hizmet işleri, hizmet proletaryasını oluşturmaktadır ve buna binaen bu iki grup nitelikleri ve akışları gereği tek bir sınıfı temsil edebilmektedir.

Bu görüşlerini açıklamasının ardından Esping-Andersen (1992, s.30) iki grubun birbirine paralel bir okumasının yapılması şeklindeki önerisinin ampirik testlere tabii tutulması gerektiğini önermiştir. Bulgularımız Esping-Andersen'ın post-endüstriyel sınıf tiplerine dair öngörülerine paraleldir.

Bu bağlamda ilgili grup "Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri" olarak adlandırılabilir. Zira burada yer alan üç meslek grubunda da yapılan iş, prosedürler vasıtasıyla takibi mümkün olacak şekilde rutine bağlanmıştır. Ayrıca bu grubu ön plana çıkaran etkenlerden biri de hem mavi hem de beyaz yaka çalışanları bünyesinde barındırmasıdır. Buna bağlı olarak

ilgili grup için “zihinsel” yerine “nitelikli” tabirinin kullanılması önerilmektedir. Zira analiz sonuçlarına göre mesleki itibar, eğitim ve gelir puanları ekseninde gerek büro hizmetleri ve servis personelleri gibi beyaz yakalı, gerekse makine operatörleri ile montajcılar gibi mavi yakalı gruplar aynı dağılım içerisinde yer almaktadır.

Bu adlandırma kısmen Esping-Andersen’ın teorisinden beslenmekteyse ilgili teorinin mavi-beyaz yaka ayrımının tamamen anakronik bir ayrım olduğu düşüncesine dayanması dolayısıyla bu teoriden ayrılmaktadır. Zira bu bulgular mavi yaka ve beyaz yaka arasındaki statüsel farkın tamamen ortadan kalktığına dair açık bir delil olarak okunabilmesinden ziyade bu farkın diğer sosyoekonomik boyutlar bakımından belirli faaliyet grupları bağlamında yumuşamış olduğuna dair güçlü bir içgörü sağlamaktadır.

5.5. Zanaatkâr Haneleri: Sanatkârlar ve İlgili İşlerde Çalışanlar

Zanaatkâr haneleri analizimizdeki en geniş (%12,8) üçüncü hanehalkı grubunu oluştursa da genişlikleri faal güvencesizlerin genişliğini (%12,5) ancak %0,03 aşmaktadır (Tablo 36). Sosyoekonomik pozisyonu itibariyle en yüksek eğitim, gelir ve mesleki itibar skoruna sahip dördüncü grup olan zanaatkâr haneleri, ağırlıklı olarak lise, ilköğretim/ortaokul ve ilkokul mezunlarından oluşur. Öte yandan bu grup, en yüksek dördüncü üniversite mezunu oranına sahip olan gruptur. Bu yapının hanedeki kişi başına düşen yıllık eşdeğer hanehalkı medyan geliri değeri 52 bin 299 liradır ve gelirlerinin büyük bir kısmını faaliyet gelirleri oluşturur.

Tablo 36. Zanaatkâr Hanelerinin Genel Profili (2023)

	Parametre	Değer	Sıralama
Yapısal	Küme Genişliği (%)	12,8	3
Meslek	Mesleki İtibar Skoru ($\bar{x}$)	41,8	4
Eğitim	Lise (%)	32,7	3
	İlköğretim/Ortaokul (%)	27,8	1
	İlkokul (%)	23,0	2
	Üniversite Mezunu (%)	12,8	4
Gelir	Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Geliri (medyan)	52.299	4
	Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Geliri ($\bar{x}$)	63.406	4
Gelir Çeşitleri	Faaliyet Geliri (%)	65	4
	Transfer Gelirleri (%)	22	4
İşteki Durum	Ücretli/Maaşlı (%)	62,3	4
	Yevmiyeli (%)	18	2
	İşveren (%)	4	2

	Kendi Hesabına (%)	15,2	2
Güvence Düzeyi	İşteki Süreklilik (%)	60	4
	İşteki Kayıtlılık (%)	70	4
Demografik	HanehalkıBüyüklüğü (medyan)	4	1
	Yaş (medyan)	47	5
	Kadın (%)	16,3	7
	Evli (%)	85,9	1

Mesleki güvence düzeyi en yüksek dördüncü sınıfı oluşturan bu grubun işteki kayıtlılık oranları bir üstlerindeki gruba göre %7, işteki süreklilik oranları ise %17 daha azdır. Bu grubun işteki durum bilgisinin kendi üzerinde yer alan gruplara göre daha çeşitli olduğu görülür. Zira ücretlilik oranları %62 iken yevmiyeli çalışan oranı %18, işverenlerinin oranı %4 iken kendi hesabına çalışanlarının oranı %15'tir (Tablo 36).

Demografik olarak ise tüm hanehalkı grupları içerisindeki en yüksek hanehalkı büyüklüğüne sahip olan bu grup en az kadın hanehalkı reisi oranına sahiptir. Dahası bu grup, 2013'ten 2023 yılına kadın hanehalkı reisi oranının en az arttığı (%5,8) faal hanehalklarına işaret etmektedir.

İnşaat işçileri, sıvacılar, camcılar, demirciler, tesisatçılar, motorlu taşıt bakım ve onarımında çalışanlar, basımcılar, oymacılar, müzik aleti yapımcıları, fırıncılar, ahşap işleyicileri, terziler ve benzeri kimselerden oluşmakta olan bu grubun demografik profili oldukça anlaşılır olmakla birlikte işteki durum bilgileri itibariyle kendi üzerindeki gruplardan daha az bir oranda ücretli/maaşlı olmaları da literatürdeki konumlarına paraleldir. Savage'ın sınıf şemasında (2015) mesleklerin aşırı temsili bakımından bir karşılığını bulamadığımız bu grup, Goldthorpe'un (1993) sınıf şemasında "çalışanı olan veya olmayan küçük mülk sahipleri"ni temsil eden "Küçük Burjuvazi" sınıfı altında yer alır. Türkçe literatürde ise bu grubun yine üretim araçlarının sahipliklerine paralel olarak Boratav'ın (2004 [1995]) sınıf şemasında "Esnaf/Marjinaller" ara tabakasında yer aldığı görülür. Boratav'ın şemasında bunları ara tabaka yapan unsur, mülk sahipliğine rağmen kendi hesaplarına çalışıyor olmalarıdır. Bizim durumumuzda bu grubun kendi hesabına çalışma oranı en yüksek 2. grup olması bu bakımdan anlamlıdır. Ancak bizim modelimizde grubun işteki durum bilgisi, literatürde şemalaştırıldığından farklı olarak daha çok ücret ve yevmiye baskındır. Zira grubun %80'inden fazlası Ücretli/Maaşlı ve Yevmiyeli olarak çalışmaktadır. İşveren oranları ise %4'tür. Bu farkların temel sebebinin elde ettiğimiz

şemanın tümevarımsal bir yöntem ile ve adı geçen şemalardan farklı bir teorik çerçeve ile üretilmiş olmasından kaynaklanması kuvvetle muhtemeldir.

Öte yandan bu grubun ISCO-08 Tablosuna göre (Türkiye İstatistik Kurumu, 2020) üretim sürecinin tümüne hâkim olmayı gerektirmesi[10] dolayısıyla beyaz ve mavi yakalı rutin işlerden ayrılmış olması ayrıca anlamlıdır. Zira Sanatkâr Hanelerinin bir üzerindeki işlerde çalışanların daha uzmanlaşmış ve spesifikleşmiş görevlerle meşgul oldukları söylenebilir. Buna bağlı olarak Sanatkârlar ve İlgili İşlerde Çalışanları yapılan işin doğası ve yapılma şekli bakımından Zanaatkâr Haneleri olarak adlandırmak yerinde olacaktır. Bu adlandırma gerek kendi hesabına çalışanları gerekse ücretli veya yevmiyeli olarak çalışanları kapsayabiliyor olması bakımından anlamlıdır.

5.6. Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri: Nitelik Gerektirmeyen Meslekler

Vasıfsız rutin faaliyet haneleri, faal hanehalkları arasındaki en düşük mesleki itibar skoruna sahip olan gruptur (Tablo 14). Ancak bu grubun mevcut sosyoekonomik hiyerarşinin en altında bulunduğunu ifade etmek mümkün değildir. Nitekim sosyoekonomik pozisyonları bakımından Zanaatkar Hanelerinin altında kalan hanehalkı grupları arasında belirgin bir hiyerarşiden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Zira alt grup hanehalkları bağlamında mesleki itibar puanı söz konusu olduğunda tarım hanelerinin en yüksek puanı aldığı ve onu sırasıyla vasıfsız rutin faaliyet haneleri ile faal olmayan güvencesizlerin takip ettiği bir hiyerarşi mevcut olurken eğitim puanları mevzubahis olduğunda vasıfsız rutin faaliyet hanelerinin eğitim puanı ortalamalarının diğer iki hanehalkı grubundan daha yüksek olduğu görülür (Tablo 14). Gelir söz konusu olduğunda ise faal olmayan güvencesizlerin, gelir puanı bakımından hem tarım haneleri hem de vasıfsız rutin faaliyet hanelerinden daha yüksek bir ortalama konumda olduğu görülmektedir. Bu noktada alt sınıf hanelerde her bir sınıf bakımından homoloji ilkesinden ve dolayısıyla belirgin bir hiyerarşiden bahsetmek oldukça zordur.

[10] ISCO-08'e göre sanatkârların ve ilgili işlerde çalışanların sahip olduğu görevlerin temel gerekliliği şöyledir: "Görevler, üretim sürecinin tüm aşamaları, kullanılan malzeme ve aletler, nihai ürünün yapısı ve amacı hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirir." (Türkiye İstatistik Kurumu, 2020).

Tablo 37. Vasıfsız Rutin Faaliyet Hanelerinin Genel Profili (2023)

	Parametre	Değer	Sıralama
Yapısal	Küme Genişliği (%)	9,8	5
Meslek	Mesleki İtibar Skoru (x̄)	36,57	6
Eğitim	Lise (%)	27,4	4
	İlkokul (%)	27,1	3
	İlköğretim/Orta Okul (%)	25,5	2
	Okur-yazar olmayan (%)	8	2
	Üniversite Mezunu (%)	7,5	5
Gelir	Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Geliri (medyan)	45.156	6
	Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Geliri (x̄)	53.223	7
Gelir Çeşitleri	Faaliyet Geliri (%)	54	6
	Transfer Gelirleri (%)	32	2
İşteki Durum	Ücretli/Maaşlı (%)	57,9	5
	Yevmiyeli (%)	29,5	1
Güvence Düzeyi	İşteki Süreklilik (%)	62	5
	İşteki Kayıtlılık (%)	62	5
Demografik	HanehalkıBüyüklüğü (medyan)	3	2
	Yaş (medyan)	50	3
	Kadın (%)	34,8	2
	Evli (%)	65,1	6
	Eşi Öldü (%) + Boşandı (%)	29,7	2

Sosyoekonomik hiyerarşinin altında yer alan grupların genel sosyoekonomik çerçeve içerisinde konumlandırılması hususundaki zorluğa rağmen söz konusu grupların diğer gruplarla ilişkisini yorumlamak mümkündür. Örneğin vasıfsız rutin faaliyet haneleri sahip oldukları kimi özelliklerle üst ve orta sınıf hanehalklarının daha güvencesiz bir uzantısı gibidirler. Sözgelimi bu haneler, işteki kayıtlılık ve süreklilik oranları en yüksek beşinci gruptur (Tablo 37). Vasıfsız rutin faaliyet haneleri, açık bir şekilde bu başlığa kadar incelemiş olduğumuz diğer hanehalkı gruplarından daha güvencesiz olmakla birlikte bu başlığa kadar ele almış olduğumuz hanelerden sonraki en güvenceli hanelere karşılık gelirler. Buna ek olarak bu hanehalkı grubu, diğer alt sınıf hanehalklarının aksine, üst ve orta sınıf hanehalkı yapılarına benzer demografik değerler almıştır. İlgili grubun medyan yaş değeri (50) diğer iki alt sınıf hanenin medyan yaş değerlerine kıyasla (63 ve 65) üst ve orta sınıf hanelerin (45 ve 48 arasında yer almakta olan) medyan yaş değerlerine daha yakındır. Bu haneler üst ve orta sınıf hanelere göre daha güvencesiz ve daha yaşlıdırlar ancak hala onlarla açık bir süreklilik içerisindedirler.

Bu durum, grubun içerdiği meslek türlerini göz önünde bulundurduğumuzda da oldukça anlaşılırdır. Zira vasıfsız rutin işler; temizlik işlerini, tarım sektöründeki niteliksiz işleri,

yiyecek hazırlama yardımcılığını, cadde-sokaklarda satış hizmeti sunumunu, atık toplayıcılığını ve benzeri alanları temsil etmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2020). Dolayısıyla bu meslek grubunun faal olduğu işler, daha önce ele almış olduğumuz sosyoekonomik hanehalkı gruplarının faal olduğu işlerle aynı sektörleri paylaşabilmekte ancak yapılan işin niteliği bakımından bu gruplardan farklılaşmaktadır. Buna bağlı olarak niteliksiz işlerle karakterize olan hanelerin, üst ve orta sınıf gruplarla daha fazla temas halinde olma ihtimalleri de oldukça yüksektir. Netice itibariyle bu gruplar, üst ve orta sınıflardan oluşan sosyoekonomik sistemin hala bir parçasını, ancak daha dezavantajlı bir parçasını oluşturmaktadırlar.

Vasıfsız rutin faaliyet hanelerinin sahip olduğu dezavantajlı durum, onların transfer gelirlere hiyerarşik konumu açıkça daha yüksek olan hanelerden daha bağımlı olmalarında ve hanehalkı reislerinin %30'unun eşini kaybetmiş veya boşanmış kimselerden oluşmasında da kendini gösterir. Medeni durumlarındaki bu farklılık, hanehalkı reislerinin %35'inin kadın olduğu düşünüldüğünde daha anlamlıdır. Dahası bu grup, tüm gruplar içerisindeki en yüksek kadın hanehalkı sorumlusu oranına sahip olan ikinci gruptur.

Tespit etmiş olduğumuz bu grubun Savage'ın keşfettiği gruplar arasındaki karşılığını bulmak, yine Savage ve meslektaşlarının (2013, 2015) şeması esasen meslek temelli bir şema olmadığı için mümkün olmamıştır. Literatürle diyalog kurma girişimimizin bir parçası olarak bu grubu EGP'nin Vasıfsız Beden İşçileri grubu ile birlikte düşünmek mümkündür. Ancak bu sınıflandırma yapılırken vasıfsız işçiler tarım-dışı ve tarım işçileri olarak ayrılmıştır (Erikson & Goldthorpe, 1993). Bizim şemamızdaki niteliksiz işler, tarıma dair niteliksiz işleri de bünyesinde barındırmaktadır. Bu durumun muhtemel sebebi yalnızca araştırmamızın Goldthorpe'un kullandığı teorik arka plandan ve metodolojik akıl yürütme şeklinden farklı bir yordam izlemiş olmamız değildir. Yanı sıra, elimizdeki verinin kısıtlılıklarının ve meslek değişkeninin çok detaylı olmamasının böylesi bir probleme yol açmış olması muhtemeldir. Benzer bir durumun aslında Türkiye'deki sınıf şemaları içerisinde de örneği mevcuttur. Örneğin Boratav'ın (2004 [1995]) sınıf şemalarını ilk etapta kırsal ve kentsel sınıf şemaları olarak ayırdığı görülür. Yine Bahçe ve meslektaşları da (2017), mülksüz kırsal çalışanlar için "Tarım Emekçileri" kategorisini üretmiştir. Ancak bu şemaların da Marksist arka planla üretildiğini ve dolayısıyla araştırmamızdan farklı çıktılar sunmasının olağan olduğunu veri setimizdeki kısıtlılıkları göz ardı etmeden hatırda tutmak önemli olacaktır.

Bu özellikleri doğrultusunda niteliksiz işlerle karakterize olan haneleri bir çeşit güvencesiz sınıf olarak etiketlemek yerine yapılan işin niteliği ve doğasına göre "Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri" olarak adlandırmak mümkündür. Zira bu grup güvence göstergeleri doğrultusunda hala sistemin bir parçasıdır.

5.7. Faal Güvencesizler: Nitelikli tarım, Ormancılık ve Su Ürünleri Çalışanları

Faal güvencesizler, niteliksiz işlerle karakterize olan hanelerin aksine üst ve orta sınıf hanelerle olan sürekliliğin kesintiye uğramış olduğu hanehalkı yapılarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu grubun, vasıfsız rutin faaliyet hanelerinden daha yüksek mesleki itibar puanına sahip olmalarına rağmen çalışma hayatlarındaki güvence düzeyleri oldukça düşüktür. Yalnızca %19'u kayıtlı olarak ve %40'ı sürekli olarak çalışan bu grubun her iki güvence göstergesi bakımından tüm faal hanehalkları arasındaki en düşük oranlara sahip oldukları görülür (Tablo 38). Faal güvencesizleri oluşturan tarım hanelerinin işteki durum göstergeleri de diğer faal hanehalklarından oldukça farklıdır. Öncelikli olarak bu grubun yalnızca %4'ü ücretli/maaşlı olarak çalışmaktadır. Dolayısıyla faal güvencesizlerin Türkiye'deki genel ücretlilik eğiliminin oldukça dışında oldukları görülür. İkinci olarak faal güvencesizler, diğer gruplara nazaran bünyesinde en yüksek oranda (%24) ücretsiz aile işçisi barındırır. Faal haneler içerisindeki en düşük hanehalkı büyüklüğü medyan değerine (2) sahip olan bu grubun hanehalkı sorumlusu medyan yaş değerinin de diğer bütün faal grupların üstünde olacak şekilde 63 olduğu görülür (Tablo 38).

Tablo 38. Faal Güvencesiz Hanelerinin Genel Profili (2023)

	Parametre	Değer	Sıralama
Yapısal	Küme Genişliği (%)	12,5	4
Meslek	Mesleki İtibar Skoru (x̄)	38,29	5
Eğitim	İlkokul (%)	41,1	1
	İlköğretim/Orta Okul (%)	18,9	3
	Lise	15,6	7
	Okur-yazar olmayan	11,7	2
	Üniversite Mezunu (%)	7,5	5
Gelir	Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Geliri (medyan)	43.312	7
	Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Geliri (x̄)	61.114	5
Gelir Çeşitleri	Faaliyet Geliri (%)	58	5
	Transfer Gelirleri (%)	31	3
İşteki Durum	Ücretli/Maaşlı (%)	3,9	7
	Kendi Hesabına (%)	65,7	1
	Ücretsiz Aile İşçisi (%)	23,8	1

	İşveren (%)	1,4	5
Güvence Düzeyi	İşteki Süreklilik (%)	40	6
	İşteki Kayıtlılık (%)	19	6
Demografik	Hanehalkı Büyüklüğü (medyan)	2	6
	Yaş (medyan)	63	2
	Kadın (%)	23,1	3
	Evli (%)	74,7	5
	Eşi Öldü (%) + Boşandı (%)	22,2	3

Tablo 38'e referansla faal güvencesizlerin Türkiye'nin genel sosyoekonomik hanehalkı profilinin bu dışındaki seyrine rağmen tüm hanehalkı grupları içerisindeki oranının dar olarak nitelendirilemeyeceği görülür (%12,5). Ancak bu grup 2013 yılında %17 ile, orta sınıf hanehalklarının oranından sonra Türkiye'deki en geniş ikinci hanehalkı grubu olarak karşımıza çıkmıştır. Benzer şekilde bu grubun hanehalkı büyüklüğü medyan değerinin de 2013 yılında 3 iken son yıllarda 2'ye düşmüş olduğu görülür. Bu hanehalklarının yaş göstergesi bakımından da değişim geçirdiği, sorumlularının medyan yaş değerlerinin 2013'te 58 iken 2023'te 63'e yükseldiği görülmektedir. Öte yandan grubun 2013'te dahi faal haneler içerisindeki en yaşlı hanehalkı sorumlusuna sahip yapılara karşılık geldiğini not düşürmek yerinde olacaktır. Dolayısıyla Türkiye'de faal güvencesizler grubu daralmakta, yaşlanmakta ve diğer sosyoekonomik hanehalkı grupları içerisindeki yeri itibariyle genişliğini kaybetmektedir.

Yukarıda saymış olduğumuz özellikleri bakımından tarım hanelerinin Türkiye'nin faal güvencesizlerini oluşturduğu iddia edilebilir. Zira sosyoekonomik hiyerarşinin alt gruplarda arz ettiği keyfiliğe rağmen faal gruplar içerisindeki en güvencesiz grubun tarım haneleri olduğu açıktır. Tarım hanelerinin Türkiye'nin faal güvencesizlerini oluşturduğuna dair belki de en önemli kanıt, onların Türkiye'deki diğer sosyoekonomik hanehalkı gruplarıyla olan sürekliliklerinin çeşitli göstergeler bakımından ciddi bir kesintiye uğramış olmasıdır. Yine de takip ettiğimiz güvencesizlik kavramının arka planını biraz hatırlatmak ve açmak yerinde olacaktır.

Bu araştırma kapsamında kullanılan güvencesizlik mefhumuna Guy Standing'in Prekarya kavramı rehberlik etmiştir. Ancak "Prekarya"nın çeşitli özellikleri bakımından Türkiye'deki örneklerinden farklı olması dolayısıyla doğrudan bu kavramı kullanmak yerine "Güvencesiz" tabiri kullanılmıştır. Guy Standing tarafından geliştirilmiş olan prekarya kavramı, güvencesizliği küreselleşme gibi makro süreçler içerisine yerleştiren

kapsayıcı bir kavramdır ve yapısal karakterdeki değişimlerin yaşandığı bir zeminde süreğen mesleki kimliklere ve sosyal desteğe erişimi bulunmayan kişilere işaret etmektedir (Savage vd., 2015). Tarım sektörünün GSYH'nın sektörel dağılım içerisindeki düşüşü ile tarım hanelerinin mesleki kimliklerindeki sarsılma düşünüldüğünde bu grubun küresel değişimlerden ve piyasadan olumsuz etkilenerek güvencesizleştiğini düşünmek makuldür. Zira 2020 Türkiye'sinde tarımın GSYH değerleri toplam GSYH'nın yalnızca %5,2'sini oluşturmaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020).

Tarım hanelerinin makro yapıların değişim sürecine bağlı olarak deneyimlediği mesleki istikrarsızlığı, prekarya kavramının orijinal karakterine sadık bir yorumlama olmakla birlikte bir grubu prekarya yapan önemli niteliklerden bir diğeri olan sosyal destek yoksunluğunu elde ettiğimiz hanehalkı grupları bağlamında gözlemleyememekteyiz. Zira grupların transfer gelir oranlarından da görüleceği üzere alt sosyoekonomik hanehalkı gruplarının gerek diğer hanehalklarından gerekse kurum ve kuruluşlardan önemli oranlarda ayni ve nakdi yardıma erişimlerinin olduğu görülmektedir. Çalışmamızın hanehalklarıyla sınırlı olmasından kaynaklanıyor olması muhtemel olan bu durum, bir kesim hanehalkının diğer kesim hanehalkına göre daha güvencesiz olduğu yönündeki bulguları değiştirmemektedir. Netice itibariyle bu araştırmada prekarya kavramını sosyal desteklerin de devreye girebilmesi anlamında güvencesiz tabiriyle bir aşama daha genelleştirmiş bulunmaktayız.

Savage'ın sınıf şemasında Prekarya'nın mesleki bakımdan oldukça heterojen bir sınıf olduğu görülür. Yine de bu grupta temizlikçiler, kamyonet şoförleri, bakım işçileri, marangozlar, bekçiler, eğlence ve seyahat hizmetlerinde çalışanlar, esnaflar ve kasiyerlerin daha yoğun bir şekilde temsil edildiği görülür (Tablo 31). Görüldüğü üzere bu mesleklerin hiçbiri, tarım, ormancılık ve balıkçılık gibi birincil sektöre dair unsurlar içermemektedir. Bu farklılık veri setimizin kısıtlılıkları kadar, toplumsal farklılıklardan da kaynaklanıyor olabilir. Öte yandan Türkiye'de sınırlı sayıdaki sınıf şemasının kırsal faktörleri daima devreye soktuğu görülür. Söz gelimi Boratav (2004 [1995]) sınıf şemasını ilk etapta kırsal ve kentsel olarak ayırmıştır. Bahçe ve meslektaşlarının çalışmasında ise (2017) kırsal-kentsel ayrımı doğrudan iki farklı şemaya işaret etmemekle birlikte önemli bir ayrım çizgisini oluşturur. Zira bu şema içerisindeki bazı sınıflar "Kırsal Mülk Sahipleri", "Topraklı Geçimlik Köylüler" ve "Topraksız Geçimlik Köylüler"dir. Ancak üretim

araçlarına sahiplik merkezli olarak oluşturulmuş bu şemalarda tarımsal gruplar doğrudan toplumun en dezavantajlı kesimlerini temsil etmemektedir.

Türkiye'de tarım hanelerinin, yaşanan makro dönüşümler ekseninde genel sosyoekonomik yapının eteklerine itildiğine dair güçlü göstergelere sahibiz. Fakat Türkiye'de piyasa koşullarının güvencesizleştirdiği hanehalkı gruplarının yalnızca ekonomik anlamda faal hanehalklarıyla sınırlı olduğu düşüncesi şüphelidir.

5.8. Faal Olmayan Güvencesizler: Emek Piyasasında Bulunmamış Haneler

Faal olmayan güvencesizlerin, daha önce hiç emek piyasasında bulunmamış üyelere sahip olmaları dolayısıyla, mesleki itibar skorları 0'dır. Tablo 39'a göre Türkiye'deki en dar sosyoekonomik hanehalkı grubunu (%3,5) oluşturan faal olmayan güvencesizler; hanehalkı büyüklüğü medyan değeri (1), medyan yaş değeri (65) ve kadın hanehalkı sorumlusu oranı (%90) parametreleri bakımından ekseriyetle tek başına yaşayan 65 yaş dolaylarındaki dul ve boşanmış kadınlardan (%70) oluşmaktadır.

Tablo 39. Faal Olmayan Güvencesizlerin Genel Profili (2023)

	Parametre	Değer	Sıralama
Yapısal	Küme Genişliği (%)	3,5	7
Meslek	Mesleki İtibar Skoru (x̄)	0,0	7
Eğitim	İlkokul (%)	30,5	2
	Okur-yazar olmayan	25	1
	Lise (%)	17,2	5
	Okur-yazar olup bir okul bitirmeyen	11,6	1
	Üniversite Mezunu (%)	4,7	7
Gelir	Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Geliri (medyan)	48.465	5
	Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Geliri (x̄)	54.679	6
Gelir Çeşitleri	Faaliyet Geliri (%)	0	7
	Transfer Gelirleri (%)	77	1
Demografik	Hanehalkı Büyüklüğü (medyan)	1	4
	Yaş (medyan)	65	1
	Kadın (%)	90	1
	Evli (%)	9,4	7
	Eşi Öldü (%) + Boşandı (%)	75	1

Faal olmayan güvencesizlerin gelirlerinin %77'sini transfer gelirler oluşturur. Kurumlardan gelen yardımların en geniş yüzdelik değere sahip olduğu transfer gelirlerinin büyük bir kısmını ise dul ve yetim maaşlarının oluşturduğu görülür (Tablo 17). Bu çıktılar,

daha önce hiç emek piyasasında bulunmamış olan hanehalkı sorumlularının eşlerinin ve/veya ebeveynlerinin vefatıyla konum kaybı yaşadıklarını düşündürmektedir. Böylece piyasaya doğrudan çıktı üretmiyor olan ilgili bireyler, sosyoekonomik hiyerarşinin en altına itilmiş gibidir.

Faal olmayan güvencesizler için mesleki güvence parametrelerinden bahsetmek mümkün değildir ve bu durum kendi başına ilgili grubun oldukça güvencesiz koşullarda varlığını sürdürdüğünü gösterir. Tablo 39'dan takip edilebileceği üzere demografik bakımdan da oldukça dezavantajlı olan bu grubun 2023 yılındaki yıllık eşdeğer hanehalkı geliri medyan değeri itibariyle (48 bin 465 Türk lirası) faal olan diğer alt grup hanehalklarından şaşırtıcı şekilde daha yüksek değerler aldığı görülmektedir. Zira faal güvencesizler için bu değer 43 bin 312 Türk lirası iken niteliksiz rutin faaliyet haneleri için bu değer 45 bin 156 bin Türk lirasıdır. Ancak faal olmayan güvencesizlerin gelir skorlarının zamansal değişime göre istikrarlı olmaması dolayısıyla gelir zeminlerinin de oldukça güvencesiz olduğu söylenebilir (Şekil 18; Şekil 18).

Hanehalkı gelir skorları ve ana gelir kaynaklarının yıllara göre istikrarsızlığı bir yana, faal olmayan güvencesizler son derece istikrarlı demografik özellikler göstermektedir. İlgili grubun hanehalkı büyüklüğü medyan değeri her zaman 1 olmuş ve en az %90'ını daima kadınlar oluşturmuştur. Medyan yaş değerleri ise yıllar içerisinde 60 ve 66 arasında değişmiştir (Tablo 28). Ne var ki grubun diğer hanehalkı grupları içerisindeki oranı bu derece stabil değil, aksine tedrici bir artış içerisindedir. Zira 2013 yılında %2 civarında olan küme genişlikleri yavaş yavaş %3 ve %3,5 civarına çıkmıştır (Şekil 11).

Faal olmayan güvencesizler ne Savage ve meslektaşlarının (2013) şemalarında ne de EGP'de temsil edilmemektedir. Çalışmayan grupların temsili meselesi, sosyal sınıf literatüründe, literatürdeki genel meslek-baskın anlayıştan kaynaklı olarak oldukça yaygındır. Öte yandan Türkiye'deki sınıf şemalarında ilgili grupların temsil edildiğini ancak Marksist kavramsal çerçevenin hakimiyeti doğrultusunda "yedek" ya da potansiyel işgücü olarak yer aldıklarını görürüz (Bahçe vd., 2017). Ancak bizim analizimizde bu grup yaşantıları boyu çalışmamış ve genel demografik özellikleri dolayısıyla potansiyel işgücü olarak yorumlanamayacak kadar dezavantajlı bir pozisyondadır. Bu özellikleri itibariyle çalışmayan hanehalklarını "Faal Olmayan Güvencesizler" olarak adlandırmak yerinde olacaktır.

5.9. TÜSEHAT'ın Genel Görünümünün Zaman İçerisindeki Değişimi

Elde edilen grupların sosyoekonomik pozisyonları 11 yıllık süreç içerisinde büyük oranda istikrarlıdır. Ancak bu istikrarlı yapı içerisinde dahi bazı değişim trendleri ve bağlamına göre değişim olarak adlandırılabilecek olan çıktılar gözlemlemek mümkündür.

Tablo 40. Sosyoekonomik Hanehalkı Gruplarının Meslek, Eğitim ve Gelir Puanı (z) Ortalamalarına Göre Sıraları (2013-2023)

	Meslek*	Eğitim	Gelir (log)
Profesyonel Haneleri	1	1	1
Teknik Faaliyet Haneleri	2	2	2
Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri	3	3	3
Zanaatkâr Haneleri	4	4	4
Faal Güvencesizler	5	6	5
Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri	6	5	6
Faal Olmayan Güvencesizler**	7	7	-

Not: *Yalnızca 2020 yılının mesleki itibar skorları mevcuttur, buna bağlı olarak yıllar arası karşılaştırma yapılamamıştır. **Çalışmayan haneler gelir bakımından bu tablo için sıralama dışı bırakılmıştır.

Tablo 40'a göre tespit edilen sosyoekonomik hanehalkı grupları 2013-2023 yılları arasında eğitim skoru bakımından daima benzer bir sıralama takip etmektedir. Buna göre eğitim skoru en yüksek olan hanehalkları 11 yıllık süreçte her zaman profesyonel haneleri olmuşken bu grubu sırasıyla teknik faaliyet haneleri, nitelikli rutin faaliyet haneleri, zanaatkâr haneleri, vasıfsız rutin faaliyet haneleri, faal güvencesizler ve faal olmayan güvencesizler takip etmektedir. Ancak gelir değişkeni mevzubahis olduğunda faal olmayan güvencesizlerin yıllara göre zanaatkârlar ile aktif bir şekilde yer değiştirdiği görülür. Öte yandan faal olmayan güvencesizler gelir değişkeni bağlamında sıralama dışı bırakılmasıyla hanehalkı grupları arasında muntazam bir sıralama ortaya çıkar (Tablo 40).

Gerçekten de sosyoekonomik hanehalkı tipolojileri farklı sosyoekonomik boyutlara göre yıllar içerisinde oldukça istikrarlı bir yapı sergilemekte ve sahip oldukları hiyerarşik yapıyı ciddi anlamda korumaktadırlar. Ancak zaman içerisinde diğer hanehalkı grupları görece sürekli bir profil çizerken profesyonel haneleri ile teknik faaliyet haneleri sosyoekonomik avantajları bakımından orta sınıf hanelere doğru yaklaşmaktadır (Şekil 12; Şekil 13). Özellikle gelir değişkeni bakımından belirgin olan bu sürece profesyonel hanelerinin, faal güvencesizlerin aleyhine olacak şekilde genişlemesi de eşlik etmektedir.

Üst sınıf hanelerin bir orta sınıf hanehalkı yapısı olan nitelikli rutin faaliyet hanelerine yakınsamasının bir başka örneği ise gelir ve eğitim arasındaki ilişkidir (Tablo 23). Gelir ve

eğitim arasındaki korelasyonun gücü 2013 yılında üst sınıf hanelerde orta sınıf hanelerin oldukça üzerinde seyrederken 2023'e doğru hızla orta sınıf hanelere yaklaşır. 2023 yılına gelindiğinde profesyonel haneleri için gelir ve eğitim puanları arasındaki ilişkinin gücü orta sınıf hanelerinkiyle tamamen aynı, teknik faaliyet haneleri için ise orta sınıf hanelerde görülenin de altındadır. Zanaatkâr haneleri, faal güvencesizler ve vasıfsız rutin faaliyet hanelerinde ise eğitim ve gelir arasındaki ilişki zayıf ve yıllara göre istikrarlıdır.

Yine de yapılan işin süreklilik ve kayıtlılık oranları bakımından üst sınıf hanelerin orta sınıf hanelerden daima hatırı sayılır ölçüde farklılaştığı görülür (Şekil 19; Şekil 20). Hemen hemen aynı süreklilik ve kayıtlılık oranlarına sahip olmuş olan profesyonel haneleri ile teknik faaliyet haneleri daima en güvenceli sınıflar olmuşlardır. Mesleki güvence bakımından bu grupları orta sınıf haneler, zanaatkâr haneleri ve vasıfsız rutin faaliyet haneleri takip ederken en güvencesiz çalışma koşullarına daima faal güvencesizler sahip olmuştur.

Sosyoekonomik hanehalkı gruplarının hiyerarşik yapısında ve çalışma koşullarındaki bu süreklilik kendini grupların sahip olduğu gelir yapısının yıllara göre arz ettiği farklılıkta da göstermektedir (Şekil 16; Şekil 18). Faaliyet gelirleri ve transfer gelirler, her bir faal hanehalkı yapısının ana gelir kaynaklarını oluşturmaktadır. Buna göre üst ve orta hanehalkı gruplarının toplam gelir kaynakları içerisinde faaliyet geliri ve transfer gelir oranlarının yıllara göre farklılıkları oldukça sabitken alt sınıf hanelerde görülen değerlerin yıllara göre çok daha harekeli olduğu görülür. Alt sınıflarda gözlemlenen bu istikrarsızlığın istikrarı, ilgili grupların gelir kaynaklarının yıllık etkiler bakımından daha kırılgan olduğunu düşündürmektedir.

Sosyoekonomik hanehalkı gruplarının demografik yapıları da yıllara göre süreklilik gösterir (Tablo 27; Şekil 21; Şekil 22). Bütün gruplar hanehalkı büyüklüğü ve hanehalkı reisinin yaşı bakımından yıllara göre benzer dağılımlara işaret ederler. Bu bağlamda gerçekleşen belki de en kritik değişim ise kadın hanehalkı reisi oranlarında gerçekleşir. Bütün faal hanehalklarında kadın hanehalkı reisi oranları artış eğilimi içerisindedir. Yine de en yüksek kadın hanehalkı reisi oranına sahip olan grup daima şiddetli bir farkla faal olmayan güvencesizlerdir.

Toplumsal grupların sosyoekonomik farklılaşmalarını irdelediğimiz düşünüldüğünde elde ettiğimiz çıktıların yıllara göre oldukça istikrarlı olması şaşırtıcı değildir. Aksine bu

durum, sosyoekonomik hanehalkı yapılarının sosyolojik bir validasyonunu sağlar. Sosyal sınıf literatüründe sosyoekonomik grupların 11 yıllık süre içerisinde çok ciddi değişimler geçirmelerinin beklenmemesi bir yana Erikson ve Goldthorpe (1993) bu sürekliliği ele alınan mefhumun sosyolojik varlığı olarak dahi kavramsallaştırır. Goldthorpe, sosyal sınıf çalışmalarında "süreklilik" mefhumunun altını meslektaşlarına nazaran daha yoğun bir şekilde çizse de (Goldthorpe & Marshall, 1992) literatürde sosyal yapıların hızla değişmeyeceğine dair örtük bir uzlaşı mevcuttur. Öyle ki Savage dahi meslektaşlarıyla elde etmiş olduğu sınıf haritasını ve onun teorik arka planını tanıttıkları kitaplarında (2015) ilgili yapıların yıllara göre değişimini ele almayan bir içeriğe göre oldukça genel bir başlık kullanır: "21. Yüzyılda Sosyal Sınıf" *(Social Class in the 21st Century)*. Elbette bu başlık seçimi Savage'ın kitaptaki vurgusunun, yeniçağ için sosyal sınıf haritalarında yeni teorik ve teknik arka planların yeni sınıf yapılarını gözler önüne serebileceği şeklindeki çıktısı olduğunu düşündüğümüzde oldukça anlaşılırdır. Yine de araştırıcılar, toplumsal değişim vurgusuna rağmen ilgili yapının yıllara göre değişimini analiz etmek üzere eyleme geçmemektedir. Zira onların toplumsal değişim anlayışı, çok daha geniş bir sürece işaret etmekte gibidir. Buna göre bulgularımızdaki istikrar gerek genel sosyal sınıf literatürü gerekse takip etmiş olduğumuz teorik çerçevenin ardındaki soyut anlayış ile bir tutarlılık içerisindedir.

Bulgularımızda, sosyoekonomik yapılar arasındaki hiyerarşi bağlamında süreklilik kavramı ön plana çıkmış olsa da gözlemlenen hiyerarşinin niteliği değişmekte gibidir. Bu noktada özellikle profesyonel haneleri ile teknik faaliyet haneleri yaşamakta olduğu sosyoekonomik kayma ve kadın hanehalkı reislerinin oranının faal olan her bir sosyoekonomik hanehalkı grubu içerisindeki artışı ön plana çıkmaktadır. Ancak bu sonuçların literatürle diyaloğunu sağlayabileceğimiz başka çalışmalara rastlanmamıştır.

Bu bölümde bulgularımızın temelini oluşturan Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerinin genel görünümleri, süreklilikleri ve değişimleri teorik çerçeve ve literatür taraması ekseninde bağlamsallaştırıldı. Bu bağlamsallaştırma vasıtasıyla elde edilen grupların sosyal dünyadaki anlamlarına dair bir kavrayış sunulmuş oldu.

Okumuş olduğunuz bölümde sağlanan içerik, daha ziyade Türkiye'de Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojileri modelinin bağlamsallaştırılmasına yöneliktir ve bu içerik modelin genel sonuçları için daha detaylı bir arka plan oluşturmak üzere tasarlanmıştır. Tezin,

katkıları, önerileri ve sınırlılıkları ekseninde, bütününe yönelik bir sentezin gerçekleştirilmesi ise bir sonraki bölümde söz konusu olacaktır.

6. SONUÇ

6.1. Demografik Kalıpların Ötesinde: Türkiye İçin Bir Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojisi İnşası

Türkiye'de hanehalkı tipolojilerine genel yaklaşım oldukça demografiktir. Günümüzde "hanehalkı yapısı" tartışmaları bağlamında ilk akla gelen kavramların "Geniş Aile" ve "Çekirdek Aile" gibi ailenin modernleşme sürecindeki değişimini ele almak üzere geliştirilmiş kavramlar olduğu görülür (Bölüm 2). Bu durum hanehalklarının sosyoekonomik bağlamda çalışılmadığı anlamına gelmemektedir. Ancak hanehalkları, sosyoekonomik özelliklerinin demografik kategoriler ardından analiz edilmesiyle modernleşme çalışmalarının gölgesinde bırakılmış gibidir. Böylesi bir yaklaşımın, günümüzde de süregeliyor olması bakımından anakronik özellikler sergiliyor olması bir yana haneler arasındaki sosyoekonomik farklılıkları görünmez kılması kaçınılmazdır. Zira sosyoekonomik farklılıklar, yapısı gereği değişmezlik izlenimi uyandıran demografik kategoriler ardından okunur. Demografik kategorilerin de sosyal inşa süreçlerinin mevcut olduğunu yadsımamaktayız. Ancak somut bir şekilde örneklendirmek gerekirse çekirdek aile yapılanmasından meslek hayatı ve güvencesizlik faktörlerini incelemek çekirdek aileyi soyut bir şekilde ilgili göstergelerin bir öncülü olarak okumak anlamına gelir. Benzer şekilde sosyoekonomik etkenleri hanehalkı reisinin yaşı ve cinsiyeti gibi göstergeler üzerinden okumak, ilk etapta yaş ve cinsiyet gibi değişkenleri sosyoekonomik farklılıklardan mesul tutmaya işaret eder.

Türkiye'de bizzat sosyal sınıf çalışmaları, yaygın bir şekilde araştırma birimi olarak haneleri seçmişse de bu alandaki araştırmaların sayıca az olması hanehalklarını sosyoekonomik birimler olarak tanıyabilmek bakımından yeterli olmamıştır. Oysa İngilizce konuşulan ülkelerde hanehalklarının, sosyal sınıf şemalarının da dışında kalacak şekilde, sosyoekonomik bir birim olarak tanındığı görülmektedir. Öte yandan Türkiye'de sosyal sınıf literatürünün seyrekliği kullanılan teorik çerçeve ve akıl yürütme yöntemlerinin de çeşitli olmayışını beraberinde getirmektedir. Zira Türkiye sosyal sınıf literatüründe daha ziyade tümdengelimsel yaklaşımla Marksist şemaların tasarlandığı görülmektedir. Bu durum ise Türkiye'ye özgü sosyoekonomik grupları keşfetmenin önüne geçmektedir.

Hem hanehalkı yapısı çalışmaları hem de sosyal sınıf çalışmaları Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerinin konumlanabileceği bir boşluğa işaret etmektedir. Ancak bu tipolojilerin keşfinin ardındaki motivasyon bununla sınırlı değildir. Sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerinin ileri araştırmalarda da kullanılabilecek sosyoekonomik yapı kategorileri üretmeleri beklenmektedir. Böylesi bir durum sosyoekonomik dönüşümlere dair daha detaylı bir resim sunarak yalnızca geçici değil, toplumsal yapının bağrında yatan uzun vadeli sorunlara kalıcı çözüm önerileri üretmenin de yolunu açmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin kullanılabilir sosyal kategorilerine işaret eden Türkiye'de Sosyokonomik Hanehalkı Tipolojileri (TÜSEHAT) modelini kurmak bu tezin temel amacıdır. Tezin ana araştırma sorusu ise "Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojileri nasıl bir yapı arz etmektedir?" şeklinde yapılandırılmıştır. Ana soruyu cevaplayabilmek adına üç alt soru üzerine çalışılmıştır:

1. Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojileri nelerdir?
2. Sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerine göre hanelerin demografik ve sosyoekonomik özellikleri nelerdir?
3. Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı grupları 2013-2023 yılları arasında nasıl değişmiştir?

Türkiye'deki sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerinin tespiti grupların göreceli konumlarına dair daha az varsayım güden Teigen Analizi ile gerçekleştirilmiş, keşfedilen kümeler sosyoekonomik ve demografik betimsel değerleri itibariyle incelenmiştir. Yapılan incelemeye, elde edilen bulguların ilgili literatürde konumlandırılması eşlik ederek araştırma soruları yanıtlanmıştır.

6.2. Sosyoekonomik Tipoloji İnşasında Veri-Merkezli ve Tümevarımsal Bir Yaklaşım

Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojileri, birbirini dışlayan hanehalkı kümelerinin sosyoekonomik kriterlere göre tespit edilmesi sürecini içerir. Dolayısıyla bu sürece rehberlik etmiş olan teorik çerçeve, araştırma birimlerinin sınıfsal tasnifine dayanan sınıf şemalarının değerlendirilmesi sonucu belirlenmiştir. Seçilen kavramsal harita, araştırmanın amacı ile tutarlılık gösterecek şekilde Savage ve meslektaşlarının geliştirdiği (2013, 2015) çağdaş sınıf analizi olmuştur. Zira bu çerçeve, ontolojik ve epistemolojik temelleri tutarlı

olan tümevarımsal bir sınıf analizi önermektedir. Buna bağlı olarak elde ettikleri sınıf haritası, Birleşik Krallık toplumunun özelliklerini yansıtan bir veri analiz edilerek inşa edilmiştir.

Amacımız Türkiye'nin kendi toplumsal dinamiklerinin başat olduğu bir model geliştirmek olduğundan Savage ve meslektaşlarının (2013, 2015) takip ettiği tümevarımsal metodolojik yönelim ve onun yansıttığı teorik bütünlük Türkiye'de Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojileri (TÜSEHAT) modelinin geliştirilmesi için özellikle önemli olmuştur. Zira tümevarımsal akıl yürütme şekli, elde edilecek sosyoekonomik tasnifin veri merkezli olmasına, veri noktalarından yola çıkarak grupların inşa edilmesine işaret etmektedir. Okumakta olduğunuz teze rehberlik eden yaklaşımın tümdengelimsel bir akıl yürütme şeklini merkeze alması ise oldukça risklidir. Nitekim Türkiye'de sınıf teorileri sınırlı bir üretkenliğe sahiptir (Sunar, 2018), baskın sınıf teorilerine ise temel teşkil eden teorik, tarihsel ve ampirik malzemenin kaynağını Türkiye toplumu oluşturmamaktadır. Bu durumda bizzat veriden yola çıkarak sosyoekonomik gruplara ulaşmayı hedeflemek, toplumsal özgüllüğü yakalayabilmek açısından daha yerinde olacaktır. Öte yandan Savage ve meslektaşlarının (2013, 2015) geliştirdiği kavramsal çerçevenin, sınıf analizinin 1980'li yılların sonları itibariyle almaya başladığı eleştirilere (Pahl, 1989) tatmin edici teorik ve metodolojik yanıtları vermiş (Bölüm 2.1.1) olması bu kararın alınmasında destekleyici olan etkenlerden bir diğeri olmuştur.

Savage'a göre (2000), sınıf vardır ve önemlidir. Zira sınıf, popülist söylemde hala yaşayan bir kavramdır. Sınıf araştırmalarını besleyecek bilgi kaynakları ise bireylerin gündelik tecrübeleri ve sınıf algısı üzerinden öğrenilebilir. Zira sınıf, kolektif bir bilinç ile oluşan sosyal bir yapıdan çok toplumsal bireyselleşme süreçlerinin desteklediği bireysel farklılaşma çabalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Buna bağlı olarak sınıf ilgili farklılaştırma türlerinin bir aracı olarak sosyal, kültürel ve ekonomik sermaye üzerinden ölçülmelidir. Kümeleme analizleri ise bu ölçümü çok boyutlu olarak gerçekleştirmenin etkili bir yolunu oluşturmuştur (Savage vd., 2013).

Savage ve meslektaşlarının sunduğu yol haritası doğrultusunda (2013, 2015) Türkiye'deki hanehalklarını sosyoekonomik özelliklerine göre model tabanlı bir kümeleme analizi olan Teigen'i kullanarak gruplamıştık. Zira Teigen diğer model tabanlı kümeleme analizlerinden farklı olarak çok boyutlu uç değerleri anlamlı bir şekilde gruplayabilme

imkânı sağlamıştı (Andrews vd., 2018). Analiz TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Mikro Veri Seti (2023) üzerinde gerçekleştirilmişti. Bu veri seti, benzerlerine göre daha detaylı sosyoekonomik değişkenler içerse de ilgili değişkenler Savage ve meslektaşlarının uyguladığı türden bir analizi uygulayabilmemize imkân tanıyabilecek çeşitlilik arz etmemiştir. Bundan dolayı bu tezde Savage ve meslektaşlarının analizinin sınırlı bir verisyonunu uyguladığımızı ifade etmek yerinde olacaktır.

Türkiye'deki hanehalklarını gruplamak üzere kullandığımız sosyoekonomik kriterleri veri setinin sınırlılıklarına bağlı olarak sermaye türlerinin sınırlı bir versiyonu şeklinde operasyonalize etmiştik. Analizimizde, mesleki itibar puanlarının mesleki bağlantı sayısı ile olan ilişkisini (Savage vd., 2013) göz önünde bulundurarak, sosyal sermayeyi yansıtmak adına mesleki itibar puanları kullanılmıştır. Bu değişkenin kullanımını destekleyici bir diğer unsur da değişkenin, bizzat toplumun mesleklerin itibarına dair algısını yansıtması itibariyle toplumsal farklılaşma süreçleri fikrine paralel bir yapı arz etmesi olmuştur. Kültürel sermayeyi yansıtacak olan değişken ise eğitimde geçirilen süre olarak operasyonalize edilmiştir. Son olarak ekonomik sermayi yansıtmak adına eşdeğer hanehalkı geliri kullanılmıştır. Bu değişkenlerin sosyoekonomik kümeleme kriterleri olarak Teigen analizine tanımlanmasının ardından meslek grupları ekseninde şekillenen yedi farklı sosyoekonomik hanehalkı grubu ortaya konulmuştur. Dolayısıyla Türkiye'de sosyoekonomik farklılaşma üzerinden eğitim ve gelirden ziyade mesleki itibarın baskın olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

6.3. TÜSEHAT Modelinin Genel Yapısı

Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojileri modeli, meslek eksenli ve birbirlerine göre büyük ölçüde hiyerarşik bir yapya işaret etmektedir. İlgili hiyerarşi alt gruplarda, çok daha belirsizdir. Bu durum transfer gelirlerin toplam hanehalkı gelirleri içerisindeki paylarındaki artış göz önünde bulundurulduğunda anlamlıdır. Analize dâhil edilen eğitim ve gelir değişkenlerine rağmen sosyal ayrışmanın meslek eksenli olarak gerçekleştiği tespit edilmiş, eğitim ile gelir değişkenleri ise mesleki ayrışma örüntülerini belirlemede rol edinmiştir. Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojileri en çok mesleki itibar ekseninde ayrışırken, en az gelir ekseninde ayrışmıştır.

Tablo 41. Sosyoekonomik Profilleri ve Prototipleri Ekseninde Türkiye'de Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojileri Modeli

Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojileri	Meslek (ISCO-08) Etiketleri	Sosyoekonomik Profil*	Prototip
Profesyonel Haneleri	Yöneticiler; Profesyoneller	M: Çok Yüksek → 1; E: Yüksek → 1; G: Yüksek → 1	Demografik Profil: 3 kişilik hanelerde yaşayan görece genç evli erkek hanehalkı reisi; Güvence Düzeyi: Yüksek
Teknik Faaliyet haneleri	Yardımcı Profesyoneller ve Teknikerler	M: Yüksek → 2; E: Yüksek → 2; G: Yüksek → 2	Demografik Profil: 3 kişilik hanelerde yaşayan görece genç evli erkek hanehalkı reisi; Güvence Düzeyi: Yüksek
Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri	Büro Çalışanları; Hizmet Personelleri; Makine Operatörleri ve Montajcılar	M: Orta → 3; E: Orta → 3; G: Orta → 3	Demografik Profil: 3 kişilik hanelerde yaşayan görece genç evli erkek hanehalkı reisi; Güvence Düzeyi: Yüksek
Zanaatkâr Haneleri	Sanatkârlar ve İlgili İşlerde Çalışanlar	M: Orta → 4; E: Orta → 4; G: Orta → 4	Demografik Profil: 4 kişilik hanelerde yaşayan görece genç evli erkek hanehalkı reisi; Güvence Düzeyi: Orta
Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri	Niteliksiz İşlerde Çalışanlar	M: Düşük→ 6; E: Düşük → 5; G: Düşük → 7	Demografik Profil: 3 kişilik hanelerde yaşayan görece genç evli erkek hanehalkı reisi; Güvence Düzeyi: Orta
Faal Güvencesizler	Nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünleri çalışanları	M: Düşük→ 5; E: Düşük → 6; G: Düşük → 5	Demografik Profil: 2 kişilik hanelerde yaşayan görece yaşlı evli erkek hanehalkı reisi; Güvence Düzeyi: Düşük
Faal Olmayan Güvencesizler	Daha önce işgücü piyasasında bulunmamış olan kimseler	M: Çok Düşük→ 7; E: Çok Düşük → 7; G: Orta → 6	Demografik Profil: Tek kişilik hanelerde yaşayan görece yaşlı eşi ölmüş veya boşanmış kadın hanehalkı reisi; Güvence Düzeyi: Birey daha önce işgücü piyasasında bulunmamış olduğundan dolayı uygulanamaz.

*Numaralandırmalar ilgili sosyoekonomik boyutların puanlarının diğer gruplara göre sıralamalarını göstermektedir. M, E ve G ifadeleri sırasıyla Meslek, Eğitim ve Gelir boyutlarına işaret etmektedir.

Tablo 41, bu tezde elde edilen tipolojileri, onların mesleki arka planları ve sosyoekonomik profilleri ile birlikte özetlemektedir. Buna göre Türkiye'de yedi farklı sosyoekonomik hanehalkı tipolojisi bulunmaktadır. Bunlar Yöneticiler ve Profesyonellerden oluşan "Profesyonel Haneleri"; Yardımcı Profesyoneller ve Teknisyenlerden oluşan "Teknik Faaliyet Haneleri"; Büro Çalışanları, Hizmet Personelleri, Makine Operatörleri ve Montajcılardan oluşan "Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri"; "Zanaatkâr Haneleri", Niteliksiz İşlerde Çalışanlardan oluşan "Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri"; Nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünleri çalışanlarından oluşan "Faal Güvencesizler" ve daha önce işgücü

piyasasında bulunmamış olan “Faal Olmayan Güvencesizler”dir. Tipolojiler; 5. Bölüm’de tartışıldığı üzere bulgular, veri yönetimi süreci ve mevcut literatürün kesişimi ekseninde kavramsallaştırılmıştır.

6.4. Model Yapıları ve Özellikleri

Elde edilen tipolojilerin temel karakteristikleri, tespit edilen sosyoekonomik hiyerarşi üzerindeki konumlarına göre büyük ölçüde paralel olsa da bu tipolojiler tanımları ve temel ayrım noktaları bakımından çeşitlilik arz etmektedir.

Profesyonel Haneleri, Türkiye’de sosyoekonomik hiyerarşinin en tepesindeki grubu oluşturur ve 2023 itibariyle Türkiye’deki en geniş ikinci (%27) sosyoekonomik gruptur. Zira bu grup mesleki itibar puanı, eğitim puanı ve eşdeğer hanehalkı geliri bakımından diğer gruplardan daha yüksek bir seviyede konumlanmaktadırlar. İşteki durum, iş sözleşmesinin sürekliliği ve işin kayıtlılığı gibi parametrelerin gösterdiği üzere Profesyonel Haneleri diğer hanelere kıyasla en dayanıklı güvence zeminine sahiptirler. Demografik bakımdan ise bu grubun hanehalkı reisleri tipik olarak görece genç yaştaki evli erkeklerden oluşmaktadır. “Profesyonel Haneleri” ifadesinin arkasındaki kavramsallaştırma araştırmanın veri yönetimi süreçlerine paralel olacak şekilde, yapılan işin doğasına işaret etmektedir. Zira elde ettiğimiz gruplar meslek değişkeni ekseninde ayrışmış büyük ölçüde hiyerarşik gruplardır. Dolayısıyla hiyerarşik bir sürekliliğin parçası olan gruplar, farklı güvence düzeyleri ve farklı demografik özellikler ekseninde de birbirlerinden ayrışıyor olmakla birlikte, bazı parametreler bağlamında derece farklılıkları ile ayrışmaktadırlar. Bu bağlamda Profesyonel Hanelerinin temel ayırt edici özelliği, söz konusu grubun sosyoekonomik hiyerarşinin en tepesinde yer alıyor olmasıdır.

Teknik Faaliyet Haneleri ise Profesyonel Hanelerini takiben Türkiye’deki ikinci en yüksek sosyoekonomik konumdaki hanelere işaret ederler. Türkiye’deki ikinci en dar küme genişliğine sahip olan bu grup (%7), sahip olduğu güvence zemini itibariyle Profesyonel Hanelerine oldukça yakındır ve demografik anlamda tipik olarak evli genç erkeklerden oluşan hanehalkı reislerine sahiptir. Bu yapı profesyonel hanelerinden daha düşük seviyedeki bir sosyoekonomik profile sahip olmakla birlikte onları yöneticiler ve profesyonellerden ayıran temel unsur, yaptıkları işin teknik doğası olmuştur.

Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri, göreceli sosyoekonomik konumları bakımından Türkiye'nin orta kesimini oluştururlar. Türkiye'deki en geniş sosyoekonomik grubun (%34) bir parçası olan bu hanelerin güvence düzeyleri yukarıda ismini zikretmiş olduğumuz model yapılarına kıyasla daha zayıftır (yapılan işin kayıtlılık oranı = %70). İlgili grup demografik anlamda tipik olarak üst sosyoekonomik konuma sahip gruplara benzer şekilde evli, genç ve çok büyük oranda erkek hanehalkı reislerine sahiptir. Nitelikli Rutin Haneler, sahip oldukları mesleki çeşitlilik ve yapılan işin işleyişi bakımından diğer sosyoekonomik gruplardan ayrılırlar. Hem mavi hem beyaz yakalı çalışanları bünyesinde bulunduran bu grup, üst konumdaki sınıflarca tayin edilmiş belirli bir prosedürü takip etmelerini gerektirecek şekilde rutin bir çalışma biçimini takip ederler. Bu grup, Profesyonel Hanelerinin ve Teknik Faaliyet Hanelerinin uzmanlık bilgisine ve altındaki grupların derin istikrarsızlığına sahip değildir.

Zanaatkâr Haneleri Türkiye'nin üçüncü en geniş sosyoekonomik hanehalkı grubudur (%13). Göreceli sosyoekonomik konumları itibariyle Nitelikli Faaliyet Hanelerinin altında yer almakta olan bu grup güvence düzeyleri itibariyle de daha zayıf bir zemini teşkil eder. Mevcut sosyoekonomik hiyerarşinin dördüncü kademesinde yer alan bu gruba gelindiğinde artık iş sözleşmesinin süreklilik arz etme oranlarının %90'lardan %60'a düştüğü görülür. Demografik olarak ise bu grubun da tipik olarak evli, genç ve erkek hanehalkı reislerinden oluştuğu görülmektedir. Konumları, önemli derecede (genellikle güvencesiz) bağımsızlık ile birleştirilmiş vasıflı el işçiliği ile tanımlanır. Bu, onları nitelikli rutin faaliyet hanelerinden ve vasıfsız rutin faaliyet hanelerinden ayırır. Kendi aletlerine ve bazen üretim araçlarına sahiptirler. Ancak bu, onları kapitalist sınıfa yerleştirecek ölçekte değildir.

Yukarıda bahsi geçen dört grup, Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı yapılarının hiyerarşik yapısının belirgin olduğu kesimlere işaret eder. Buna bağlı olarak grupların sosyoekonomik konumlarının ve güvence zeminlerinin de kademe kademe düştükleri ve zayıfladıkları görülür. Ancak Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri, Faal Güvencesizler ve Faal Olmayan Güvencesizler mevzubahis olduğunda söz konusu hiyerarşi çok daha belirsiz hale gelir. Elbette bu gruplar diğer dört gruba göre hiyerarşinin en altında yer almaktadırlar, fakat kendi aralarındaki kademeli ilişki görece keyfidir. Bu gruplar içerisinde en yüksek eğitim skorlarına Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri sahip olurken, alt gruplar içerisindeki en yüksek mesleki itibar ve gelir puanlarıyla karakterize olan grup Faal Güvencesizlerdir. Faal Olmayan Güvencesizler ise en düşük mesleki itibar ve eğitim puanlarına sahip olsalar da

sahip oldukları hanehalkı gelirleri ile yıllara göre Faal Güvencesizlerden de daha yüksek konumlarda bulunabilmektedirler. Ancak alt gruplar içerisindeki en güvenceli konumu teşkil ediyor olmalarına bağlı olarak metnin akışı Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri ile sürdürülecektir.

Toplam hanehalklarının %10'unu oluşturan Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri, faal hanehalkları içerisindeki en düşük mesleki itibar puanı ile karakterize olurlar. Öte yandan bu grup alt gruplar içerisindeki en yüksek eğitim puanına sahiptir. Güvence zeminleri, yukarıda ayrı ayrı tartışmış olduğumuz sosyoekonomik gruplara kıyasla çok daha sallantılıdır. Zira kayıtlı çalışma oranı bu grupta %62'ye düşmüştür. Grubun demografik profili ise oldukça çeşitlidir. Dolayısıyla ilgili kümenin hanehalkı reislerini belirli tipik özelliklerle resmetmek daha zordur. Zira gruptaki kadın hanehalkı reisi oranları (%35) ve evli olma oranlarına kıyasla dul ve boşanmış olma oranları (%30) daha yüksektir. Öte yandan bu grubun hanehalkı reislerinin de daha yaşlı oldukları görülür (medyan yaş=50). ISCO-08 etiketlerine göre niteliksiz işlerde çalışanlardan oluşan bu gruptaki hanelerin ayırıcı özelliği beceri gerektirmeyen rutin işlerde faal olmalarıdır. Zira sektörel olarak hem niteliksiz tarım işlerini hem de niteliksiz hizmet işlerini bünyelerinde barındırırlar.

Faal hanehalkları içerisindeki en güvencesiz grup olan Faal Güvencesizler ise bütün hanehalkı gruplarının %13'ünü oluştururlar. İlgili grup, Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri'nden daha yüksek mesleki itibar ve gelir puanlarına sahip olmasına rağmen daha güvencesiz bir noktada konumlanmaktadır. Nitekim bu grubun işteki kayıtlılık oranı yalnızca %19, yapılan işin sürekliliği ise %40'tır. Ancak bu oranlar daha düşük mesleki itibar puanlarıyla karakterize olan Vasıfsız Rutin Faaliyet Hanelerinde dahi %62'ye tekabül etmektedir. ISCO-08 meslek sınıflandırmasınca Nitelikli Tarım ve Ormancılık faaliyetiyle meşgul olan bu grubun daha yüksek mesleki itibar puanına sahip olması, toplumda çiftçilere yaptıkları iş gereği duyulan saygıdan kaynaklanıyor olabilir. Sahip oldukları gelir puanları ise güvencesizlik düzeyleri dolayısıyla aldıkları transfer gelir miktarından kaynaklanmakta gibidir. Faal Güvencesizlerin sahip olduğu demografik profil de yaş ve hanehalkı büyüklüğü bakımından diğer faal gruplara göre daha dezavantajlıdır. Diğer faal hanehalkları medyan yaş değerleri 45-50 arasında değişirken bu grubun medyan yaş değeri 2023'te 63'tür. Yine diğer Faal grupların medyan hanehalkı büyüklüğü değerleri yaygınlıkla 3 ve hatta Zanaatkâr Hanelerinde 4 iken bu grupta 2'dir. Öte yandan bu grup tipik olarak evli ve erkek hanehalkı reislerini bünyesinde barındırır. Faal olmayan

güvencesizlerden farklı olarak işgücü piyasasında "aktif" olmakla birlikte; aktif oldukları ekonomik faaliyet türü ekonominin belirli, gerileyen ve riskli bir sektörüne dayanmaktadır. Buna bağlı olarak faal güvencesizler, sosyal ve ekonomik kırılmalara karşı oldukça savunmasızdır.

Faal Olmayan Güvencesizler tipik olarak daha önce işgücü piyasasında yer almamış olan ve buna bağlı olarak eş veya ebeveynlerinin ölümünden sonra sosyoekonomik konum kaybı yaşamış olan kadınlardan oluşmaktadır. Zira bu grup demografik olarak dul veya eşi ölmüş tek başına yaşayan kadınlardan oluşmaktadır. Dahası en dar küme genişliğine (2023'te %3,5) sahip olan bu grubun meslek ve eğitim puanlarının 0 olduğu ve baskın olarak transfer gelirlerle geçindiği görülmektedir. Öyle ki Faal Olmayan Güvencesizlerin toplam gelirlerinin %77'sini transfer gelirler oluştururken %0'ını faaliyet gelirleri oluşturmaktadır. Elde ettikleri transfer gelirlerin çok büyük bir kısmı ise dul ve yetim maaşlarından gelmektedir. İlgili grup daha önce işgücü piyasasında bulunmamış olduğundan sağlamlığını veya zayıflığını değerlendirebileceğimiz bir güvence zeminine dahi sahip olmadıkları görülmektedir. Buna göre söz konusu grup, Türk toplumunun en savunmasız kesimini oluşturmaktadır. Hanehalkı grupları karşılaştırıldığında sosyoekonomik hiyerarşinin belirgin olduğu noktalarda hanehalklarının güvence zeminlerinin de bu hiyerarşik yapıya paralel olduğu görülür. Hiyerarşinin belirsiz bir hal aldığı noktalarda ise transfer gelirler aracılığıyla sosyal devlet müdahalesinin ve kültürel faktörlerin muhtemel etkileri dikkat çeker. Bunlara ek olarak faal ve görece güvenceli olan hanelerdeki demografik hanehalkı reisinin tipik olarak görece genç yaştaki evli erkeklerden oluştuğu görülürken bu grubun en altında yer alan Vasıfsız Rutin Faaliyet Hanelerinde bu profillerden kadın ve dul veya boşanmış olma durumlarına doğru sapmalar meydana gelir. Faal güvencesizler ise, yaşları ve hanehalkı büyüklüğünün darlığı itibariyle daha güvenceli konumda bulunan sınıflardan sapmışlardır. Türkiye'nin en güvencesiz kesimini oluşturan Faal Olmayan Güvencesizlerin ise daha yaşlı oldukları ve %90 oranında kadınlardan oluştukları görülür.

Grupların yansıttığı sosyoekonomik hiyerarşi grupların ayırıcı özellikleri üzerinde önemli bir rol oynamış olsa da bu tez, söz konusu grupların sadece gelir veya itibar açısından düzgün bir eğilim çizgisinde yer alan noktalara işaret etmediğini göstermektedir. Zira bu gruplar, birkaç önemli sosyolojik çizgiyle birbirinden ayrılan farklı kümelerdir. Bununla birlikte temelde sosyoekonomik profiller üzerinden bir perspektif benimsiyor olmakla

birlikte araştırma çıktılarımızın yer yer farklı lenslerle olan göreceli uyumları da dikkat çekmektedir.

Türkiye'de hanehalkı tipolojilerinin güvence zeminleri, büyük ölçüde yapılan işin sürekli bir sözleşmeye ve bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olup olmadığı ekseninde değerlendirilmiştir. Bu durum EGP'den esintiler içeren bir ayrıştırıcı unsur olarak araştırmamıza hizmet etmiştir. Buna göre yüksek özerklik, uzun vadeli kariyer ve karmaşık görevlerle karakterize olan Profesyonel Haneleri ve Teknik Faaliyet Haneleri için bir çeşit "hizmet ilişkisi"nin ön plana çıktığı söylenebilir. Daha rutin görevler ve yakın denetim ile daha kısa süreli sözleşmelerin yürütüldüğü Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri ve Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri ise "iş sözleşmesi" kapsamında değerlendirilebilir. Zanaatkar haneleri istihdam ilişkilerinin Goldthorpeçu anlamda ara bir formunu oluşturur, zira bizim analizmizde bu grup küçük esnaf olmaları bakımından bir çeşit bağımsızlıkla karakterize olsa da grubun ücretli çalışan oranı oldukça yüksektir. Faal güvencesizleri yansıtan tarımsal işgücü ise iş sözleşmesinin en güvencesiz versiyonlarına sahipken faal olmayan güvencesizlerde aktif bir istihdam ilişkilerinin tamamen yokluğu söz konusudur.

Gruplar arası ayrışmanın vuku bulduğu bir diğer alan ise ekonomik faaliyet sektörüdür. Türkiye'de Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojileri modelinin faal güvencesizlerini oluşturan tarım haneleri açık bir şekilde sektörel bakımdan diğer gruplardan ayrılmaktadır. Bu grup, Türkiye'nin kendine özgü ekonomik yapısını ve tarım sektörünün kendine özgü kırılganlıklarını yansıtmaktadır. Faal olmayan güvencesizler ise diğer gruplara göre ekonomik anlamda "faaliyet dışı" kalmaları üzerinden tanımlanırlar.

Bir diğer ayrım ekseni ise kendini beceri ve özerklik düzeyinde gösterir. Zira elde ettiğimiz tipolojide vasıflı işçilerin (Profesyonel Haneleri, Teknik Faaliyet Haneleri, Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri) vasıfsız içilerden (Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri) açıkça ayrıştığı görülür. Ayrıca rutin olmayan karmaşık işlerle (Profesyonel Haneleri) rutin işler (Vasıflı ve Vasıfsız Rutin Faliyet Haneleri, Zanaatkâr Haneleri) arasında da bir ayrım mevcuttur.

Tezdeki önemli bir ayrım noktası, sosyoekonomik uzayın en alt grubunun (Faal Olmayan Güvencesizler) büyük ölçüde kadınlardan oluşmasıdır. Buradaki ayrım çizgisi sadece mevcut gelir değil, cinsiyet normları (kadınların işgücü piyasasından tarihsel olarak uzak kalması) ve yaşam boyu yaşanan şoklar (eşin/ebeveynin ölümü) tarafından şekillenen bağımlılık eğilimidir. Bu, sosyoekonomik konumların sadece mevcut sınıfa bağlı

olmadığını, aynı zamanda demografik ve biyografik faktörler tarafından da şekillendirildiğini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, bu tezde ortaya konulduğu üzere, Türkiye'de Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojileri Modeli karmaşık bir mozaiği yansıtır. Bu yapı meslek, eğitim ve gelir temelinde ortaya çıkan bir hiyerarşi etrafında şekillenmiş olmakla birlikte, ekonomideki farklı ilişkisel konumlar, farklı sermaye bileşimleri, sektörel bölünmeler ve sınıfın cinsiyet ve yaşam süreci riskleriyle kesişmesi nedeniyle parçalanmış bir yapıya sahiptir.

6.5. Sosyoekonomik Hane Tiplerinde Süreklilik ve Değişim

Hanehalkı grupları sosyoekonomik özellikleri itibariyle 2013-2023 yılları arasında büyük ölçüde sürekli bir yapı arz etmektedir. Ancak grup özelliklerinin yıllara göre değişimi bağlamında dikkate değer örüntüler de ortaya çıkmıştır.

Türkiye'nin en geniş sosyoekonomik hanehalkı grubunu 2013'ten bu yana Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri oluşturmuştur. Ancak bu grubu, 2013'te Türkiye'nin Faal Güvencesizleri olan Tarım Haneleri takip ederken, zaman içerisinde Faal Güvencesizler sahip oldukları sırayı Profesyonel Hanelerine bırakmıştır. Grupların toplam hanehalkları içerisindeki genişliğinde yaşanan bu değişime ilgili grupların niteliğinde yaşanan değişimler de eşlik etmiştir.

Profesyonel Haneleri sosyoekonomik konumları itibariyle yıllar içerisinde Nitelikli Rutin Faaliyet Hanelerine doğru kaymaya başlamışlardır. Bu grubun özellikle eşdeğer hanehalkı gelirleri 11 yıl içerisinde dikkate değer bir düşüş yaşamıştır. Bu süreçte Profesyonel Hanelerinin gelirleri ve eğitim puanları arasındaki ilişkinin gücünde de ciddi bir düşüş meydana gelmiştir. Yapılan işin karmaşık niteliği gereği yüksek beceri düzeyi ile karakterize olan Profesyonel Hanelerinin eşdeğer hanehalkı gelirleri ile eğitim puanları arasındaki ilişkinin katsayısında da ciddi bir düşüş meydana gelmiştir. Öyle ki 2023 itibariyle bu grupta eğitim ve gelir arasındaki ilişki, Nitelikli Rutin Faaliyet Hanelerinde görüldüğünden daha zayıf hale gelmiştir.

Faal Güvencesizler ise diğer sosyoekonomik gruplar içerisindeki hacmini gittikçe kaybederken zaman içerisinde hanehalkı büyüklüğü medyan değeri itibariyle de düşüş yaşamıştır. Tipik bir Tarım Hanesi 2013'te 3 kişiden oluşurken günümüzde 2 kişiden

oluşmaktadır. Dahası bu hanehalkları, reislerinin yaşı itibariyle gittikçe yaşlanmaktadır. Bir diğer mesele ise Faal Olmayan Güvencesizlerin küme genişliklerinde meydana gelen artıştır. İlgili grup 2023'te, 2013 yılındaki oranına kıyasla %1,5 daha geniştir. Ancak grubun niteliğinde herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir.

Bu değişimler bir yana Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojileri göreli konumları ve göreli güvence düzeyleri bakımından yıllara göre süreklilik arz etmektedir. Profesyonel Hanelerinin konumlarındaki tedrici kaymaya rağmen bu hanehalkı grubu 2023'te dahi en yüksek sosyoekonomik konuma ve en yüksek güvence düzeyine sahip olan gruptur. Faal Güvencesizlere işaret eden Tarım haneleri ilgili yıllar dâhilinde faal gruplar arasındaki en güvencesiz grubu oluşturmuştur. Faal Olmayan Güvencesizler ise daima en az %90 oranında olacak şekilde kadınlardan oluşmuştur.

En dezavantajlı ve güvencesiz konumda yer alan gruptaki kadın yoğunluğu ve bu grubun tedrici genişlemesi dikkat çekicidir. Öte yandan bu süreçte Profesyonel ve Teknik Faaliyet Hanelerinin kadın hanehalkı reislerinin oranında önemli bir artış gerçekleşmiştir. Profesyonel ve Teknik Faaliyet Haneleri 2013'te kadın hanehalkı reisi oranının en düşük olduğu sosyoekonomik grupları oluştururken 2023'te kadın hanehalkı reisi oranlarındaki en belirgin artışın da bu hanelerde gerçekleşmiş olduğu görülür: 2023 yılına gelindiğinde Profesyonel Haneleri %14, Teknik Faaliyet Haneleri ise %13 daha fazla kadın hanehalkı reisine sahiptir. Yine de en yüksek kadın hanehalkı reisi oranları 2023'te dahi kendini Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri ve Faal Olmayan Güvencesizlerde göstermektedir.

6.6. Sosyoekonomik Grupların Sentezi

Türkiye, eğitim ve gelirden ziyade mesleki eksende farklılaşmış bir toplumdur. Eğitim ve gelir odağında meydana gelen farklılaşmalar, doğrudan toplumdaki sosyoekonomik ayrışmalara işaret etmekten ziyade mesleki yapıdaki örüntüleri ortaya çıkarmak ile sınırlı kalmıştır. Bu doğrultuda Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojileri meslek gruplarının diğer sosyoekonomik boyutlarca belirlenmiş anlamlı bir tasnifini yansıtır. Hanelerin eğitim ve gelir durumları onların örtük ayırıcıları olarak işlev görür.

Türkiye'deki mevcut sosyoekonomik farklılaşma nominal bir ayrışmadan çok, dikey bir yapıya işaret eder. Zira gruplar büyük oranda sosyoekonomik konumlarına göre

kademelidir. Bu bakımdan sosyoekonomik hiyerarşi toplumun pek çok katmanına sinmiştir. Fakat bu hiyerarşik ayrışmanın alt gruplar arasındaki şiddeti, sosyal yardımlarca yatıştırılmıştır. Sosyal yardımların büyük bir kısmını ise kamu kurumlarının sağladığı yaşlılık maaşı ile dul/yetim maaşları oluşturmuştur. Buna istinaden Türkiye'de sosyoekonomik farklılaşmanın yapısı üzerinde bir sosyal devlet müdahalesi gözlemlenmiştir.

Transfer gelirlere özellikle alt sosyoekonomik seviyedeki hanehalklarının erişimi, Türkiye'de hanehalkları bağlamında Batıda kullanıldığı anlamıyla bir prekaryanın mevcut olmadığını göstermiştir. Dolayısıyla Türkiye'de sosyal yardıma erişimi sınırlı olan grupları imleyen "prekarya" yerine transfer gelirlere bağımlılığı da yansıtan "güvencesizler"den bahsetmek mümkün olmuştur. Yine de mevcut konumlarının makro kapitalist süreçlerle sınırlandırılmış olmasına bağlı olarak güvencesizlerin, prekarya ile kısmen benzerlik taşıyor olduğu tespit edilmiştir.

Sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerinin sunduğu genel resimde Profesyonel Haneleri hiyerarşinin en üstünde, Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri ise en altında yer almaktadır. Tarım Hanelerini içeren Faal Güvencesizler ile konum kaybı yaşamış kadınları içeren Faal Olmayan Güvencesizler ise bu resmin dışına doğru itilmiştir. Güvenceli gruplar tipik olarak hanehalkı reisinin görece genç-erkek ağırlıklı olduğu demografik profiller çizmiş ve en alt düzey güvenceli grupta bu profilden kadın hanehalkı reisi oranlarındaki artışları yansıtan sapmalar görülmüştür. Güvencesiz gruplar ise yaşlı hanehalkı reisleri ve dar hanehalkı büyüklüğü ile karakterize olurken istihdam piyasasının tamamen dışında olan güvencesiz grup da %90 oranında kadın hanehalkı reislerinden oluşuyor olmasıyla ön plana çıkmıştır.

Türkiye'de Sosyoekonomik Hanehalkı Tipolojileri modelinin arz ettiği genel resim hanehalkı yapılarının demografik özelliklerine sosyoekonomik bir perspektiften ışık tutmuştur. Buna göre cinsiyet ve yaş değişkenleri dezavantajlı yanlarını alt sınıflarda ve güvencesiz sınıflarda daha belirgin bir şekilde gösterebilmektedir. Hanehalkı büyüklüğünün ise daha ziyade güvencesiz ve güvencesiz olmayan gruplar arasında belirleyici olduğu görülür. Böylece hanehalkı yapılarına sosyoekonomik bir bakış detaylı sosyoekonomik grupların keşfine imkân tanıyarak hanehalklarının demografik yönlerine daha zengin bir perspektifle bakmaya imkân tanımıştır.

Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerinin arz ettiği genel resim, grupların sosyoekonomik ve demografik profilleri bakımından 2013-2023 yılları arasında büyük ölçüde süreklidir. Bir çeşit sosyolojik validasyona işaret eden bu süreklilik bir yana, 11 yıllık süreç içerisinde bazı kritik trendler dikkat çekmiştir. Buna göre Faal Güvencesizleri oluşturan Tarım Hanelerinin yok olmakta olduğu, Faal Olmayan Güvencesizlerin genişlemekte olduğu ve Profesyonel Hanelerinin genişlerken nitelik değiştirme eğilimi içerisine girdiği gözlemlenmiştir. Yaşanan değişimler sosyoekonomik hiyerarşinin en üstü ve dışı çerçevesinde gerçekleşirken görece orta sınıf konumda yer alan gruplar yıllar içerisinde istikrarlı bir yapı seyretmiştir.

Netice itibariyle bu çalışma Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı yapılarının bütünsel bir resmini ortaya koymuştur ve bu resim gelecek araştırmalar ve politika yapıcılar için yön gösterici bir nitelik arz etmektedir.

6.7. Önem ve Katkılar

Okumakta olduğunuz tez Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerinin tespiti bakımından yapılan ilk girişimi teşkil etmektedir. Öte yandan bu tezin önemi sunmuş olduğu katkıların çok boyutluluğunda da kendini göstermektedir. Bu bölümün amacı tezin metodolojik, ampirik ve teorik katkılarını bir bütünlük içerisinde sunarak okuyucuya tezin özgün katkısına dair detaylı ve sistematik bir çerçeve sağlamaktadır. Bu bağlamda tezin önce metodolojik katkıları sunulacak, ardından metodolojik kazanımların ilgili olan ampirik çıktıları sunulacak, son olarak metodolojik ve ampirik kazanımların imkân sağladığı teorik katkılar açıklanacaktır.

6.7.1. Metodolojik Katkılar

Bu başlıkta tezin yöntemsel yenilik ve yeniden üretilebilirlik bağlamında sunmuş olduğu katkılara yer verilecektir. Bunlar okumakta olduğunuz tezin benzer çalışmalar için nasıl bir yol haritası sunabileceği ve tezde kullanılan analizin nasıl metodolojik bir yenilik sağlıyor olduğuna dair çıkarımlara tekabül etmektedir.

Bu tez gerek veri yönetimi süreçlerinde izlenen yol, gerekse teorik çerçeve seçimi hususundaki karar verme süreçlerini somut bir şekilde içeriyor olması bakımından bir

rehber niteliği taşımaktadır. Özellikle veri sınırlılıklarıyla baş etmenin elzem, nicel çalışmaların ise sınırlı olduğu bir bağlamda mevcut metodolojik temellendirmelerin araştırmacılar için yol gösterici olması beklenmektedir.

Kapsamı dolayısıyla bu araştırmanın sosyoekonomik eşitsizlikler alanında hanehalkı birimi ile çalışan ve idari veri ile nicel analizler yürütme amacı taşıyan araştırmacılar için yapılacak araştırmanın sorusuna göre esnetilerek kullanılmak kaydıyla bir çeşit yol haritası sunduğu söylenebilir. Zira bu tez, belirli bir araştırma sorusu ve belirli bir amaç doğrultusunda teorik çerçevenin seçimi, dışarıda bırakılan çerçevelerin tercih edilmeme nedeni, mevcut verinin bu çerçevede operasyonelleştirilmesi ve veri yönetimi sürecinin gerçekleştirilmesi, nihayetinde analiz seçiminin yapılması gibi bir dizi sürecin gerekçelendirilmesini içermektedir. Bu tez aşağıda sıralanmış olan aşamaların somut adımlarını yansıtmaktadır.

1. Teorik Çerçeve: Nicel araştırma yöntemleri kullanılırken teorik arka plan rehberliğinin görmezden gelinmesi, araştırma sürecindeki riskli alanlardan birini oluşturmaktadır. Oysa teorik çerçeve, operasyonelleştirme olarak ifade ettiğimiz, değişkenlerimizin hangi kapsamda ne anlama geldiğini belirlemede kritik öneme sahiptir. Okumakta olduğunuz tezin "Sosyoekonomik Tasnifler ve Hanehalkı Odaklı Bakış Açıları" bölümünde (Bölüm 2) uygun teorik çerçeve seçim süreci, "Metodoloji" bölümünde (Bölüm 3) ise veri operasyonelleştirme süreci gerekçelendirilerek sunulmuştur.

2. Sınırlılıklar Çerçevesinde Operasyonelleştirme ve Veri Yönetimi: Operasyonelleştirmeye eşlik eden veri yönetimi süreci ise veri sınırlılıkları, teorik sınırlılıkları ve Türkiye'deki toplumsal bağlamı gözetir şekilde gerçekleştirilmiştir.

a. Değişkenleri Oluşturmak: Veride mesleki itibar skorlarının, eğitim alınan ortalama yıl değişkeninin ve eşdeğer hanehalkı gelirinin mevcut olmaması bu değişkenlerin kategorik verilerden oluşturulmasını gerektirmiştir. Bu sürecin nasıl yürütüldüğü "Metodoloji" bölümünde açıklanmıştır. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta, bu tezin takip ettiği Britanya menşeili bir teorik arka plan olmasına rağmen veri yönetim süreçlerini bağlamsallaştırmaya imkân tanıyan yerel bir çalışmayı da referans almış olmasıdır. İlgili referans noktasını Sunar'ın yürütmüş olduğu (2016) "Türkiye Sosyo-Ekonomik Statü Endeksi Geliştirme Projesi" oluşturmaktadır. Zira Sunar, Türkiye'de mesleki itibar ölçümleri noktasında öncü bir noktada durması itibariyle gerek bu tez gerekse farklı

türdeki sosyoekonomik eşitsizlik çalışmalarının önünü açacak bir girişim gerçekleştirmekle kalmamış Türkiye'de hanehalkı statüsünün nasıl ölçülmesi gerektiğine dair kritik bir konumda olan varsayımları da temellendirmiştir.

b. Bağlamsal Hanehalkı Ölçümleri: Türkiye'de bireylerin ötesine geçerek hanehalklarının sosyoekonomik konumlarını ölçmek adına Sunar'ın (2016) her hanede bulunan maksimum meslek ve eğitim puanlarının hanenin meslek ve eğitim puanlarını temsil edeceği şeklindeki görüşü temel alınmıştır. İngilizce konuşulan ülkelerde hanehalklarının sosyoekonomik konumlarını tespit etmek adına hanehalkı reisinin ve/veya hanehalkına en çok kazandıran ferdin sosyoekonomik özellikleri temel alınmaktadır. Ancak bu tarz bir yaklaşımın çok boyutlu bir analiz bağlamında sosyoekonomik boyutlar arasındaki korelasyon katsayılarını oldukça yükselteceğini tahmin etmek zor değildir. Ancak Sunar'ın yaklaşımı ile hanelerin statüsü Türkiye toplumunda nasıl algılandıkları üzerinden daha düşük korelasyon katsayılarını beraberinde getirerek çoklu doğrusallık sorununun da önüne geçecek şekilde bağlamsal ve pratik bir çözüm sağlamıştır. Bu bağlamda oluşturulmuş olan her bir sosyoekonomik değişken için yapılan hanehalkı ölçümleri yine "Metodoloji" bölümünde yer almıştır.

c. Kayıp Veriler: Bu tezde kullanılan veri setinin kayıp veri içermemesine bağlı olarak Metodoloji bölümünde kayıp verilere dair açıklamalar yer almamıştır. Yine de sistem kayıp verisi olan satırlar, farklı ve fakat ilgili değişkenlerle çaprazlanarak verideki farklı özellikler kapsamında tespit edilerek yönetilebilir durumdadır.

3. Analiz Türü Seçimi: Seçilen analizin seçilme süreci gerekçeleriyle birlikte "Metodoloji" bölümünde yer almıştır. Ancak burada vurgulanması gereken nokta analiz türünün, verinin sahip olduğu özellikler ile tutarlı olacak şekilde seçilmiş olmasıdır.

4. Yazılım Seçimi: Araştırmacı teze SPSS ile başlayarak uygulanması gereken veri yönetimi tekniklerinin çok daha pratik bir şekilde R Studio programında gerçekleştirilebileceğini fark ederek araştırmasını R Studio'ya taşımıştır. Buna ek olarak veriye en uygun olacak şekilde seçilmiş olan analiz türünün SPSS'te yer almaması araştırmacıyı daha esnek veri analizi süreçlerine imkân sağlayan R Studio'ya geçmeye yönlendirmiştir.

Bu özellikleri ile bu tez özellikle veri yönetimi süreçlerinde uygulanabilecek adımlara dair bir yol haritası özelliği taşımaktadır. Ancak metodolojik katkıları bununla sınırlı değildir.

Bu tezde model tabanlı bir kümeleme analizi türü olan t karışım modelleri *(t mixture models)* kullanıldı. Özelde, en güncel haliyle Teigen fonksiyonunda *(R Studio)* somutlaşmış olan t karışım modelleri, genel haliyle ise model tabanlı kümeleme analizleri Türkiye'deki sosyolojik çalışmalarda daha önce kullanım alanı bulamamıştır. Ancak İngilizce konuşulan ülkelerde, sosyal eşitsizlik literatürü kapsamında model tabanlı kümeleme analizleri kullanılmaya (Savage, 2013) ve kullanımı da önerilmeye (Grusky & Weeden, 2013) başlanmıştır. K-means gibi kullanımı yaygın mesafe tabanlı kümeleme analizleri yerine model tabanlı kümeleme analizlerinin önerilmesinin muhtemel nedenleri ise model tabanlı kümeleme analizlerinin istatistiksel belirsizlik *(uncertainty)* değerlerini hesaplayabilmeleri ve mesafe temelli algoritmalara göre daha iyi çalışma eğiliminde olmalarıdır (Bouveyron vd., 2019).

Öte yandan sosyal eşitsizlik araştırmalarında genel anlamda kümeleme analizlerinin kullanılmasının önerilmesi bu analiz türünün çok boyutlu yapısından kaynaklanmaktadır. Böylece araştırmacılar, sosyal eşitsizlik boyutlarından birinde meydana gelen artışın zorunlu olarak diğerinde de meydana geleceğini varsayan Sosyoekonomik Birleşik Endeks aracını takip ederek bilgi kaybı yaşamak durumunda kalmayacaklardır (Grusky & Weeden, 2013). Zira birleşik endeksler, sosyal sınıfların daima hiyerarşik bir yapıya sahip olduğunu varsaymaktadır. Ancak bir toplumdaki sosyal sınıfların ne kadar hiyerarşik ve/veya kutuplaşmış olduğu yine kümeleme analizlerinin çok boyutlu yapısı ile test edilebilmektedir (Savage, 2013).

Bizim durumumuzda genel anlamıyla kümeleme analizlerinin çok boyutlu yapısından faydalanılması, Türkiye'deki sosyal sınıf ölçümlerinde daha önce gerçekleşmiş bir durum olmamasına bağlı olarak metodolojik bir katkı niteliği taşımaktadır. Bir aşama daha özelde ise ülkemizde sosyal eşitsizlik alanında mesafe tabanlı kümeleme analizleri vasıtasıyla araştırmacıların bulguladığı sonuçların ne kadar belirsiz *(uncertain)* olduğu ortaya konulmamış ve araştırma sonuçlarının güvenirliği soru işareti oluşturmuştur. En özelde ise veride bulunan uç değerlerin anlamlı bir şekilde temsil edilebileceği bir model tabanlı analiz türü olarak t karışım modellerinin kullanımına Türkçe literatürde rastlanılmamıştır.

Bu çerçevede, kullanmış olduğumuz t karışım modeli *(Teigen)*, bizlere kümelerin göreceli konumları bakımından daha az varsayıma dayanıyor olmasına bağlı olarak istatistiksel analiz sürecinde daha az bilgi kaybı sağlamış ve sosyoekonomik hanehalkı gruplarının

daha detaylı bir resmini elde etmemize imkân tanımıştır. Daha somut düzeyde ise Teigen vesilesiyle bu tezde Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı yapılarına dair dört ana kazanım elde edilmiştir:

1. Anlamlı uç değerlerin analiz içerisinde anlamlı temsili: Kritik anlamda uç değer teşkil eden emek piyasasında hiç bulunmamış olan hanelerin, Teigen'in uç değerlere karşı dayanıklı yapısına bağlı olarak, sosyoekonomik gruplar içerisindeki yerinin anlamlı bir şekilde tespit edilmiş olmasına işaret eder.

2. Sosyoekonomik özel durumların keşfi: Yüksek eğitim puanlarının düşük mesleki itibar ve gelir puanlarıyla birlikte olabilmesi ve/veya düşük mesleki itibar ve düşük eğitimin görece daha yüksek gelirle bir arada bulunabilmesine imkân tanır.

3. Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı gruplarının ne ölçüde hiyerarşik bir yapı arz ettiği: Sosyoekonomik özel durumların tespitine bağlı olarak toplumdaki esas hiyerarşinin hangi gruplar arasında olduğunun, hangi gruplar arasında ise hiyerarşinin daha belirsiz bir yapı arz ettiğinin tespit edilebilmesini ifade eder.

4. Analiz sonuçlarının ne derece geçerli olduğunun istatistiksel tespiti: Sonsal Olasılık *(Posterior Probability)* değerleri ve istatistiksel belirsizliğin göstergesi olarak Entropi değerlerinin döndürülmesini içerir.

Elbette kullanmış olduğumuz analiz sınırlılıklardan münezzeh değildir (Bölüm 6.7.2). Ancak görüldüğü üzere Teigen yalnızca literatürdeki metodolojik çeşitliliği arttırmakla kalmayıp araştırmanın temel kazanımlarını yapılandıran bir yerde konumlanmakta ve bu haliyle ilgili analizin kullanımı Türkiye'de sosyal sınıf literatürüne sunulan metodolojik bir katkıya işaret etmektedir. Bu çerçevede ilgili yöntemin daha yaygın benzerlerinin aksine sosyal sınıf çalışmalarında kullanımının yaygınlaştırılması önerilmektedir.

6.7.2. Ampirik Katkı

Araştırmada kullanılan analizin sağladığı metodolojik kazanımları bir adım daha somutlaştırarak elde ettiğimiz bulgularla doğrudan ilişkilendirdiğimizde tezin ampirik katkılarına ulaşırız.

1. Sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerinin detaylı bir ampirik resmi: Çok değişkenli uç değerlerin analiz sürecinde anlamlı bir şekilde yer alabilmesi Türkiye'nin en güvencesiz

sosyoekonomik tabakası olan "Faal Olmayan Güvencesizler"in tespiti ve bu grubun belirleyici ampirik özelliklerinin ortaya konulmasını beraberinde getirmiştir. Türkiye'deki en güvencesiz grubu daha önce emek piyasasında hiç bulunmamış olan tek başına yaşayan dul ve/veya yetim maaşı ile geçinen 60 yaş ve üzeri kadınlardan oluşturduğu tespit edilmiştir. Dahası bu grubun elde ettiği eşdeğer hanehalkı gelirleri itibariyle zaman zaman diğer gruplardan daha yüksek gelirler elde edebildikleri de bulgulanmıştır. Böylece Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı gruplarının, emek piyasasında bulunmayan ve dahası bulunmamış olan güvencesizler de dahil olmak üzere detaylı bir ampirik resmi ortaya konulmuştur.

2. Hanehalkı gruplarının sosyoekonomik profillerinin daha gerçekçi bir şekilde yakalanması: Her bir grubun farklı sosyoekonomik boyutlarının görece farklı düzeyler teşkil edebilmesinin yöntemsel olarak mümkün olması daha az varsayıma bağlı olarak daha gerçekçi profiller ortaya koyar. Faal Güvencesizleri oluşturan Tarım Hanelerinin Vasıfsız Rutin Faaliyet Hanelerinden daha yüksek mesleki itibar ve gelir puanlarına sahip olurken bu gruptan daha düşük eğitim puanlarına sahip olmaları bu maddenin en tipik örneğidir. Dahası, daha yüksek eğitim ve gelir puanlarına sahip olan tarım haneleri daha güvencesiz koşullarda çalışabilmektedir. Neticede özel durumların tespiti ile sosyal dünyanın karmaşıklığını daha iyi yakalayan ampirik bir bağlam ortaya konulmuştur.

3. Türkiye'de sosyoekonomik yapının ne ölçüde hiyerarşik olduğunun ortaya konulması: Çok boyutlu sosyoekonomik yapının özel durumları da içerecek şekilde tespit edilebilmesi Türkiye'nin sosyoekonomik bakımdan ciddi düzeyde hiyerarşik bir yapı arz ederken bu hiyerarşinin görece alt kademede yer alan gruplar arasında oldukça belirsiz olması daha önce ortaya konulmamış olan ampirik bir bağlamı yansıtır. Dahası alt gruplardaki bu belirsizliğin sebebi daha ziyade Türkiye'de transfer gelirlerin alt sınıf hanelerin toplam gelirlerinde oynadığı rol gibi görünmektedir. Böylece bu ampirik bağlam sosyal devlet anlayışı ve sosyal sınıf mefhumlarına dair ayrıca iç görüler sağlayabilmektedir.

Elde edilen ampirik katkılar Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerinin genel bağlamını ortaya koymakla kalmayıp daha geniş sosyal çıkarımları beraberinde getirmeye müsait bir çerçeve oluşturmuştur.

6.7.3. Teorik Katkı

Araştırma, metodolojik ve ampirik katkılarına ek olarak gerek sosyal sınıflara gerekse hanehalkı yapılarına dair anlayışımızı genişletecek bir dizi teorik katkıya sahiptir. Sosyal sınıf şemalarının Türkiye'deki teorik eğilimi tümdengelimci ve Marksist düalite odaklı iken, bu tezin tümevarımsal bir şekilde çok boyutlu bir yapı arz etmesi hem yeni sosyal sınıflar ve dolayısıyla yeni kavramların üretimine imkân sağlamış, hem de sosyal sınıflara dair yaygınlıkla yaslandığımız varsayımların test edilmesini de beraberinde getirmiştir. Bunlara ek olarak bu tez kapsamında "hanehalkı yapısı" tabiri sosyoekonomik bir düzlemde yeniden ele alınmış ve kavramın demografik içerimlerinin riskleri tartışılmıştır.

Araştırmanın metodolojik ve ampirik katkıları sosyoekonomik hanehalkı gruplarının tespiti çerçevesinde kavramsal katkıları da beraberinde getirmiştir. Türkiye'deki sosyoekonomik gruplamalar "mülkiyet sahibi" – "emekçi" ve "beyaz yakalı" – "mavi yakalı" karşıtlıklarında somutlaşan tümdengelimci Marksist grup etiketlerine dayanmakta iken bulgulamış olduğumuz hanehalkı grupları ile Türkiye'deki sosyoekonomik ayrımları açıklamanın yeni ve Fordizm sonrası toplumsal dönüşümlere uygun daha esnek bir yolu sunulmuştur. Bu bakımdan araştırma neticesinde belirlenen kavramlara ve bu kavramların katkılarına değinmek yerinde olacaktır.

Profesyonel Haneleri: Bu hanehalkı grubu ISCO-08 birinci düzey değişkenindeki Yöneticilerin ve Profesyonellerin birleşiminden oluşur. Elde etmiş olduğumuz bulgular dâhilinde bu grup Türkiye'de sosyoekonomik hiyerarşinin en tepesinde gibi görünse de bir nevi üst-orta sınıf özellikleri sergilemektedir. Öte yandan bu grubu üst, orta veya üst-orta olarak tanımlamak yerine meşgul oldukları faaliyetin doğasına göre etiketlemek grubun zaman içerisindeki dinamizmine de uygundur. Zira Türkiye'de Yöneticiler ve Profesyoneller, sosyoekonomik özellikleri bakımından Nitelikli Rutin Faaliyet Hanelerine yaklaşma eğilimindedir.

Öte yandan elde ettiğimiz gruplar meslek odaklıdır ve grupların yorumlanma biçimleri bu odaktan feragat edilmeyecek şekilde onların sosyal konumları hakkında fikir vermeye müsaade eder nitelikte olmalıdır. Böylesi bir yaklaşım sosyal sınıfların keskin konumlandırmalarının aksine sahip oldukları avantaj ve dezavantajların dinamizmine uygun bir şekilde isimlendirilmeleri anlamına gelir. Bu yaklaşım sosyal sınıfları anlamanın

yeni bir yolunu sunar: İlgili grupların hiyerarşik yapı içerisindeki yeri ve güvence düzeyi her zaman değerlendirilmeye açıktır.

Teknik Faaliyet Haneleri: Teknisyenleri ve Yardımcı Profesyonelleri içeren bu grubun etiketi diğer grupların isimlendirilme biçimleri ile süreklilik arz etmektedir. Bu grubun genel özellikleri Yöneticiler ve Profesyonellerinkine benzerken yaptıkları işin niteliği ve gerektirdiği beceri seviyesi kısmen farklıdır. Zira Yöneticiler ve Profesyoneller karmaşık süreçleri kurgularken Teknisyenler ve Yardımcı Profesyoneller bu kurguyu daha teknik bir zemine oturturlar. Profesyonel Hanelerine benzer şekilde grubun avantaj skalasının keskin bir şekilde ifade edilmemesi onu daha esnek bir zemine oturtarak daha esnek bir okuma sağlar.

Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri: Büro çalışanları, hizmet personelleri, makine operatörleri ve montajcılardan oluşan bu grup hem mavi hem beyaz yakalı çalışanları bünyesinde barındırır. Bu grupların yaptıkları iş ise doğası gereği rutindir zira hâlihazırda kurgulanmış ve belirli bir prosedüre oturtulmuş olan süreçlerin rutin bir takibini gerçekleştirirler. Sosyoekonomik hanehalkı gruplarının yaka rengini dikkate alarak ancak keskin bir şekilde bu ayrım üzerine kurulu olmadan bir okumasının yapılması sosyal sınıflara Fordizm sonrası değişen toplumsal yapı ile uyumlu bir yaklaşım sağlamaktadır.

Zanaatkâr Haneleri: Bu hanehalkı grubu sanatkârlar ve ilgili işlerde çalışanları bünyesinde barındırır. Türkçe literatürde bu grubun üyeleri daha ziyade bir çeşit küçük burjuvazi ya da grubun daha ziyade kendi hesabına çalışıyor olmasına bağlı olarak marjinal bir sınıf olarak adlandırıldığı görülür. Ancak bizim durumumuzda bu grup yapılan işin doğasına göre Zanaatkârlar olarak adlandırılmalıdır zira grup yalnızca mülk sahiplerini değil günümüzdeki yüksek ücretli çalışan oranlarına bağlı olarak ciddi anlamda ücretli ve yevmiyeli çalışan kimseleri içermektedir. Bu grup sosyoekonomik grupların salt "mülk sahibi – ücretli" karşıtlığı içerisinde okunmasının getireceği risklerin belki de en somut örneğidir. Zira günümüzde %70'lerde seyreden ücretlilik oranlarına bağlı olarak mülk sahipliğinin bizlere sosyoekonomik hanehalkı gruplarının detaylı bir çerçevesini vermemesi muhtemeldir. Dolayısıyla "Marjinal Haneler" veya "Küçük Burjuvazi" gibi adlandırmalardansa grubun heterojen yapısı ve çağımızdaki ücretlileşme olgusu ekseninde ilgili grubun Zanaatkâr Haneleri olarak adlandırılması sosyoekonomik hanehalkı gruplarına yeni bir yaklaşım sağlamıştır.

Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri: ISCO-08 birinci düzey meslek kategorilerinde niteliksiz işlerde çalışanlara karşılık gelen bu grup yapılan işin doğası gereği yaratıcı ve karmaşık süreçlerden muaf olmasına bağlı olarak rutin olarak tanımlanmıştır. Bu kategoride yer alan işlerin çoğunlukla somut bir beceri veya eğitim gerektirmedikleri görülür. Bu anlamda "vasıfsız" tabiri bu grup için uygun bulunmuştur. Bu grubun kendi içinde kimi zaman tarım ve tarım-dışı vasıfsız işçileri (Erikson & Goldthorpe, 1993), kimi zaman ise mavi yaka-beyaz yaka niteliksiz işçileri olarak ayrıldığını (Boratav, 2004 [1995]) görmek mümkündür. Bizim durumumuzda bu isimlendirmenin her iki grubu da kapsar bir şekilde gerçekleştirilmesi daha ziyade verinin kısıtlılıklarından kaynaklanmaktadır.

Faal Güvencesizler: Nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünleri çalışanlarını içeren bu grup Türkiye'deki en güvencesiz faal grubu oluşturmaktadır. Türkiye'de iki farklı güvencesiz grubun bulunmasına ve diğer grubun işgücü piyasasında daha önce bulunmamış gruplardan oluşmasına bağlı olarak bu grup Faal Güvencesizler adını almıştır. Güvence tabirinin çoğu zaman istihdam ilişkileri çerçevesinde ölçülen bir tabir olması bir yana "faal güvencesiz" tabiri Vasıfsız Rutin Faaliyet Hanelerine kıyasla daha yüksek mesleki itibar puanı ve daha yüksek gelir ortalamalarına sahip olan bir grubun daha güvencesiz koşullarda çalışıyor olduğu noktasındaki çelişkiye de örtük bir şekilde işaret etmektedir.

"Faal Güvencesizler" kavramsallaştırması, tarım hanelerinin üretim araçlarına sahip olma odağında okunmasının ötesine geçiyor olması bir yana Türkiye'de hangi sosyoekonomik grupların güvencesizlik düzeylerinin önemli ölçüde düşük olduğuna ışık tutan bir okuma sağlayabiliyor olması bakımından da anlamlıdır. Zira Türkiye'nin güvencesiz sınıfları daha önce tespit edilmemiştir.

Faal Olmayan Güvencesizler: Faal Olmayan güvencesizler ifadesinin gerek güvencesiz grupların bir sosyoekonomik gruplamaya dahil edilmesi gerekse işgücü piyasasında bulunmayan grupların ampirik temelli olacak şekilde araştırma çıktılarında yer edinmesi bakımından Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı gruplarına dair anlayışımızı genişletecek bir noktada durduğunu iddia etmek mümkündür. Zira emek piyasasında bulunmayan grupların analiz-dışı bırakılması yaygın bir pratiktir. Türkçe literatürde ise bu grupların yeterli ampirik zeminleri olmadan "yedek işgücü" adı altında tanımlanabildiklerine rastlarız. Ancak meseleye tümevarımsal bir şekilde yaklaşarak gruplara veri temelli bir

yolla ulaştığımızda bu grupların sosyoekonomik bakımdan savunmasız olan, konum kaybı yaşamış kadınlardan oluştuğunu bulgularız. Bu bakımdan Faal Olmayan Güvencesizler tabiri Türkiye'deki çalışmamış kesimi ve güvence kavramını daha geniş bir eksende anlamaya imkân tanımakta olan bir arka plana sahiptir.

Neticede Türkiye'de yeni sınıf yapıları yeni kavramları beraberinde getirerek bu tezin somut teorik katkılarını ortaya koymuştur. Buna ek olarak elde edilen sınıflar kavramsal olarak Türkçe literatürdeki yaygın Marksist şema çıktılarının ötesine geçmiştir. Bu örüntünün arkasındaki dinamik ise bu tezde takip edilen teorik çerçevenin sahip olduğu çok boyutlu ve tümevarımsal yapıdır.

Türkiye'de sosyoekonomik şemaların tümdengelimsel yaklaşımlarla geliştirildikleri görülmektedir. Aslında Avrupa'da kullanılan en yaygın sınıf şeması olarak ESeC'in de *(The European Socio-Economic Classification)* Goldthorpe'un geliştirmiş olduğu tümdengelimsel şemanın revize edilmiş ve daha karşılaştırmalı bir zemine oturtulmuş bir versiyonu olduğu görülür. Sosyal sınıf çalışmalarının köklü bir geçmişinin olduğu Birleşik Krallık'ta tümdengelimsel şemaların kullanımı oldukça anlaşılır olsa da bizim durumumuzda sosyoekonomik ayrımların bu tür bir akıl yürütme ile temsilinin riskli olduğu düşünülmektedir. Zira Türkiye'de kullanılan tümdengelimsel yaklaşımların ardında Avrupa toplumuna uygun olarak geliştirilmiş olan teorik çerçevelerin kullanıldığı görülür. Ancak sosyal sınıfa dair yaygın teorik çalışmaların gerçekleşmediği Türkiye bağlamında bir teorik çerçevenin rehberliğini görmezden gelmeden veri temelli araştırmalar gerçekleştirmenin daha uygun olduğu düşünülmektedir.

Buna bağlı olarak bu tezde sosyoekonomik ayrımları tümevarımsal yaklaşımla irdelemenin bir rehberi olarak Savage'ın neo-Bourdieucü olarak nitelendirilebilecek olan teorik yaklaşımı takip edilmiştir. Dolayısıyla araştırma hala çatışmacı bir noktada durmakla birlikte Marksist yaklaşımdan daha detaylı ve ona kıyasla çok boyutlu sınıfsal çıkarımlara eşlik etmiştir. Bu bakımdan kullanmış olduğumuz teorik arka plan Türkiye'deki benzerlerinin tespit ettiğinden farklı sosyoekonomik gruplar keşfetmemize olanak sağlamıştır.

Bu bağlamda tümevarımsal bir yaklaşımı rehber edinerek elde ettiğimiz teorik kazanımlar aşağıdaki gibidir:

1. Türkiye'nin kendi toplumsal bağlamına özgü sosyoekonomik gruplar keşfedilmiş ve farklı kültürler için geliştirilmiş olan teorik zeminlerin Türkiye'ye has sosyoekonomik örüntüleri yanıltması ihtimali minimize edilmiştir. Bu durum Türkiye'de sosyal sınıflara daha bağlamsal bir perspektif sağlayarak teorik bir katkı üretmiştir.

2. Türkiye'de daha önce görüldüğünden daha detaylı ve yaygın olduğu üzere Marksist ikiliğin önüne geçen sosyoekonomik gruplar keşfedilmiştir. Bu yolla keşfedilen gruplar Türkiye'de sosyal sınıf mefhumuna dair daha geniş ve detaylı bir anlayış sağlayarak teorik bir katkıya işaret etmiştir

3. Birleşik Krallık bağlamında revize edilmiş olan bir teorik çerçeve, kısıtlı şartlar altında olmakla birlikte Türkiye bağlamında gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla ilgili teori farklı bir toplumsal bağlamla diyaloğa alınarak teorik bir katkı üretmiştir.

4. Literatürdeki alışıldık çerçevenin dışına çıkılarak literatürde sosyal sınıflara dair perspektif çeşitliliği sağlanmış, böylece açık bir teorik katkı üretilmiştir.

Netice itibariyle elde edilen kazanımlar, Türkiye'de sosyal sınıf anlayışını genişletmiş ve çeşitlendirmiştir. Bunu yaparken Türkiye'de sosyoekonomik farklılaşma çalışmalarında yaygın bir şekilde yaslanılan teorik varsayımlar da test edilmiştir. Teste tabii tutulan varsayımlar Türkiye'de sınıf kategorilerinin yaygınlıkla doğrudan istihdam yapısı ile ilintilendirilmesi ve sosyal sınıfların birbirlerine göre tamamen hiyerarşik bir yapı arz etmesi olmuştur.

Elde ettiğimiz bulgulara göre farklı sosyoekonomik boyutlara rağmen sosyoekonomik hanehalkı grupları, meslek kategorilerinin farklı kombinasyonlarında somutlaşmaktadır. Esasen Türkiye'deki mevcut sosyoekonomik ölçümlere bu düşünce içkindir. Ancak bu tezde Türkiye'de meslek kategorilerinin Türkiye'de sosyal sınıfların yapı taşlarını oluşturması ampirik temelli bir teorik katkı olarak ortaya konulmuştur.

Test edilmiş olan bir diğer varsayım ise Türkiye'de sosyoekonomik grupların hiyerarşik yapısıdır. Savage'ın Bourdieu'dan ödünç aldığı "homoloji" kavramı vasıtasıyla farklı grupların farklı sosyoekonomik boyutlar bağlamında birbirlerine göre ne derece kademeli bir yapıya sahip olduğunu test etmek mümkün olmuştur. Gerçekten de Türkiye'de sosyoekonomik hanehalkı grupları oldukça hiyerarşik bir yapı arz etmektedir. Dahası bu kademeli yapı sadece en üstteki ve en alttaki gruplar, en üstteki ve ortadaki gruplar ya da en alttaki ve ortadaki gruplar arasında yer almamaktadır. Yalnızca alt gruplar arasındaki

hiyerarşi oldukça belirsizdir. Bunun arka planında kısmen sosyal devlet anlayışı bulunmakta gibidir. Ancak geri kalan gruplar arasında oldukça katı ve kademeli bir yapı bulunmaktadır. Netice itibariyle Türkiye'de sosyal sınıfların ne derece hiyerarşik bir yapıya sahip olduğu homoloji kavramıyla birlikte test edilmiş ve elde edilen karma hiyerarşik yapı literatüre test edilmiş bir teorik katkı olarak yansımıştır.

Okumakta olduğunuz tez, sosyoekonomik gruplara yeni bir yaklaşım sağlamakla sınırlı kalmayıp Türkiye'de "hanehalkı yapısı" mefhumuna da yeni bir bakış açısı önermektedir. Zira bu tez, Türkiye'de "hanehalkı yapısı" kavramını sosyoekonomik bir perspektife oturtarak genişletmektedir.

"Hanehalkı yapısı"na salt demografik lensler ardından bakmanın sosyoekonomik eşitsizlikleri görünmez kılmakta olduğu düşünülmektedir. Gerçekten de günümüzde Türkiye bağlamında kullanılmakta olan "hanehalkı yapısı" ifadesi işlevselci bir arka plana sahiptir. Nitekim hanehalkı çalışmalarında hala sıklılıkla referans almakta olan Timur'un (1972) işlevselci bir perspektifle yazmış olduğu "Türkiye'de Aile Yapısı" incelendiğinde Timur'un her hanehalkı yapısının toplumda bir işlevinin olduğunu vurguladığı açıkça görülmektedir. Ancak her grubun bir işlevinin olduğu düşüncesi örtük olarak düşük sosyoekonomik seviyedeki grupların da toplumda belirli işlevlerinin olduğu ve toplumda bir çeşit dengeyi sağladığını düşündürmektedir. Bu bağlamda demografik lensler ardından sosyoekonomik yapıyı değil, sosyoekonomik lensler ardından sosyoekonomik ve demografik yapıyı incelemenin sağlayacağı teorik katkılar dikkate değerdir. Buradaki amacımız demografik özelliklerin önemini görmezden gelmek değil, yapısı gereği "değiştirilemez" niteliklerin bizi pasif bir sosyal bilim anlayışına hapsetmesinin önüne geçmek olmuştur.

Gerçekten de sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerinin önemli ölçüde demografik yapıyı da -bu defa sosyoekonomik lensler ardından olacak şekilde- yansıtmakta olduğu görülmektedir. Sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerinin en güvencesiz kesimini demografik bakımdan bugün dezavantajlı olarak addedilebilecek dul/yetim, kadın ve ileri yaşlı kimselerin oluşturduğu görülmektedir. Yine Türkiye'nin faal güvencesizlerinin Türkiye'deki en yaşlı faal gruplar olduğu görülmekte, dahası ilgili grupların hanehalkı büyüklüklerinin de diğer gruplara göre oldukça düşük olduğu görülmektedir. Ancak şuanki

durumda bunlar teorik sosyoekonomik gruplardır ve bu demografik özellikler "değişmez" özellikler olarak değil, yeniden yapılandırılabilen ilişkiler çerçevesinde okunmaktadır.

6.8. Sınırlılıklar

Elde edilen bulgular, şeffaf ve dengeli bir değerlendirme adına, sahip oldukları sınırlılıklar kapsamında okunmalıdır. Bu tezin temel sınırlılıklarını ise büyük ölçüde kullanılan veri setinin sınırlılıkları oluşturmaktadır.

Bulgular üzerindeki muhtemel etkileri bakımından belki de en kritik sınırlılık meslek değişkeninin gruplanmış ve dolayısıyla detaysız bir versiyonu ile çalışmak durumunda kalmış olmamızdır. Bu durum meslek faktörünün analiz üzerindeki baskınlığı düşünüldüğünde ayrıca anlamlıdır. Öte yandan kullandığımız meslek değişkeninde vasıfsız tarım işçileri, vasıfız mavi yaka işçileri ve vasıfsız hizmet sektörü işçileri aynı grup içerisinde bulunmaktadır. Dolayısıyla vasıfsız rutin çalışanların ne derece ayrışabildiği bu araştırma kapsamında test edilememiştir. Bununla birlikte meslek değişkenindeki bu kısıtlılığın sosyoekonomik gruplar içerisindeki elitleri belirlememizi de engellemiş olabileceği düşünülmektedir. Zira elitlerin küçük, kendine has bir zümre olması beklenirken biz gruplanmış ve dolayısıyla grupları geniş bir meslek değişkeninin sürekli hale getirilmesi ile çalışmış olduk.

Değişken sınırlılıkları bakımından değinilmesi gereken bir diğer nokta kullanılan eğitim değişkeninde yüksek lisans ve doktora bilgilerinin ayrıca girilmeyerek "yüksek okul, fakülte ve üzeri" olarak birleştirilmiş olmasıdır. Ana değişkenlerimizden biri olan eğitim değişkeninin daha ileri eğitim seviyelerini ayrıca ölçemiyor olması yine elitlerin bu tez kapsamında tespit edilememiş olmasının sebeplerinden olabilir.

Kullandığımız ana değişkenlerdeki sınırlılıklar bir yana veri setinde mevcut olmayışlarına bağlı olarak analizimize dâhil edemediğimiz değişkenler de kullanılan veri setinin ve dolayısıyla bu araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Bunlar Savage'ın analizine dâhil etmiş olduğu sosyal sermayeye karşılık gelen sosyal bağlantı sayısı ve sosyal bağlantı statüsü; kültürel sermayenin farklı boyutlarına karşılık gelen yeni tür kültürel kapital ve yerleşik kültürel kapital biçimleri; ekonomik sermayeye karşılık gelen hanehalkı birikimleri ve sahip olunan evin piyasa değeridir. Böylesi detaylı değişkenler üzerinden bir

analiz gerçekleştirilebilseydi boyut fazlalığından dolayı elitler gibi daha küçük grupların tespiti mümkün olabilirdi. Dahası sosyoekonomik gruplar arasındaki hiyerarşi artan boyut sayısına bağlı olarak daha muğlâk olarak bulgulanabilirdi.

Bu kısıtlara ek olarak ferdin anne, baba, eş gibi yakınlarının sosyoekonomik konumlarına dair değişkenler de mevcut olmamakta ve hanelerin sosyal hareketlilik okumalarının yapılması önünde bir engel oluşturmaktadır.

Bir diğer mesele ise kullanılan analizin sahip olduğu kısıtlılıktır. *t*-karışım modelleri varsaydığı her alt kümenin bir t dağılımına karşılık gelecek şekilde uzun kuyruklu olduğunu varsayar. Bu durum Gaussçu karışım modellerinde her bir alt grubun bir normal dağılım eğrisine karşılık gelmesi şeklinde modellenir. Çok boyutlu uçdeğer sayılarına bakarak *t*-karışım modellerininin verimize çok daha uygun olduğunu tespit etmiş olsak da elde edilen her bir alt dağılımın ideal bir *t* dağılımına karşılık geldiğini iddia etmek mümkün olmayabilir. Yine de elde ettiğimiz istikrarlı sonuçlar, mevcut analiz seçeneklerine kıyasla doğru analizi seçtiğimizi göstermektedir.

Son olarak Türkiye'de kapsamlı sınıf teorilerinin geliştirilmemiş olması analiz sürecini zorlaştırmış olmak bir yana, ortaya çıkan sonuçların Türkiye bağlamında kapsamlı bir şekilde değerlendirilebilmesinin önüne geçmiştir. Bu eksiklik, elde edilen bulguların daha verimli bir tartışma zemininde bağlamsallaştırılamamasını beraberinde getirmiştir.

6.9. Öneriler

Araştırmada karşılaşılan sınırlılıklar bağlamında metodolojik ve teorik önerilere, araştırma sonuçlarının bağlamsallaştırılması kapsamında ise politika önerilerine yer vermek mümkündür.

Araştırma sürecinde karşılaşılan en büyük sınırlılıkların veri seti kaynaklı sınırlılıklar olduğu görülmektedir. Buna göre:

1. meslek ve eğitim değişkenlerinin en detaylı versiyonlarının bulunduğu,

2. sosyal, kültürel ve ekonomik sermayeyi detaylı bir şekilde ölçecek değişkenlerin yer aldığı,

3. sosyal hareketliliği ölçmeye imkân tanıyacak olan ferdin yakınlarına dair sosyoekonomik konum bilgilerinin yer aldığı veri setlerinin geliştirilmesi önerilmektedir.

Bunlara ek olarak Türkiye'de sosyal sınıf yapılarına dair daha fazla ampirik kanıtın toplanarak bütüncül bir sosyal sınıf teorisinin temellerinin atılması elzemdir.

Bu tezde Türkiye'nin sosyoekonomik hanehalkı tipolojilerine dair elde edilmiş olan bulgular belirli politika önerilerine temel oluşturmaktadır. Sunulacak olan politika önerileri Türkiye'deki sosyoekonomik gruplar arasındaki hiyerarşik yapı, profesyonel hanelerinde yaşanan değişim ve güvencesizlerin durumu ekseninde ele alınacaktır.

1. Toplumsal bütünleşmeyi arttıracak mekanizmaların geliştirilmesi. Bulgularımıza göre Türkiye sosyoekonomik bakımdan oldukça hiyerarşik bir yapılanmayı temsil etmektedir. Ancak alt gruplar arasındaki hiyerarşi özellikle hanehalklarının almış olduğu transfer gelirlere bağlı olarak çok daha belirsizdir. Fakat desteğin doğrudan maddi bir yolla sağlanmasının bu duruma kalıcı bir çözüm oluşturmayacağı açıktır. Öte yandan farklı sosyoekonomik gruplardan bireylerin iletişimlerini güçlendirerek sosyal kapanmanın önüne geçmek mümkündür. Bulguladığımız tabakalaşma yapısı meslek temelli olduğundan bu uygulamanın iş yerlerinde bir standart haline getirilmesi sahip olunan sermaye türlerinin sosyal ilişkiler içerisinde kendiliğinden bir paylaşımının gerçekleşmesiyle sonuçlanması kuvvetle muhtemeldir.

2. Yüksek eğitim alacak bireylerin nitelikli işgücü piyasasına dair ön bilgiye sahip olması. Elde ettiğimiz bulgulara göre 2013-2023 yılları arasında eğitim skorlarının eşdeğer hanehalkı geliri ile olan korelasyonunun ciddi şekilde düştüğü görülmektedir. Bu düşüşün Profesyonelleri ve Yöneticileri bünyesinde barındıran Profesyonel Haneleri'ndeki yansıması ise çok daha kritiktir. Bugün yüksek beceri seviyesi ile ilişkilendirilen profesyonel hanelerinin gelirlerinin eğitim puanlarıyla olan ilişki katsayısı, Nitelikli Rutin Hanelerde görülen katsayının da altına düşmüştür. Dolayısıyla günümüzde yüksek eğitim-yüksek gelir korelasyonunun yeterince işlemediğinin farkındalığını topluma kazandırmak ihtiyaç dâhilindedir. Zira üniversite eğitimi bir çeşit sınıfsal hareketlilik vaadi olarak işlev görmektedir. Ancak sosyoekonomik bir yatırım aracı olarak eğitim tehdit altındadır.

3. Türkiye'de nitelikli işgücü piyasasının genişletilmesi. Günümüzde Profesyonel Haneleri Türkiye'deki en geniş ikinci sosyoekonomik hanehalkı grubuna işaret etmektedir. Öte yandan yüksek öğretim mezunu oranları her geçen gün artmaktadır. Öyle ki bu oran 25-34

yaş grubu için 2024'te 44,9'u bulmuştur (Türkiye İstatistik Kurumu, 2025b). Profesyonel Hanelerinde eğitim ve gelir arasındaki ilişkinin gücündeki düşüş nitelikçi işgücü piyasasında yeterince istihdam alanının olmadığını düşündürmektedir. Oysa Türkiye'deki eğitimli işgücü bir yükten ziyade bir potansiyel olarak okunarak kanalize edilebilecekleri uygun bir alanın açılmasının ülke ekonomisi açısından da zenginleştirici olacağı düşünülmektedir.

4. Profesyonel ve Yöneticilerin maaşlarının iyileştirilmesi. Profesyonel Hanelerinin eşdeğer hanehalkı gelirlerinde gerçekleşen düşüşe (2013-2023) paralel olarak bu grubun maaşlarında gerçekleştirilecek olan bir iyileştirme kısa vadeli bir çözüm olarak sunulabilir.

5. Tarımsal üretimin desteklenmesini mümkün kılan mekanizmaların geliştirilmesi. Türkiye'nin faal güvencesizlerini Tarım Haneleri oluşturmakta ve bu doğrudan Türkiye'de tarım sektörü üzerinde bir tehdidin mevcudiyetine işaret etmektedir. Ayrı bir sosyoekonomik gruba denk gelebilecek genişlik ve dinamiklere sahip olan bu grubun desteklenmesi ihtiyaç dâhilindedir. Tarımsal üretimin günbegün daha önemli olduğu günümüzde tarım hanelerinin yaşlanmakta ve gerek hanehalkı büyüklüğü gerekse diğer sosyoekonomik gruplar arasındaki genişliği bakımından daralmaktadır. Hâlbuki tarımsal üretim desteği, ülke ekonomisinin büyümesine katkıda bulunurken Türkiye'nin faal güvencesiz grubunu daha güvenceli bir seviyeye çekerek toplumsal bütünlüğe katkıda bulunabilir.

6. Kadınların çalışma hayatına katılımı için iş ve yaşam dengesinin sağlanacağı mekanizmaların kurulması. Bu çalışmada, Türkiye'deki en güvencesiz kesimin sosyoekonomik konum kaybı yaşamış olan Faal Olmayan Güvencesizler olduğu tespit edilmiştir. İlgili grup, 2013-2023 yılları arasında sürekli olarak, 60'lı yaşlarının üzerinde tek başına yaşayan dul ve/veya yetim maaşlarıyla geçinen kadınlardan oluşmaktadır. Küme genişliği yıllar içerisinde %1,5 artış gösteren bu gruptaki bireylerin daha önce hiç emek piyasasında bulunmamış olan bireylerden oluşmuş olması dikkate değerdir. Buna bağlı olarak kadının emek piyasasına entegrasyonuna imkân tanıyan politikaların geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu yönde yapılacak olan politik bir hamlenin toplumsal bütünlüğü geliştireceği düşünülmektedir. İlgili grubun güvencesizlik sorunlarının bu şekilde uzun vadeli çözümler bağlamında ele alınması ise ilgili grubun transfer gelirlere olan bağımlılığı

düşünüldüğünde kamu kaynaklarının tasarrufu bakımından da olumlu çıktılar sağlayacaktır.

7. Faal olmayan güvencesizlerin toplumsal bütünleşmesi için kısa vadeli destek programlarının geliştirilmesi. Faal olmayan güvencesizler Türkiye'deki en güvencesiz kesimi oluşturmaktadır. Bu konuyla ilgili uzun vadeli çözümlere odaklanmak gerekli olsa da mevcut güvencesiz hanelerin sosyal ve ekonomik yönden desteklenmesine imkân tanıyacak programların geliştirilmesi elzemdir.

EK TABLOLAR

Tablo 42. VIF Değerleri

Değisken	VIF	Serbestlik Derecesi	Ayarlanmış VIF*
Yaş	1,15	1	1,07
Hanehalkı Büyüklüğü	1,13	1	1,06
Kadın	1,09	1	1,05
Kendi Hesabına Çalışan	1,34	1	1,16
İşveren	1,04	1	1,02
Sosyoekonomik Hanehalkı Kümeleri	1,44	5	1,04

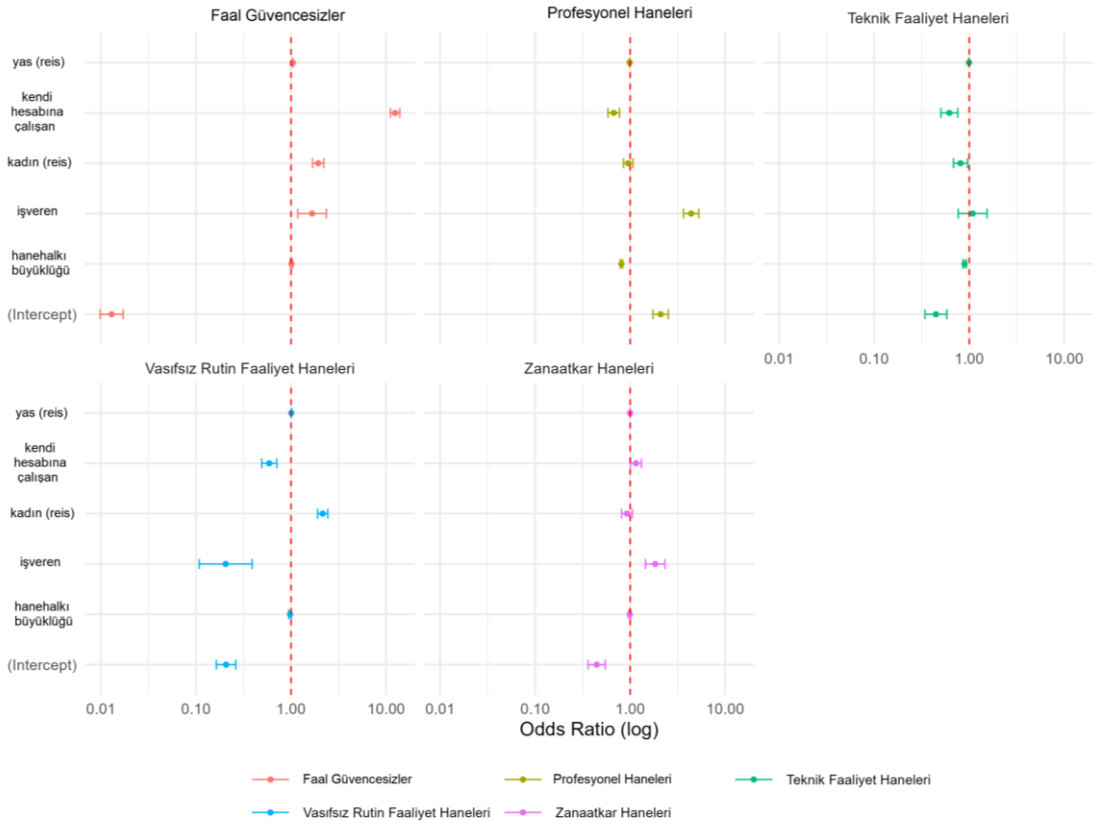
*Serbestlik derecesinin birden büyük olduğu durumların çoklu doğrusallık kontrolü için ayarlanmış VIF değerlerine yer verilmiştir. Formülü: GVIF^(1/(2*Sd)).
Bağımlı Değişken: İşçi

Tablo 43. Regresyon Katsayıları (Odds Oranlarına Dönüştürülmemiş)

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Katsayı	Güven Aralığı Alt Sınırı (%95)	Güven Aralığı Üst Sınırı (%95)	*p* değeri
Profesyonel Haneleri	(Intercept)	4,38	3,63	5,28	0,000
	İşveren	1,09	0,77	1,54	0,639
	Kendi Hesabına Çalışan	1,83	1,45	2,33	0,000
	Yaş	1,66	1,18	2,35	0,004
	Hanehalkı Büyüklüğü	0,59	0,49	0,71	0,000
	Kadın	0,67	0,58	0,77	0,000
Teknik Faaliyet Haneleri	(Intercept)	0,62	0,50	0,76	0,000
	İşveren	1,15	1,01	1,31	0,034
	Kendi Hesabına Çalışan	12,43	11,09	13,93	0,000
	Yaş	1,01	1,00	1,01	0,001
	Hanehalkı Büyüklüğü	0,99	0,98	0,99	0,000
	Kadın	0,99	0,99	1,00	0,003
Zanaatkâr Haneleri	(Intercept)	1,00	0,99	1,00	0,088
	İşveren	1,04	1,04	1,05	0,000
	Kendi Hesabına Çalışan	0,98	0,95	1,00	0,100
	Yaş	0,81	0,79	0,83	0,000
	Hanehalkı Büyüklüğü	0,89	0,86	0,93	0,000
	Kadın	0,99	0,97	1,02	0,470
Faal Güvencesizler	(Intercept)	1,01	0,98	1,04	0,526
	İşveren	2,15	1,90	2,43	0,000
	Kendi Hesabına Çalışan	0,95	0,85	1,07	0,408
	Yaş	0,81	0,68	0,96	0,014
	Hanehalkı Büyüklüğü	0,93	0,81	1,06	0,250

	Kadın	1,93	1,68	2,21	0,000
Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri	(Intercept)	0,21	0,16	0,26	0,000
	İşveren	2,09	1,74	2,52	0,000
	Kendi Hesabına Çalışan	0,45	0,34	0,58	0,000
	Yaş	0,44	0,36	0,55	0,000
	Hanehalkı Büyüklüğü	0,01	0,01	0,02	0,000
	Kadın	0,20	0,11	0,39	0,000

Not: Referans kategorisi Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleridir.

Şekil 25.Multinomial Lojistik Regresyon Sonuçlarının Görselleştirilmesi (Panel Grafik)

Tablo 44. Grupların Doğru Tahmin Edilme Oranlarını ve Farklı Gruplar İçerisinde Tahmin Edilme Oranlarını Doğruluk Matrisi *(Accuracy Matrix)*

	Asıl Sınıflar					
Tahmin Edilen Sınıflar	**Profesyonel Haneleri**	**Teknik Faaliyet Haneleri**	**Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri**	**Zanaatkâr Haneleri**	**Faal Güvencesizler**	**Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri**
Profesyonel Haneleri	%14,6	%5,9	%4,6	%5,8	%1,6	%2,0
Teknik Faaliyet Haneleri	%0,0	%0,0	%0,0	%0,0	%0,0	%0,0
Nitelikli Rutin Faaliyet Haneleri	%79,3	%88,1	%85,1	%82,6	%38,5	%90,9
Zanaatkâr Haneleri	%0,0	%0,0	%0,0	%0,0	%0,0	%0,0
Faal Güvencesizler	%6,1	%6,0	%10,3	%11,6	%59,9	%7,1
Vasıfsız Rutin Faaliyet Haneleri	%0,0	%0,0	%0,0	%0,0	%0,0	%0,0

KAYNAKÇA

Andrews, J. L., & McNicholas, P. D. (2012). Model-based clustering, classification, and discriminant analysis via mixtures of multivariate t-distributions. *Statistics and Computing, 22*(5), 1021-1029. https://doi.org/10.1007/s11222-011-9272-x

Andrews, J. L., Wickins, J. R., Boers, N. M., & McNicholas, P. D. (2018). teigen: An R package for model-based clustering and classification via the multivariate t distribution. *Journal of Statistical Software, 83*, 1-32.

Aydın, K. (2020). Avrupa birliği ve Türkiye'de aile ve hane yapısında demografik dönüşüm. *Nüfusbilim Dergisi, 42*(1), 92-116.

Bahadır, Z. (1989). *Sivas köylerinde aile yapısı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi. Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi. (Tez No: 8375)

Bahçe, S., Günaydın, F. Y., & Köse, A. H. (2011). Türkiye'de toplumsal sınıf haritaları: Sınıf oluşumları ve sınıf hareketliliği üzerine karşılaştırmalı bir çalışma. İçinde S. Şahinkaya & N. İ. Ertuğrul (Ed.), *Bilsay Kuruç'a armağan* (s. 359–392). Mülkiyeliler Birliği Yayınları.

Bahçe, S., & Köse, A. H. (2017). Laboro ergo sum: İşçi sınıfının varoluşu üzerine akıntıya karşı birkaç kelam ve birkaç gözlem. *Emek Araştırma Dergisi, 2*(1), 31–40. https://search.trdizin.gov.tr/en/yayin/detay/309685/laboro-ergo-sum-isci-sinifinin-varolusu-uzerine-akintiya-karsi-birkac-kelam-ve-birkac-gozlem

Başlevent, C. (2020). Türkiye'nin değişen hanehalkı yapısı: Tek kişilik haneler ne durumda? *Yildiz Social Science Review, 6* (1) , 17-31. DOI: 10.51803/yssr.703188

Bayat, Y. (2003). *Üsküdar İlçesinin Nüfus ve Aile Yapısı: Ampirik Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi. Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi. (Tez No: 140511)

Becker, G. (1965). A theory of the allocation of time. *The Economic Journal LXXV* (299), 493-517. https://www.jstor.org/stable/2228949?seq=1#metadata_info_tab_contents

Becker, G. S. (1991). *A treatise on the family: Enlarged edition*. Harvard University Press.

Biernacki, C., Celeux, G., & Govaert, G. (2000). Assessing a mixture model for clustering with the integrated completed likelihood. *IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence, 22*(7), 719–725. https://doi.org/10.1109/34.865189

Bilgin, V. (1998). *Mesleklere göre aile araştırması: İşçi ailesi*. T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.

Blaikie, N. (2007). *Approaches to social enquiry: advancing knowledge* (2. basım). Polity Press.

Blaikie, N. (2009). *Designing social research: The logic of anticipation* (2. basım). Polity Press.

Boratav, K. (2004). *İstanbul ve Anadolu'dan sınıf profilleri* (2. basım). İmge Kitabevi.

Boratav, K. (2005). *1980'li yıllarda Türkiye'de sosyal sınıflar ve bölüşüm* (2. basım). İmge Kitabevi.

Bourdieu, P. (2011). The forms of capital. İçinde I. Szeman & T. Kaposy (Eds.), *Cultural theory: An anthology* (s. 81–93). Wiley-Blackwell.

Bouveyron, C., Celeux, G., Murphy, T. B., & Raftery, A. E. (2019). Dealing with difficulties. İçinde *Model-Based Clustering and Classification for Data Science: With Applications in R* (s. 79-108). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108644181

Bouveyron, C., Celeux, G., Murphy, T. B., & Raftery, A. E. (2019). Non-gaussian model-based clustering. İçinde *Model-Based Clustering and Classification for Data Science: With Applications in R* (s. 259–291). Cambridge University Press.

Bouveyron, C., Celeux, G., Murphy, T. B., & Raftery, A. E. (2019). Introduction. İçinde *Model-Based Clustering and Classification for Data Science: With Applications in R* (s. 1–14). Cambridge University Press.

Breen, R. (2005). Foundations of a neo-Weberian class analysis. İçinde E. O. Wright (Ed.), *Approaches to Class Analysis* içinde (s. 31–50). Cambridge University Press.

Briggeman, B. C. (2006). *A new U.S. farm household typology: Implications for agricultural subsidies* (Doctoral dissertation, ProQuest Dissertations & Theses Global).

https://www.proquest.com/pqdtglobal/docview/305264106/1F6F3E6373914DBAPQ/1?accountid=146364

Cengiz, R. (1993). *Kasabada aile yapısı (Başçiftlik örneği).* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi. Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi. (Tez No: 30360)

Chen, M. A., & Dunn, E. (1996). *Assessing the impact of microenterprise services (AIMS)*. Management Systems International. https://waleolusi.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/05/assessing-the-impact-of-microenterprise-services1.pdf

Chiappori, P.A. (1992). Collective labor supply and welfare. *Journal of Political Economy, 100*(3), 437–467. https://www.jstor.org/stable/2138727

Chițea, L. F. (2019). Rural household typology according to the socio-economic development perspectives. İçinde *Agrarian Economy and Rural Development-Realities and Perspectives for Romania. International Symposium. 10th Edition* (s. 279-284). Bucharest: The Research Institute for Agricultural Economy and Rural Development (ICEADR).

Cilasun, S. M., & Kırdar, M. G. (2013). Türkiye'de hanehalkı yapısı ve hanehalkı gelir ve alt kalemlerinin yaşam döngüsü analizi. *İktisat İşletme ve Finans, 28*(328), 89-116.

Cvetičanin, P., & Lavrič, M. (2017). Typology of household strategies of action in four countries of southeastern europe in a period of economic crisis. *Südosteuropa, 65*(3), 459–494. https://doi.org/10.1515/soeu-2017-0031

Çulpan, O. (1991). Geçiş dönemindeki aileler: Ankara'da kapıcı aileleri üzerinde bir inceleme (1980). İçinde B. Dikeçligil & A. Çiğdem (Ed.), *Ailer yazıları 2: Kültürel değerler ve sosyal değişme* (s. 195–202). T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.

Delican, M. (1998). Giriş: Aile, ekonomi ve sosyal politika (s. 1–26). İçinde *Ekonomik hesaplamalarda bir birim olarak aile* (s. 1–26). Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.

Erikson, R. & Goldthorpe, J. H. (1993). *The constant flux: A study of class mobility in industrial societies*. Clarendon Press.

Eryiğit, M. & Kayıkçı, M. (2008). Kentte sosyo-ekonomik düzey temelinde ayrımlaşmanın aile yapısına etkisi: Bolu örneği. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 11*(2), 54-85.

Esping-Andersen, G. (1992, Nisan). *Post-industrial class structures: An analytical framework* (Estudio/Working Paper 1992/38). European University Institute. https://www.researchgate.net/profile/Gosta_Esping-Andersen/publication/237414680_POSTINDUSTRIAL_CLASS_STRUCTURES_AN_ANALYTICAL/links/0a85e5376029828dde000000/POSTINDUSTRIAL-CLASS-STRUCTURES-AN-ANALYTICAL.pdf

Eurostat. (2021). *Glossary: Equivalised disposable income*. Statistics Explained. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Equivalised_disposable_income

Evans, G. (1992). Testing the validity of the Goldthorpe classs chema. *European sociological review*, *8*(3), 211-232. https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.esr.a036638

Fraley, C., & Raftery, A. E. (2002). Model-based clustering, discriminant analysis, and density estimation. *Journal of the American Statistical Association*, *97*(458), 611-631. https://doi.org/10.1198/016214502760047131

Friedman, K. (1984). Households as income-pooling units. İçinde J. Smith, I. Wallerstein, & H.-D. Evers (Eds.), *Households and the world economy* (s. 37–56). Sage Publications.

Ganzeboom, H. B. G., De Graaf, P. M., & Treiman, D. J. (1992). A Standard international socio-economic index of occupational status. *Social Science Research*, *21*(1), 1-56. https://doi.org/10.1016/0049-089X(92)90017-B

Gevgilili, A. (1973). *Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi ve sosyal sınıflar*. Bağlam Yayıncılık.

Ghorbani, H. (2019). Mahalanobis distance and ıts applıcation for detecting multivariate outliers. *Facta Universitatis, Series: Mathematics and Informatics*, 583. https://doi.org/10.22190/FUMI1903583G

Goldthorpe, J. H. & Hope, K. (1972). Occupational grading and occupational prestige. *Social Science Information*, *11*(5), 17-73. doi:10.1177/053901847201100502

Goldthorpe, J. H. & Marshall, G. (1992). The promising future of class analysis: A response to recent critiques. *Sociology, 26*(3), 381-400. https://www.jstor.org/stable/428550666

Grusky, D. B., & Weeden, K. A. (2013). Measuring poverty: The case for a sociological approach. İçinde N. Kakwani & J. Silber (Eds.), *The many dimensions of poverty* (s. 20–35). Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1057/9780230592407_2

Grusky, D. B., & Sørensen, J. B. (1998). Can class analysis be salvaged? *American Journal of Sociology, 103*(5), 1187-1234. https://doi.org/10.1086/231351

Hauser, R. M., & Warren, J. R. (1997). 4. Socioeconomic Indexes for Occupations: A Review, Update, and Critique. *Sociological Methodology, 27*(1), 177–298. doi.org/10.1111/1467-9531.271028

International Labour Organization. (2012). *International standard classification of occupations: ısco-08. Volume ı: structure, group definitions and correspondence tables.* ILO. https://www.ilo.org/publications/international-standard-classification-occupations-2008-isco-08-structure

International Labour Organization. (2023). *International standard classification of occupations (ISCO).* ILOSTAT. https://ilostat.ilo.org/methods/concepts-and-definitions/classification-occupation/#elementor-toc__heading-anchor-6

Ironmonger, D. (2000). *Household production and the household economy*. https://minerva-access.unimelb.edu.au/handle/11343/33646

Johnson, R. A. & Wichern, D. W. (2014). *Applied multivariate statistical analysis*. (6. basım). Pearson Education Limited.

Kalaycıoğlu, S., Çelik, K., Çelen, Ü. & Türkyılmaz, S. (2010). Temsili bir örneklemde sosyo-ekonomik statü (ses) ölçüm aracı geliştirilmesi: Ankara kent merkezi örneği. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 13*(1), 182-220. https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosars/issue/11403/136146

Kavuncu, M. G. (1998). Kariyer mesleklerde aile yapısı. İçinde *Metropolde kariyer meslekleri ve aile yapısı temelinde yaşama tarzları (Ankara örneği)* (s. 65–135). T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Kıray, M. B. (2000). *Ereğli: Ağır sanayiden önce bir sahil kasabası* (3. basım). Bağlam Yayıncılık.

Kocacık, F. (1991). Sivas'ta kentsel aile (1986). İçinde *Aile yazıları 2: Kültürel değerler ve sosyal değişme* (s. 265-308). T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.

Kocacık, F. (1993). Sivas'ta küçük sanayii'de çalışanların aile yapısı. *Aile ve Toplum, 1*(3), 12.

Koç, İ., Adalı, T., Polat, S., & Türk, H. D. (2015). Türkiye'de aile yapısının değişimi: 1968–2013. *2013 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması İleri Analiz Çalışması* (s. 1–47). Hacettepe Üniversitesi. https://hips.hacettepe.edu.tr/tr/menu/raporlar-62

Koç, İ. (2019). Türkiye'de aile yapısının değişimi sürecinde tek ebeveynli ailelerin oluşumu, belirleyicileri ve refah durumu (2006–2016). İçinde Y. Esen & C. Nuhrat (Ed.), *Türkiye aile yapısı: İleri istatistik analizi, 2018* (s. 36–85). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

Kongar, E. (1968). Türkiye'de aile: Yapısı, evrimi ve bürokratik örgütlerle ilişkisi. *Amme İdaresi Dergisi, 1*(2), 58-83.

Kongar, E. (1972). *İzmir'de kentsel aile (yapı, akrabalarla ve bürokratik örgütlerle ilişkiler ve zaman içinde bazı değişme eğilimleri).* Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.

Lambert, P. (2015). Advances in data management for social surveyresearch. İçinde *Innovations in Digital Research Methods* (s. 105-122). SAGE Publications Ltd, https://doi.org/10.4135/9781473920651

Lambert, P. (2024). Sociological measures of inequality. *Oxford Open Economics, 3* (Supplement_1), i167-i175. doi:10.1093/ooec/odad077

Lewis-Beck, M. S., Bryman, A., & Futing Liao, T. (2004). Conceptualization, operationalization, andmeasurement. İçinde *The SAGE Encyclopedia of Social Science Research Methods* (Vol. 0, s. 162-165). Sage Publications, Inc., https://doi.org/10.4135/9781412950589

Makate, M., Nelson, N., & Makate, C. (2018). Farm household typology and adoption of climate-smart agriculture practices in small holder farming systems of southern

Africa. *African Journal of Science, Technology, Innovationand Development, 10*(4), 421–439. https://doi.org/10.1080/20421338.2018.1471027

Marsh, C. (2018). Social class and occupation. İçinde *Key variables in social investigation* (s. 123-152). Routledge.

Mattila-Wiro, P. (1999). *Economic theories of the household a critical review*. https://ageconsearch.umn.edu/record/295484/

McLachlan, G., & Lee, S. X. (2013). EMMIXuskew: An r package for fitting mixtures of multivariate skew t distributions via the em algorithm. *Journal of Statistical Software, 55*(12), 1–22. https://doi.org/10.18637/jss.v055.i12

Oskay, Ü. (1991). Zonguldak kömür havzası maden işçisinde aile yapısı (1982). İçinde *Aile yazıları 1: Temel kavramlar, yapı ve tarihsel süreç* (s. 303–320). T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Öz, M. H. (1988). *Muhtarların nüfus özellikleri aile yapısı*. (Lisans tezi). İstanbul Üniversitesi. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi.

Özatalay, C. (2015). Türkiye'nin toplumsal yapısının temsili meselesi bağlamında sınıflar ve sınıflandırma savaşları. *Modus Operandi, (2),* 95-130.

Pahl, R. E. (1989). Is the emperor naked? Some questions on the adequacy of sociological theory in urban and regional research. *International Journal of Urban and Regional Research, 13*(4), 709-720. https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.1989.tb00143.xx

Pratt, A. N., ElDidi, H., & Breisinger, C. (2018). *Farm households in Egypt: A typology for assessing vulnerability to climate change* (MENA RP Working Paper No. 12). International Food Policy Research Institute (IFPRI). http://ebrary.ifpri.org/cdm/ref/collection/p15738coll2/id/132808

R Studio Team (2024). RStudio (Version 4.4.1). Boston, MA: RStudio, Inc. http://www.rstudio.com/.

Raftery, A. E., & Dean, N. (2006). Variable Selection for Model-Based Clustering. *Journal of the American Statistical Association, 101*(473), 168-178. https://doi.org/10.1198/016214506000000113

Rahman, W., & Das, M. (2019). Unfolding household typology towards better extension advisory services in typical southern villages of Bangladesh. *Bangladesh Journal of Extension Education, 31* (1-2), 51-67. https://www.researchgate.net/publication/339400118_Unfolding_Household_Typology_towards_Better_Extension_Advisory_Services_in_Typical_Southern_Villages_of_Bangladesh

Rose, D., & Harrison, E. (Ed.). (2010). *Social class in Europe: An introduction to the European socio-economic classification*. Routledge.

Savage, M. (2000). *Class analysis and social transformation.* Open University Press.

Savage, M., Devine, F., Cunningham, N., Taylor, M., Li, Y., Hjellbrekke, J., Roux, B. L., Friedman, S., & Miles, A. (2013). A new model of social class? Findings from the BBC's Great British Class Survey Experiment. *Sociology, 47*(2), 219-250. https://doi.org/10.1177/00380385134811288

Savage, M., Cunningham, N., Devine, F., Friedman, S., Laurison, D., McKenzie, L., Miles, A., Snee, H., & Wakeling, P. (2015). *Social Class in the 21st Century*. Pelican Books.

Smith, J., Wallerstein, I., & Evers, H.-D. (1984). Introduction. İçinde J. Smith, I. Wallerstein, & H.-D. Evers (Eds.), Households and the world-economy (s. 7–16). Sage Publications.

Smith, J. & Wallerstein, I. (1992). *Creating and Transforming Households: The Constraints of the World-Economy*. Cambridge University Press.,

Spurk, D., Hirschi, A., Wang, M., Valero, D., & Kauffeld, S. (2020). Latent profile analysis: A reviewand "how to" guide of its application within vocational behavior research. *Journal of Vocational Behavior, 120,* 103445. https://doi.org/10.1016/j.jvb.2020.103445

Sunar, L. (2016). *Türkiye Sosyoekonomik Statü Endeksi Geliştirme Projesi (Proje No. 113K506)* [Araştırma projesi raporu]. Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK).

Sunar, L. (2018). *Sosyal tabakalaşma: Kavramlar, kuramlar ve temel meseleler*. Ankara: Nobel.

Sunar, L. (2020). *Türkiye'de Çalışma Hayatı ve Meslekler* (Report No. 1). Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı. https://tyap.net/turkiye-calisma-hayati-ve-meslekler-arastirmasi

Sunar, L. (2020a). Türkiye'de mesleki itibar: Dönüşen çalışma hayatı ve mesleklerin sosyal konumu. *Journal of Economy Culture and Society*, (Özel Sayı 1), 29-59. doi:10.26650/JECS2020-0053

Şahinkaya, R. (1991). Orta Anadolu köylerinde aile strüktürü (1973). İçinde B. Dikeçligil & A. Çiğdem (Ed.), *Aile yazıları 1: Temel kavramlar, yapı ve tarihsel süreç* (s. 169–196). T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2020). *Yıllık ekonomik rapor 2020*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/10/Yillik-Ekonomik-Rapor-.pdf

Takeshima, H., Nin-Pratt, A., & Diao, X. (2013). *Agricultural mechanization patterns in Nigeria: Insights from farm household typology and agricultural household model simulation* (SSRN Scholarly Paper No. 2343181). Rochester, NY: Social Science Research Network. https://doi.org/10.2139/ssrn.2343181

Taşçı, M. (Ed.). (1998). *Ekonomik hesaplamalarda bir birim olarak aile* (Başbakanlık Basımevi). T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Timur, S. (1972). *Türkiyede aile yapısı.* Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020). *Uluslararası Standart Meslek Sınıflaması – ISCO-08* [Excel veri dosyası]. Sınıflama Sunucusu. https://biruni.tuik.gov.tr/DIESS/SiniflamaSurumListeAction.do?turId=41&turAdi=%209.%20Meslek%20Sınınflamalar%C4%B1&guncel=Y

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2022). *İstatistiklerle aile, 2021*. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2021-45632

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023). *Gelir ve yaşam koşulları araştırması mikro veri seti (panel): 2023* (Yayın No. 4646). Türkiye İstatistik Kurumu. https://www.tuik.gov.tr/Kurumsal/PDF_Detay

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). *İşgücü istatistikleri veri tabanı.* https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2025a). *TÜİK kalite güvence çerçevesi 2025*. TÜİK. https://www.tuik.gov.tr/Kurumsal/Tuik_Kalite_Guvence_Cercevesi_Belgesi

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2025b). *Ulusal eğitim istatistikleri, 2024* [Haber bülteni]. TÜİK. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ulusal-Egitim-Istatistikleri-2024-53937

Wallerstein, I., & Smith, J. (1992). Households as an institution of the world-economy (s. 3–26). İçinde J. Smith & I. Wallerstein (Eds.), *Creating and transforming households: The constraints of the world-economy*. Cambridge University Press.

Wallerstein, I. (1984). Household structures and labor-force formation in the capitalist world-economy (s. 17–22). İçinde J. Smith, I. Wallerstein, & H.-D. Evers (Eds.), *Households and the world-economy*. Sage Publications.

Wallerstein, I. (1984). Household Structures and Labour-Force Formation in the Capitalist World-Economy. Joan Smith, Immanuel Wallerstein ve Hans-DieterEvers (Ed.). *Householdsandthe World-Economy* içinde (17-22). Sage Publications.

Weeden, K. A. & Grusky, D. B. (2012). The three worlds of ınequality. *American Journal of Sociology, 117*(6), 1723-1785. https://www.jstor.org/stable/10.1086/665035?seq=1

Wright, E. O. (1997). *Class counts: Comparative studies in class analysis*. Cambridge University Press.

Wright, E. O. (2023). *Classes*. Verso.

Yasa, İ. (1966). *Ankara'da gecekondu aileleri*. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları.

Yavuz, S. & Yüceşahin, M. M. (2012). Türkiye'de hanehalkı kompozisyonlarında değişimler ve bölgesel farklılaşmalar. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 15* (1), 75-118.